

Kathrine Ekhaugen

Gud og makt

En undersøkelse av forestillinger om Gud i Norge og på Island på 1100- og 1200-tallet, og hvordan disse forestillingene ble brukt for å legitimere makt

Master i historie

Våren 2012

Institutt for arkeologi, konservering og historie

Universitetet i Oslo

Innhold

Innledning	1
Problemstilling og metode.....	1
Historiografi	4
Kilder og kildekritikk	6
Begrepsavklaringer.....	9
Fremdrift.....	10

Del 1: Norge

Kapittel 1

Gud og helgener som venn.....	11
Vennskap med Gud i <i>Gammelnorsk homiliebok</i>	11
Sverres vennskap med Gud	14
Sverres ytelser til Gud	18
Vennskap med helgener	21
Sverres vennskap med Olav den hellige.....	21
Sverre vennskap med jomfru Maria	24
Konklusjon	31

Kapittel 2

Gud som Herre	33
Gud og kongen som herre i Kongespeilet	33
Sverre som herre og <i>rex justus</i>	38
Kongen som herre i En tale mot biskopene.....	47
Gud som herre i Håkon Håkonssons saga	48
Håkon Håkonsson som herre.....	53
Håkon Håkonsson som <i>rex justus</i>	58
Skule som tyrann	63
Håkons forhold til Olav den hellige	65
Statsutviklingens påvirkning på forestillinger om Gud.....	66
Konklusjon	70

Del 2: Island

Kapittel 3

Gud og helgener som venn.....	72
Vennskap med Gud	72
Vennskap med helgener	76
Bruk av Gud og helgener i maktkampene	79
Bruk av Olav den Hellige i maktkampene	83
Guds forhold til hevn.....	85
Det politiske vennskapets påvirkning på forestillinger om Gud og helgener.....	88
Forskjeller mellom <i>Sverres saga</i> og <i>Sturlunga saga</i>	90
Konklusjon	91

Kapittel 4

Gud som Herre	94
Gud som Herre: valg av biskop	94
Gud som herre: Døden	96
Påvirkning fra Norge	97
Kirken.....	97
Kongemakten.....	98
Konklusjon	101

Kapittel 5

Konklusjon.....	102
Kilder.....	112
Litteraturliste.....	112

Innledning

Problemstilling og metode

Tema for denne oppgaven er forestillinger om Gud og i Norge og på Island på 1100- og 1200-tallet, og hvordan disse forestillingene ble brukt for å legitimere makt. I middelalderen var ikke religion og politikk delt i to ulike sfærer, men de var nært knyttet sammen. Religionen var en del av alle samfunnets områder, og derfor kunne konger og andre mektige menn bruke Gud til å legitimere sin makt.¹ Her er det nødvendig å tydeliggjøre hva jeg mener med makt. Makt er et begrep som kan defineres på mange forskjellige måter, men i denne oppgaven defineres makt som det å herske over andre mennesker og få dem til å gjøre det en vil, enten det er ved hjelp av belønning eller ved straff. Makt er derfor noe en har over andre.² I Kristendommen i middelalderen var også helgener en viktig del av religionen, og derfor vil også forestillinger om helgener, og bruk av disse som et maktlegitimeringsmiddel bli trukket frem. Men oppgaven vil ikke være en utdypende undersøkelse av helgenkulten i middelalderen.

I oppgaven skal jeg ikke bare undersøke Norge og Island hver for seg, men også sammenligne de to landene. Oppgaven vil derfor ha en komparativ metode. Leidulf Melve har skrevet en artikkel om komparasjon der han problematiserer denne metoden, men hevder at den likevel er gunstig for forskningen. Melve trekker frem at noe av årsaken til at historikere i liten grad har brukt denne metoden er fordi komparasjon krever et høyt abstraksjonsnivå som gjør at en kan overse visse elementer som for eksempel strukturer eller enkelte hendelser, som betyr at kompleksiteten i et fenomen blir borte.³ Men sammenligning kan også være nyttig ved at det får frem likhetstrekk ved flere fenomener, eller at det får frem de særegne trekkene.⁴

Det interessante ved å sammenligne Norge og Island i denne tidsperioden er at de utviklet to ulike politiske systemer. Norge var styrt av en kongemakt som på slutten av 1100-tallet, og særlig fra midten av 1200-tallet vokste seg sterkere og ble en mer sentralisert makt. Island var derimot styrt av ulike høvdinger som seg imellom kjempet for makt og prestisje.⁵

¹ Lunden 1984: 222.

² Hernes 1978: 15, 16.

³ Melve 2009: 66.

⁴ Kjedadli 2005: 264.

⁵ I de islandske kildene blir høvdinger omtalt som goder, men fordi jeg undersøker både Norge og Island mener jeg det er mest praktisk å kun bruke ordet høvding.

Det var ikke før i årene 1262-1264 at Island ble styrt en kongemakt, da de ble underlagt den norske kongen. Derfor blir perioden fra opprettelsen av Alltinget ca. 930 til underleggingen av landet under den norske kongen i årene 1262-64, kalt for fristatstiden.⁶

Oppgavens problemstilling er på bakgrunn av dette: Hvilke forestillinger om Gud og helgener kommer til uttrykk i kildene fra Norge og Island på 1100- og 1200-tallet, og hvordan brukte de norske kongene og de islandske høvdingene disse forestillingene for å legitimere sin makt? Min hypotese at den politiske utviklingen påvirket forestillingene om Gud. Denne tanken er ikke ny, men jeg mener at ved å sammenligne Norge og Island vil den politiske påvirkningen kunne utdypes siden det ikke er utført en slik komparativ studie av Norge og Island med utgangspunkt i min problemstilling. Det er ikke min hensikt å gå inn i en utdypende diskusjon av den politiske utviklingen på 1100- og 1200-tallet. Det er fordi denne utviklingen er et veldig stort tema, og vil derfor ta altfor stor plass i oppgaven hvis jeg skulle ha hatt en utdypende undersøkelse om dette temaet. Hovedperspektivet mitt er forestillinger om Gud og helgener, og bruk av disse forestillingene som et maktlegitimeringsmiddel. Men jeg skal trekke frem noen hovedtrekk fra den politiske utviklingen, og på den måten vise at denne utviklingen påvirket forestillingene om Gud.

Jeg har valgt å avgrense perioden fra begynnelsen av 1100-tallet til 1260-årene. Det er fordi det er i denne perioden at forskjellene i de to politiske systemene i Norge og på Island ble tydeligere. Det er også naturlig å avgrense undersøkelsen til 1260-årene fordi kildene jeg skal bruke avslutter sine fortellinger på dette tidspunktet. Som nevnt ble Island underlagt den norske kongemakten i årene 1262-64, og i 1263 døde kong Håkon Håkonsson.

Norge og Island hadde i denne perioden et nært forhold økonomisk, religiøst og politisk. Det foregikk blant annet handel mellom landene, og på grunn av mangel på en del varer på Island var de avhengig av å importere. Opprettelsen av erkebispesetet i 1152/53 i Nidaros førte til at Island ble lagt under erkebiskopen i Norge, og på 1200-tallet begynte den norske kongen aktivt å involvere seg i maktkampene på Island der flere av de islandske høvdingene ble medlem av kongens hird.⁷ På grunn av dette nære forholdet skal jeg derfor også undersøke hvordan forholdet påvirket forestillingene om Gud og helgener på Island. Siden Norge var den mektigste parten av de to foregikk påvirkningen fra Norge til Island, og ikke omvendt.

Metoden jeg skal bruke i tillegg til det å sammenligne Norge og Island er å sette opp to modeller om forestillinger om Gud, Gud som venn og Gud som herre. Forestillingen om Gud

⁶ Sigurðsson 2010: 11.

⁷ Jóhannesson 1969: 134, 135, 256. Sigurðsson 1993: 85.

som venn kjennetegnes av at det er et gjensidig forhold ved at begge parter har hver sine forpliktelser. Hvis man følger Guds bud så kunne man forvente å få en belønning fra Han i form av velferd her på jorden, og en plass i himmelen. På den måten er frelse knyttet til vennskap med Gud, det er kun Guds venner som kom til himmelen. Dette gjensidige forholdet betyr at Gud var en nær figur som kunne gripe inn og hjelpe menneskene i vanskelige situasjoner.⁸ På den måten defineres vennskap på en annen måte enn hva vi i dag vil kalle for vennskap. I dagens samfunn forbindes følelser som regel ved vennskap. Venner er noen vi er glad i.⁹ Selv om kirken i middelalderen fremhevet at en skulle elske Gud er det mest sentrale i forestillingen om Gud som venn de gjensidige forpliktelsene, og dermed skiller dette vennskapsbegrepet seg noe fra dagens definisjon.

Forestillingen om Gud som herre kjennetegnes av et mer ensidig forhold til Gud. Ordet herre betyr at man har en absolutt autoritet, noe som innebærer at menneskene har plikt til å være lydige mot Gud. Ingen kan derfor forvente noe av Han, og alle må underordne seg Guds vilje. På den måten er alle mennesker Hans undersåtter, og Gud våker derfor over menneskene for å passe på at de ikke bryter Hans bud, men hvis de gjorde det ble de straffet. Gud er derfor her en mer passiv og fjern figur enn i vennskapsforestillingen.¹⁰

Sverre Bagge utformet i sin artikkel *Borgerkrig og statsutvikling* fra 1986 en modell om det førstatalige og det statlige samfunn.¹¹ Disse to modellene er også et godt redskap å bruke i denne oppgaven. Bagge skriver at det førstatalige samfunnet kjennetegnes av at det ikke har en sentralisert makt, og at det ikke har et embetsverk med klart definerte oppgaver. Samfunnet er i stedet bundet sammen av vennskap ved at personlige og gjensidige bånd er sentrale. En mektig person, som for eksempel en konge eller en høvding, må ha støtte av bøndene, mens bøndene på sin side er avhengig av beskyttelse fra en mektigere part i et samfunn der staten ikke kan beskytte en. Dermed er de gjensidig avhengig av hverandre, men forholdet er ikke obligatorisk. Hvis bøndene ikke syntes deres høvding eller konge ikke utførte sine oppgaver, kunne de bryte vennskapet å bli venn med en annen i stedet. Forholdet er derfor basert på frivillighet, og kongen og høvdingen er avhengig av sine personlige egenskaper for å kunne skaffe seg makt.¹²

Et statlig samfunn kjennetegnes av ifølge Bagge at det er sentralisert og hierarkisk organisert. Kongen hersker i kraft av sitt embete, og ikke på grunn av sine personlige

⁸ Sigurdsson 2010: 107, 110.

⁹ Sigurdsson 2010: 13.

¹⁰ Green 1965: 513. Orning 2008:

¹¹ Bagge 86: 148-151.

¹² Bagge 86:

egenskaper. Kongen styrer ved hjelp av et embetsaristokrati som er utpekt av kongen selv, og som er klart underordnet kongen. Den alminnelige befolkningen oppfattes som kongens undersåtter, og alle har plikt til å tjene han. Økonomiske overføringer skjer i form av faste tvungne ytelser som blant annet skatt.¹³ Dermed er det et ensidig forhold mellom kongen og resten av befolkningen.

På den måten kan man se at modellen for forestillingene om Gud som venn og herre har likhet med modellen om det førstatlige og statlige samfunn. Det er på denne måten jeg vil vise at den politiske utviklingen påvirket forestillingene om Gud. Island i fristatstiden kan defineres som et førstatlig samfunn, mens Norge kan sies å ha en overgang fra et mer førstatlige til et mer statlig samfunn på 1100- og 1200-tallet. Men det er viktig å påpeke at selv om jeg bruker modeller, så er mitt mål å få frem nyansene i utviklingen av disse to forestillingene om Gud, og om den politiske utviklingen. En fare ved å bruke modeller er at nyanser forsvinner fra undersøkelsen, og at forhold forenkles.¹⁴ Men jeg ønsker å vise at trekk fra de to modellene om Gud og samfunnet kan komme til uttrykk i en og samme kilde. Overgangen fra et førstatlige samfunn til et statlig samfunn i Norge var en gradvis og komplisert prosess, der det var et vekslende samspill og spenningsforhold mellom de førstatlige og de statlige praksisene.¹⁵ Og selv om Island kan defineres som et førstatlig samfunn gjennom hele fristatsperioden, betydde ikke det at samfunnet var statisk.¹⁶

Historiografi

Det er ikke skrevet veldig mye som direkte omhandler min problemstilling. Jeg har ikke funnet noen som har sammenlignet Norge og Island på den måten jeg skal gjøre. Men det betyr ikke at det ikke er skrevet mer om enkelte elementer.

Det er skrevet mest litteratur om forestillinger om Gud og kongen i Norge. Det har trolig sammenheng med at de islandske kildene ikke er like preget av ideologiske synspunkter som en del av de norske. Forestillingen om Gud som venn er det temaet det er skrevet minst om. I *Sverre saga* er det flere historikere som har fremhevet at Gud hjelper og støtter Sverre i hans kamp mot Erling Skakke og Magnus Erlingsson. Men jeg har ikke funnet mange som definerer Sverres forhold til Gud som et vennskapsforhold. Men et bidrag er Kristins Viks hovedfagsoppgave *Forestillinger om Gud i Norge på 1100- og 1200-tallet*. Hun trekker blant

¹³ Bagge 86: 148.

¹⁴ Kjeldstadli 2005: 150.

¹⁵ Orning 2010:

¹⁶ Det har tidligere vært en tendens blant flere forskere å se på Island i fristatsperioden som et sagasamfunn, men som har blitt kristisert fordi det da fremstår som statisk. Orning 2010: 23, 24.

annet frem at Sverre fremstilles som Guds venn. Hun hevder at under Sverres kamp mot Magnus Erlingsson om den norske tronen på slutten av 1100-tallet hadde Sverre Gud på sin side, og han omtaler seg selv som Guds venn. Gud er en aktiv del av Sverres kamp og sørger for at han vinner over Magnus ved å gripe direkte inn i kampene.¹⁷

Gud som herre, og fremveksten av en ny kongsideologi der kongen er en *rex justus*, er det skrevet en god del mer om. Det har sammenheng med at den nye kongsideologien var en del av fremveksten av en sterkere kongemakt på 1100- og 1200-tallet.

Kanskje en av de første til å skrive mer utdypende om *rex justus* ideologien var Torfinn Tobiasson i hans artikkel fra 1969. Han hevdet å ha funnet *rex justus* ideologien innarbeidet i Magnus Erlingssons privilegiebrev og Tronfølgeoven fra 1163.¹⁸ Erik Gunnes har også skrevet om kongsideologien. I hans doktoravhandling *Kongens ære. Kongemakt og kirke i 'En tale mot biskopene'* skriver han noe om kongsideologien og trekker ideologien tilbake i tid, og prøver å sette skriftet inn i en europeisk sammenheng i samtiden. Han går helt tilbake til Augustin, keiser Konstantin og Karl den store, hvor en kan se at ideologien har sine røtter fra.¹⁹

Andre som har skrevet om temaet er Sverre Bagge. Bagge har skrevet en god del om politisk ideologi i Norge i høymiddelalderen, der kongsideologien er fremtredende. I hans doktoravhandling *Den politiske ideologi i Kongespeilet* fra 1979, undersøker han den politiske ideologien i verket og prøver å sette den inn i en europeisk sammenheng. Bagge har også undersøkt dette temaet i andre bøker som for eksempel *From gang leader to the Lord's anointed: kingship in Sverris saga and Hákonar saga Hákonarsonar*,²⁰ og *Mennesket i middelalderens Norge. Tanker, tro og holdninger*.²¹ I den førstnevnte boka hevder Bagge at det skjer en endring fra Sverres tid på slutten av 1100-tallet, til Håkon Håkonsson tid på midten av 1200-tallet med tanke på kongsideologien. *Håkon Håkonssons saga* har av tidligere forskere blitt sett på som en litt tørr og upersonlig, siden den ikke fremhever Håkons personlighet. Årsaken til dette har blitt forklart ved at forfatteren av sagaen ikke var en like dyktig sagaforfatteren som sine forgjengere. Men Bagge hevder at sagaen er annerledes enn *Sverre saga* fordi Håkon fremstilles mer som en *rex justus* enn Sverre. I *Sverres saga* er det større fokus på Sverres individuelle egenskaper som en av forutsetningene for at han vinner

¹⁷ Vik 1998.

¹⁸ Tobiasson 1969:

¹⁹ Gunnes 1971: 26-29, 37.

²⁰ Bagge 1996.

²¹ Bagge 2005.

kampen om tronen. Håkon derimot blir framstilt mer som en *rex justus*, der Håkons egentlige personlighet forsvinner litt i bakgrunnen.²²

Når det gjelder Island har jeg funnet kun to tekster som er relevante i forhold til min problemstilling. Den ene er Jón Viðar Sigurðssons artikkel *Forestillinger og Gud på Island på 1100-og 1200-tallet* fra 1996, og den andre er Marit Roland Udnæs sin hovedoppgave *Tro og Makt. En studie i godenes bruk av kristne institusjoner og kristen tro i den politiske maktkampen på Island, ca. 1120-1262/64*. I artikkelen til Sigurðsson undersøker han kort forestillingen og Gud som venn og herre på Island, og setter forestillingene i sammenheng med den politiske utviklingen slik jeg også skal gjøre. Udnæs sin hovedoppgave handler i hovedsak om hvordan de islandske høvdingene brukte kirker, prester, biskoper og klostre til å øke sitt maktgrunnlag. Men hun har et kapittel som handler om høvdingene og kristendommens tro, og her er hun innom høvdingenes bruk av Gud i maktkampene. Hun skriver blant annet at høvdingene i noen tilfeller ber til Gud når de er i en konflikt, og at Gud hjelper dem hvis de fortjener det. Hun finner i *Sturlunga saga* tre midler høvdingene brukte for å oppnå kontakt med Gud; bønn, løfter og påkallelser.²³

På grunn av at det ikke er utført en sammenligning av Norge og Island i denne perioden med utgangspunkt i min problemstilling tidligere, vil oppgaven derfor være en ny vinkling på dette temaet. Siden det er skrevet såpass lite om forestillinger om Gud og bruk av dem som et maktlegitimeringsmiddel på Island, vil denne delen av oppgaven i hovedsak være et kildestudium.

Kilder og kildekritikk

Kildene jeg skal undersøke er i hovedsak *Sverres saga*, *Håkon Håkonssons saga*, *Sturlunga saga*, *Gammelnorsk homiliebok* og *Kongespeilet*.²⁴ *Sverres saga*, *Håkon Håkonssons saga* og *Sturlunga saga* blir definert som samtidssagaer. Det vil si at forfatterne beskriver hendelser fra sin egen samtid, eller at de bygger på samtidige nedtegnelser eller på muntlige beretninger fra mennesker som hadde opplevd hendelsene. Sagaene ble dermed skrevet ned kort tid etter at begivenhetene de beskriver hadde skjedd.²⁵

Sverres saga handler om kong Sverre Sigurdssons kamp mot Erling Skakke og Magnus Erlingsson om tronen, og hans regjeringstid som konge fram til han døde i 1202. Det var

²² Bagge 1996: 92, 156-157. Et eksempel på forskere som har hevdet dette kan nevnes Helle, Innleing, i *Soga om Hokon Håkonsson*, Oslo 1963.

²³ Udnæs 2002: 7, 82.

²⁴ Jeg kommer også til å kort trekke frem Privilegiebrevet, En tale mot biskopene og Njåls saga.

²⁵ Helle 1974: 15.

viktig for Sverre å få skrevet en saga for på den måten kunne han gi sin versjon av historien, og dermed legitimere sin rett til tronen. Sagaen kan derfor kalles et propagandaskrift.²⁶ Her er både Gud og Olav den hellige en viktig del av hans propaganda, og derfor er Sverres saga en god kilde til min problemstilling.

Sagaen er todelt, og den første delen av sagaen har fått navnet *Gryla* som betyr skremsel eller et varsel der varselet kan sies å være Sverres kommende makt.²⁷ Det er bred enighet blant historikere at det var abbed Karl Johnsson som skrev *Gryla* etter Sverres eget initiativ, og at denne delen av sagaen ble skrevet ned mellom 1185-1188. Men det har vært uenighet om hvor langt *Gryla* strekker seg i sagaen. På 1800-tallet var det vanligste synspunktet at *Gryla* endte etter slaget ved Fimreite i 1184. Men denne teorien ble utfordret av Halvdan Koht som hevdet at *Gryla* sluttet allerede ved Erling Skakkes fall i 1179. Fredrik Paasche hevdet at grensen gikk enda tidligere til rett før slaget i 1178, og det er dette synspunktet som har bred aksept i dag. Det er også bred enighet at den andre delen av sagaen ble skrevet mellom 1202 og 1230, men det har vært uenighet om det var nærmere den tidligste eller den senere perioden. Ifølge Sverre Bagge ble denne delen skrevet mellom 1217-1223. Det er et vanlig synspunkt blant dagens historikere at denne delen av sagaen er skrevet av noen andre enn abbed Karl Johnsson. Hvem det kan være er usikkert, men det må ha vært noen fra Sverres miljø, og trolig er det en eller flere av birkebeinerne som står bak.²⁸

Håkon Håkonssons saga er spesiell fordi man vet sikkert når og hvem som har skrevet den. Sagaen ble skrevet i årene 1264-65 av islendingen Sturla Tordsson på bestilling av kong Magnus Lagabøte, sønn av Håkon Håkonsson. Det er en vanlig oppfatning at Sturla må ha hatt tilgang til flere skriftlige kilder siden sagaen har mange detaljerte beskrivelser som Sturla ikke kunne ha hatt direkte kunnskaper om.²⁹ Sagaen handler om Håkons liv, men det er særlig hans regjeringstid fra 1217-1263 som er sagaens tema. I likhet med *Sverres saga* kan også *Håkon Håkonssons saga* kalles for et propagandaskrift. Selv om Håkon ikke møtte like stor motstand som Sverre måtte også han legitimere sin rett til å være konge. I tillegg er sagaen et skrift som er ute etter å legitimere Håkons opphøyede posisjon i samfunnet, og her er også Gud en viktig del av legitimeringsgrunnlaget. I historiografien skrev jeg at Sverre Bagge hevder at sagaen er preget av *rex justus* ideologien, og dette er noe også jeg kommer til å fremheve i diskusjonen om *Håkon Håkonssons saga*.

²⁶ Krag 2005: 46.

²⁷ Holtmark 1961: 5.

²⁸ Bagge 1996: 16, 17. Bagge 2011: 164. Orning 2008: 41.

²⁹ Orning 2008: 42.

Sturlunga saga er en samling av flere selvstendige islandske sagaer, og den skildrer for det meste konflikter mellom ulike mektige islandske høvdinge fra begynnelsen av 1100-tallet og til slutten av 1260-årene. Sagaen vil derfor være en stor del av del to av oppgaven siden den gir et rikt bilde av Island i denne perioden. Hovedtyngden av fortellingene er fra 1180-årene og fram til Island ble underkastet den norske kongemakten i årene 1262-64. er oppkalt etter en av de mektigste høvdingfamiliene i første halvdel av 1200-tallet, Sturlungene. De forskjellige sagaene ble skrevet ned mellom 20 til 70 etter at hendelsene de forteller om tok sted. De enkelte sagaer i samlingen er skrevet av forskjellige personer, men vi vet kun navnet på en av forfatterne.³⁰ Sturla Tordsson, den samme som skrev *Håkon Håkonssons saga* og som selv var fra Sturlungeætten, skrev *Islendinge saga* mellom 1264-84, og det er den største sagaen i samlingen.³¹

Siden alle disse tre sagaene er samtidssagaer blir de av historikere sett på som pålitelige kilder fordi de stod begivenhetene nærme. Sagaene var skrevet for et samtidig publikum som kjente til familier, gårder, personer og hendelsene som sagaene forteller om, og derfor ville det være vanskelig å skrive usannheter, eller unnlate å ta med sentrale begivenheter i sagaen.³² På den måten har ikke samtidssagaenes kildeverdi vært utsatt for en like stor debatt som islendingesagaene. Islendingesagaene handler om begivenheter som skjedde rundt 200 år før de ble skrevet ned, og dermed er det grunn til å behandle informasjonen som finnes her med forsiktighet.³³

Jeg kommer i hovedsak til å bruke sagaene som levning. Det vil si at sagaene undersøkes ut i fra det tidspunktet de ble nedskrevet, og ikke om den tiden de forteller om.³⁴ Mitt perspektiv ligger derfor hos forfatterne og miljøet rundt dem, og hvordan de fremstiller forestillinger om Gud og helgener, og bruk av disse til å legitimere makt. Oppgaven har på den måten et ideologisk perspektiv. *Sturlunga saga* har ikke like sterke ideologiske elementer som *Sverres saga* og *Håkonssons saga*, men også her blir Gud og helgener trukket frem i maktkampene som var mellom høvdingene. Det er denne forskjellen i sagaene som gjør det interessant å sammenligne dem.

Gammelnorsk homilieboek er en prekensamling skrevet ned omkring 1200, men innholdet reflekterer den kristne litteraturen før det åndelige gjennombruddet på 1100-tallet. På den måten kan homilieboken være en kilde til kirkens lære på 1100-tallet. Prekene

³⁰ Byock 1999: 49-51. Sigurðsson 1993: 13.

³¹ De andre sagaene i samlingen er: Torgils og Havlides saga, Hvam-Sturlas saga, Sagaene om Gudmund den gode som prest og Gudmund dyre, Tord Kakaes saga, Svinefellinges saga, Gissurs saga og Torgils Skardes saga

³² Helle 1974: 16. Byock 1999: 52.

³³ For en oversikt over denne debatten se for eks. Sigurðsson 1993: 12-38.

³⁴ Kjeldstadli 2005: 170, 171.

kan deles i to grupper. En gruppe er de prekene som tar sikte på å gi en virkelig undervisning om et eller fler punkt i troen, og den andre er de prekene som først og fremst er en formanende appell. *Gammelnorsk homiliebok* har elleve identiske prekener med den islandske homilieboken.³⁵ Siden *Gammelnorsk homiliebok* ikke kommer til å være en stor del av oppgaven, er det derfor heller ikke nødvendig å bruke den islandske. De tankene som kommer til uttrykk i den norske homilieboken er det stor sannsynlighet for at også fremheves i den islandske, og derfor vil det være unødvendig å undersøke begge bøkene.

Kongespeilet er et fyrstespeil. Det vil si at det var et verk som skulle lære kongen hvordan han skulle styre rike sitt, men som også inneholder betraktninger om samfunnets oppbygning. Det er blant dagens forskere enighet om at det ble skrevet på midten av 1200-tallet, men hvem som er forfatteren er usikkert. På grunn av alle henvisningene til bibelen var forfatteren trolig en geistlig person. Det er heller ikke utenkelig at denne personen var en del av kongens miljø siden kongen hadde geistlige i sin administrasjon, og at verket derfor var skrevet på oppfordring av kongen selv. *Kongespeilet* er formet som en dialog mellom en far og sønn, der faren blant annet forteller om hva som kjennetegner en god konge. Verket gir et godt bilde av den nye kongsideologien som vokste frem på 1100- og 1200-tallet, der kongen hadde sin makt fra Gud og skulle være en *rex justus*.³⁶

Alle disse kildene representerer den verdslige og den geistlige elitens forestillinger om Gud og helgener, og ikke den allmenne befolkningens. Derfor vil oppgaven ikke forsøke å undersøke om det som fremstilles også var en del av vanlige folks trosforestillinger. Dette henger også sammen med at jeg skal undersøke bruk av forestillingene som et maktlegitimeringsmiddel, og da er det ikke relevant å undersøke den allmenne folks trosforestillinger om Gud og helgener.

Begrepsavklaringer

Jeg har allerede forklart hva jeg definerer som makt i denne oppgaven, men det kan være viktig å kort definere begrepene forestillinger og ideologi.

Med forestillinger mener jeg oppfatninger, eller ideer om et spesielt fenomen eller et tema. Kildene jeg skal undersøke reflekterer hvilke oppfatninger som forfatterne og miljøet rundt dem hadde om Gud, kongen og høvdinger på den tiden de ble skrevet ned. I Hanne Monclairs avhandling *Lederskapsideologi på Island i det trettende århundret*, trekker hun frem Knut Kjeldstadlis oppsummering av forskjellige definisjoner av ideologi. Det er ikke

³⁵ Gunnes 1971: 9-11.

³⁶ Bagge 2000: IX, XI, XIII-XV

nødvendig å gå igjennom dem her, men i stedet å trekke frem den definisjonen jeg mener er mest passende for min oppgave.

Kjeldstadli har oppsummert tre hovedbetydninger av ordet ideologi, og det er den første betydningen jeg ønsker å trekke frem. Her defineres ideologier sammenhengende tankesystemer som forklarer hvordan verden er, eller hvorfor den bør være på en spesiell måte. På den måten kan ideologi være passiviserende ved den kan begrunne status quo, eller den kan være handlingsanvisende dersom den hevder at en forandring bør skje.³⁷ Den nye kongsideologien som vokser frem i Norge på 1100- og 1200-tallet kan derfor tolkes som et sammenhengende tankesystem som forsøker å endre samfunnet i form av at det bør være en sterk kongemakt landet.

Fremdrift

Oppgaven er delt inn i to deler. Den første delen tar for seg Norge, mens den andre tar for seg Island. I hver del skal forestillingen om Gud som venn, og Gud som herre undersøkes. Det første kapittelet omhandler forestillingen om Gud og helgener som venn i Norge, der Sverres forhold til Gud og Olav den hellige er fremtredende. Her legges det vekt på at sagaen fremstiller det som at Sverre hadde et vennskapsforhold til Gud og Olav ved at han gjorde ytelser for dem som de belønnet Sverre for, og at det var gjennom dette forholdet han legitimerte sin rett til å være konge. Kapittel 2 undersøker forestillingen om Gud og kongen som herre. Her er temaet at Gud og kongen får en mer opphøyd posisjon der absolutt troskap er sentralt, og at denne utviklingen også kan ses i *Håkon Håkonssons saga*. Dette kapittelet er et stort kapittel, men det er fordi det finnes flere kilder der herreforestillingen kommer til uttrykk enn vennskapsforestillingen. Det tredje kapittelet undersøker vennskapsforestillingen til Gud og helgener på Island. Her fremheves det at høvdingene ga ulike løfter til Gud og helgener i håp om at de da ville hjelpe høvdingene i vanskelige situasjoner. Løftene viser at det var et gjensidig forhold mellom Gud og menneskene slik jeg trakk frem i modellen om Gud som venn. I kapittel 4 undersøkes forestillingen om Gud som herre i *Sturlunga saga*, og om hvordan høvdingenes posisjon endret seg noe på grunn av maktkonsentrasjonen. Her blir også Norges påvirkning på forestillinger om Gud på Island kort undersøkt.

³⁷ Monclair 2003: 29.

Del 1: Norge

Kapittel 1.

Gud og helgener som venn

Det er det fyrste i lovene våre at me skal bøygja oss mot aust og beda til den heilage Krist um godt år og fred um at me må halda landet vårt bygd og [ha] landsdrotten vår lukkeleg. Han vere vår ven og me hans og Gud ven til oss alle.³⁸

Sitatet ovenfor er hentet fra Gulatingsloven, og det som er interessant her er at Gud blir omtalt som venn til oss alle. I innledningskapittelet satte jeg opp en modell for hva som kjennetegnet forestillingen om Gud som venn. Det var et gjensidig forhold ved at begge parter hadde hver sine forpliktelser. Hvis man fulgte Guds bud så kunne man forvente å få en belønning fra Han i form av velferd her på jorden, og en plass i himmelen. På den måten ble frelse knyttet til vennskap med Gud, det var kun Guds venner som kom til himmelen. Dette gjensidige forholdet betydde at Gud var en nær figur som kunne gripe inn og hjelpe menneskene i vanskelige situasjoner.³⁹ I dette kapittelet skal jeg undersøke hvordan vennsapsforestillingen kommer til uttrykk i *Gammelnorsk homiliebok* og i *Sverres saga*. Jeg vil hevde at Sverres forhold til Gud kan defineres som et vennsapsforhold, og at det var dette vennsapsforholdet Sverre brukte for å legitimere sin rett til å være konge i Norge. Men som jeg nevnte i innledningen var helgener også en viktig del av kristendommen i middelalderen, og en kunne derfor opprette et vennsapsforhold til dem også. I *Gammelnorsk homiliebok* og i *Sverres saga* er det spesielt jomfru Maria og Olav den hellige som blir trukket frem, og derfor skal disse vennsapsforholdene også undersøkes.

Vennskap med Gud i *Gammelnorsk homiliebok*

I *Gammelnorsk homiliebok* fortelles det at "Ikke kan øye se, ikke kan øret høre, og ikke kan hjerte forstå den herlighet Gud har gjort rede, og hver dag bereder, for sine gode venner."⁴⁰ Her fremheves det at det er kun Guds venner som får en plass i himmelen. I Homilieboken blir begreper som Guds venner, Guds uvenner, lønn og belønning ofte brukt.⁴¹ Disse

³⁸ G 1.

³⁹ Sigurðsson 2010: 107, 110.

⁴⁰ GNH: 48.

⁴¹ GNH: se for eks. 24, 30, 31-33, 35, 38, 48, 54, 94, 95, 99, 107, 129.

begrepene illustrerer et gjensidig forhold mellom Gud og menneskene. I dommedag I kommer dette til uttrykk ved at det fremheves at alle vil få den lønn en fortjener for det en har gjort av gode og dårlige handlinger mens man er her på jorden. Det samme budskapet kommer frem i prekenen Jul I der det fortelles at hvis man følger Guds bud vil man få fremgang, gode kår, glede og velferd her på jorden, og en plass i himmelen.⁴² Både Gud og menneskene har dermed hver sine forpliktelser. For å få belønning av Gud og bli Hans venn må man utføre visse ytelser for Gud, men det betyr også at hvis man oppfyller Guds krav kan man forvente en belønning av Han.

Et av Guds krav for å bli Hans venn var å gi almisser, som betydde at en skulle gi så mye man hadde råd til av eiendom som en hadde rettmessig fått tak i.⁴³ I Dydene og Lastene fremheves det hvor viktig det er i å gi til de som trenger hjelp, og at man ikke skal bekymre seg for at ens egen formue skal bli mindre dersom man gir bort deler av den til fattige mennesker. For i Homilieboken står det:

Han som lønner deg, vil at du skal være en hjelper. Og han som gir for at du skal ha, han byr deg også at du skal yte, for slik sier han: «Gi, og det skal bli gitt dere igjen.» [...] Hvis du holder på din rikdom, vil du ganske sikkert bli stående tomhendt, men hvis du gir, vil du i all evighet eie det du gir, [...] Vær ikke redd for å gi, så blir du ikke stående tomhendt, når belønningens time kommer.⁴⁴

Her kan man tydelige se det gjensidige forholdet mellom Gud og menneskene. Det å gi almisser til fattige vil være en ytelse man gjør for Gud, og da vil Han gi deg en belønning som i denne sammenhengen består i å få større rikdom i det neste liv. Men hvis man velger å ikke gi almisser vil man heller ikke få noen lønn av Gud.⁴⁵ Det samme budskapet kommer også frem i Moralpreken I der det står at ved å gi almisse vil det gnagne seg selv i denne verden, og sjelen i den neste.⁴⁶

Et annet krav Gud stilte for å bli Hans venn var å faste. Hensikten med å faste var å styrke sjelen og ånden, og på den måten komme nærmere Gud. Men faste innebar ikke bare at man skulle holde seg borte fra mat og drikke, men også at man ikke skulle synde. Det fantes dermed både en legemlig og åndelig faste.⁴⁷ Homilieboken fremhever at det å faste gleder Gud, og at den som faster vil bli belønnet. I askeonsdagspreken fortelles det om de første som fastet og hva slags lønn de fikk for denne gode handlingen. Moses fastet i ørkenen i 40 dager

⁴² GNH: 50, 106.

⁴³ Hjelde 1995: 107.

⁴⁴ GNH: 31.

⁴⁵ Vik 1998: 56.

⁴⁶ GNH: 50.

⁴⁷ Hjelde 1990: 233, 425.

og netter, og på grunn av dette gav Gud Moses de ti bud. Videre fortelles det om profeten Elias som hadde fastet på samme måte som Moses, og som etter fasten ble tatt opp til himmelen i en ildvogn der han ble befridd fra onde menneskers forfølgelser.⁴⁸ På den måten kan man si at det å faste var en ytelse man gjorde for Gud som ville gi en belønning, og som viser det gjensidige forholdet mellom Gud og menneskene.

Men det holdt ikke å gjøre gode handlinger hvis en ikke handlet med en god intensjon. I Dydene og Lastene trekkes det frem at en ikke skal gjøre gode gjerninger kun for å få ros av andre menneskers. Hvis en gjør det vil man ikke få en belønning av Gud fordi man allerede har fått en belønning av andre mennesker. I stedet skal alle gode gjerninger utføres i kjærlighet til Gud.⁴⁹ Det samme trekkes frem i homilien av Gregor der en kan lese at Gud dømmer etter viljen og ikke etter handlingen. Det betyr at viljen til å gjøre godt er større en selve handlingen. Dette fordi noen mennesker ser ut som de gjør gode handlinger, men i virkeligheten er de kun ute etter belønning for sine gode handlinger her på jorden, og det betyr at de ikke vil oppnå frelse.⁵⁰

Det gjensidige forholdet mellom Gud og menneskene som kjennetegner vennsforholdet innebærer at forholdet er basert på frivillighet. Menneskene kan selv avgjøre om de vil følge Guds bud og bli Hans venn, men det betyr ikke at de kan velge å ikke tjene noen. Enten følger en Guds vei og blir Hans venn, eller så følger man djevelen og blir Guds uvenn. I flere av prekene i homilieboken blir helvete beskrevet i detalj for å skremme folk til å følge Gud.⁵¹ I Jul I beskrives helvete som et sted der det er skrik og gråt, sult og tørst, evig mørke, alderdom uten ungdom, og syv ganger varmere enn den heteste ilden en kan tenne i denne verden.⁵² På den måten kan menneskene velge hvem de skal følge, og dermed er det helt opp til hver enkelt om en ønsker å bli venn med Gud.⁵³

Selv om forholdet mellom Gud og menneskene var gjensidig er det viktig å påpeke at de ikke var likestilte. Gud var allmektig, og Han var tilstede over alt til alle tider noe som kommer frem i homilieboken i Herrens bønn der det står at man ikke kan vende seg "noe sted [...] uten at Guds nåde er der foran deg."⁵⁴ Guds allmektighet betydde også at han styrte over liv og død, mens menneskene på sin side var svake og syndige.

⁴⁸ GNH:81, 82.

⁴⁹ GNH: 38.

⁵⁰ GNH: 54. Hjelde 1995: 429, 430.

⁵¹ Sigurðsson 2006b: 93.

⁵² GNH: 47, 48.

⁵³ Vik 1998: 58. Orning 2008: 59.

⁵⁴ GNH: 136.

Sverres vennskap med Gud

Sverres saga ble påbegynt allerede året etter at Sverre hadde vunnet det endelige slaget over Magnus Erlingsson i slaget ved Fimreite i Norefjorden i Sogn i 1184, etter initiativ av Sverre selv. Men det er som nevnt bare den første delen av sagaen som Sverre selv har bestemt innholdet i. Ved å selv bestemme innholdet i sagaen kunne Sverre gi sin versjon av hva som hadde skjedd, og legitimere sin rett til å være konge. Dette var viktig fordi Sverre ikke hadde bevis på at han var sønn av kong Sigurd Munn slik han hadde hevdet. Ved å vise at det var han som hadde det rettmessige kravet på tronen legitimerte han ikke bare sin egen rett, men og sine etterkommeres rett til tronen.⁵⁵

Sverre hevdet at han hadde mer rett til tronen enn Magnus, fordi Magnus ikke var kongssønn. Erling Skakke, som var far til Magnus, hadde sørget for at Magnus hadde blitt konge i en alder av fem år i 1161. På grunn av Magnus sin unge alder hadde Erling fungert som den reelle riksstyreren mens Magnus var ung, og med det blitt en mektig mann.⁵⁶ Det at Magnus ikke var kongssønn hevdet Sverre var et brudd på den Hellige Olavs lov som sa at bare sønner av en konge kunne være konge i Norge.⁵⁷ Men som nevnt så hadde Sverre ingen bevis på at han selv var kongssønn. Sverre hadde vokst opp på Færøyene uvitende om sitt kongelige opphav. Han hadde utdannet seg til prest, men oppførte seg ifølge sagaen aldri som en. Han var for voldsom av seg og hadde blant annet havnet i slåsskamp. Denne voldsomheten tydet på, ifølge sagen, at Sverre egnet seg som noe større enn en prest. Det var ikke før i voksenalderen at hans mor fortalte Sverre at han var sønn av kong Sigurd Munn. Dette førte til at Sverre dro til Norge for å kjempe om tronen.⁵⁸

Sverres kamp mot Erling og Magnus ble fremstilt som lik kampen mellom David og Goliat. I likhet med David hadde Sverre få menn, og var ofte i mindretall overfor Magnus. Magnus var en stor overmakt som Sverre klarte å vinne over på samme måte som David vant over kjempen Goliat.⁵⁹ I denne kampen var Gud Sverres viktigste støttespiller. Som nevnt er forestillingen om Gud som venn sentral i *Gammelnorsk homilieboek*, og det er denne vennsforestillingen som jeg mener best beskriver forholdet mellom Sverre og Gud i hans kamp mot Erling og Magnus.

Guds støtte og hjelp kommer tidlig frem i sagaen. Første gang Gud nevnes er etter at Sverre hadde vært i Norge for å undersøke hvordan situasjonen var der. I Norge fant han ut at

⁵⁵ Krag 2005: 48.

⁵⁶ Krag 2005: 36, 48.

⁵⁷ Sigurðsson 2006a: 119.

⁵⁸ SS: 6, 7.

⁵⁹ Bagge 1996: 64.

Erling og Magnus hadde en sterk stilling, og hadde mye støtte. Sverre reiste til Värmland i Sverige, og vurderte å reise til Jerusalem fordi rykter om hvem han var hadde begynt å spre seg i Norge. Sverre ville vente med å gjøre noe i Norge til "Gud ville gjøre han stilling bedre på en eller annen måte."⁶⁰ Kort tid etter dette møtte Sverre birkebeinerne i Värmland. De ønsket at Sverre skulle bli deres leder, men Sverre var skeptisk til det. Birkebeinerne var på dette tidspunktet en liten og fattig flokk, og i tillegg var Sverre usikker på sine egne lederegenskaper. Han hevdet at han ikke visste noen ting om å lede en hær eller å styre et land siden han hadde vokst opp på et utskjær langt fra andre land. Men birkebeinerne truet med å drepe han og slektningene hans hvis han ikke sa ja til å lede dem, og dermed ble Sverre deres nye leder.⁶¹

Det at Sverre ble birkebeinernes leder kort tid etter at han sa at han ville vente til Gud gjorde han stilling bedre, kan kanskje tolkes som at Gud grep inn og hjalp Sverre med å styrke sin stilling. Det var denne flokken som kom til å hjelpe Sverre med å vinne kampen mot Erling og Magnus, og på den måten er møte med birkebeinerne et viktig punkt i sagaen.

Gud hjalp Sverre også i andre situasjoner. Da Sverre og birkebeinerne for første gang skulle dra til Norge måtte de i reise gjennom store skoger og ta lange og ukjente veier fordi det hadde blitt kjent at de skulle komme til landet. Da de kom til Jarnberaland var det bare hedenske mennesker som bodde der. Sagaen skriver at det var ille å reise blant så uvitende mennesker, men at Gud viste Sverre så stor miskunn at han fikk mye hjelp av disse menneskene.⁶² Senere da Sverre og birkebeinere reiste til Nidaros ønsket bymennene å angripe dem. Bymennene samlet ifølge sagaen 1600 mann, mens Sverre kun hadde 100. I tillegg hadde det samlet seg 700 mann fra Selbyggene som også ønsket å gå til angrep, og derfor mente Sverre at de ikke var mulig å slåss. Men sagaen forteller at da Sverre reiste vekk derfra "hjalp Gud kongens sak slik at han og hæren kom mellom dem som hadde samlet seg og skipene deres."⁶³ Sverre og birkebeinerne tok så skipene fra selbyggene, og reiste deretter over til deres bygd der de tok skatt fra innbyggerne i form av en halv måneds underhold. På den måten hjalp Gud Sverre med å komme ut av en vanskelig situasjon.

Men Guds støtte og hjelp til Sverre kom sterkest til uttrykk i krigføringen. Det er som oftest i de ulike slagscenene at Gud hjalp Sverre. Her ikke Gud bare en støtte for Sverre, men

⁶⁰ SS: 11.

⁶¹ SS: 11, 12

⁶² SS: 17.

⁶³ SS: 19.

i visse slag er det Gud som sørger for at Sverre vinner. Sverre dyktighet blir i disse slagene ikke fremhevet, og seieren kan tolkes som en gave fra Gud.⁶⁴

Det kan man blant annet se da en bondehær ledet av en mann ved navn Torgrim samlet seg mot Sverre i Hedmark. Da Sverre hørte om dette dro han sammen med 15 mann om natten til Torgrim der han var sammen med 8 mann. Sagaen forteller ikke i detalj hva som skjedde under møtet, men skriver at "Gud avgjorde det slik at den fikk overtaket som hadde høyest rang."⁶⁵ Litt senere i sagaen fortelles det om et slag mellom Sverre og en mektig høvding ved navn Simon der det også kommer frem at Gud gav Sverre en seier. Bakgrunnen for slaget var Sverre hadde dratt til Simon en dag, tatt godset hans, og brent ned gården hans. Da Simon fikk vite det samlet han en her på 420 mann. Sverre og hans menn hørte om hva Simon hadde planlagt, og gikk dermed til angrep. Sagaen beskriver kampen som overlag hard, men at den ikke var så lang. Videre står det at "Gud lot kongen få en pen seier."⁶⁶ Det hevdes også i sagaen at det falt 140 av Simons menn, men av Sverres menn falt det bare 7.

Sagaen beskriver ikke selvet slaget, og vi får ikke høre om Sverre dyktighet. På den måten kan seieren tolkes som en gave Sverre har fått av Gud. Det samme gjelder Sverres møtet med Torgrim. Her fortelles det heller ikke hva som skjedde under møtet, men kun at det var Sverre som kom seirende ut av det, og derfor kan dette også tolkes som at Sverre fikk seier som en gave fra Gud.

Sagaen fremhever også andre episoder der det kommer frem at Gud gir Sverre sier som en gave. Under en tale Sverre holdt før et slag i Nordnes mot Magnus var Sverre usikker på om de skulle slåss eller flykte. Han hadde hørt at Magnus hadde over 30 skip, mens Sverre selv bare hadde 16. Men han bestemte seg for å slåss, og i talen til sine menn sa han: "Nå som før står all vår fortrøstning, som alle andres, til Gud og hans helgener, og ikke til vår egen hærstyrke."⁶⁷ Det er dermed Gud som styrer om det skal bli seier eller ikke, og ikke størrelsen og dyktigheten til Sverres hær.

Slaget ved Fimreite er det viktigste slaget i sagaen. Det er under dette slaget at Sverre endelig klarte å slå Magnus, og Sverre kunne bli enerådende konge. Slagets viktige betydning kan man blant annet se ved at det blir beskrevet i detalj, og at går over flere sider. Magnus var en stor overmakt, han hadde 26 skip, mens Sverre bare hadde 14. Det døde omtrent 2000 mann i slaget på Magnus sin side, noe som viser hvor stort dette slaget var.⁶⁸ Etter seieren

⁶⁴ Vik 1998: 25, 29, 65.

⁶⁵ SS: 30.

⁶⁶ SS: 32.

⁶⁷ SS: 71.

⁶⁸ Sigurðsson 2006a: 122

holdt kongen husting der han takket Gud for seieren og sa i en tale: "I dette slaget har han enda tydeligere enn før hjulpet oss med sin styrke og kraft. Vi kan ikke forstå denne fagre seieren på en annen måte enn at det har gått etter Guds vilje og hans tilskikkelse."⁶⁹ Litt senere i talen fortsetter Sverre med å si at han nå tror at "makten i dette landet er kommet under meg, enten jeg styrer det vel eller ille."⁷⁰ Sitatene viser at det er Gud som har sørget for seieren. Det at Sverre uttaler at landet nå er tilkommet han enten han styrer det vel eller ille, viser at seieren, og at det at han nå har fått makten i landet, var en gave fra Gud som Sverre selv styrte over hva han skulle gjøre med. Det var en belønning Gud hadde gitt Sverre slik Homilieboken fremhever at Gud gjør når noen fortjener det.⁷¹

Selv om Gud hjalp Sverre og i visse tilfeller sørget for hans seier, fremheves også Sverres dyktighet i kamp. Sverres dyktige lederegenskaper er en viktig del av sagaens fremstilling av Sverre. Han blir fremstilt som dyktig til å finne en løsning i alle vanskelige situasjoner, og dyktig i valg av militærtaktikk i slagene. Sverre deltok som oftest ikke selv i slagscenene, men var en god hærleder som stod på sidelinjen og dirigerte slaget.⁷² Dermed blir også birkebeinernes gode egenskaper som krigere fremhevet.⁷³

Under slaget i Nordnes fortelles det for eksempel om Hallvard Gjæla som var dyktig til å skyte med pil. Det fortelles at Hallvard tok fram flere piler og skjøt dem mot Magnus sitt skip, og traff en mann hver eneste gang han skjøt.⁷⁴ Slaget ved Fimreite er også et godt eksempel på et slag der birkebeinernes dyktighet kommer frem. For eksempel hjalp broren til Sverre, Eirik kongssønn, Sverre med å vinne slaget. Han ledet det ene skipet og la det tett inntil de sammenbundne skipene til Magnus. Skipet var høyere enn Magnus sine, og derfor kunne birkebeinerne skyte piler ned på Magnus og hæren hans.⁷⁵

Fremstillingen med at Gud støttet Sverre og sørget for seier hadde mer tyngde ved at sagaen var skrevet etter at Sverre hadde vunnet over Erling og Magnus. Sverre fremstilte hver seier som en gudsdøm som beviste at Gud stod på Sverre side, og ikke på Erling og Magnus sin.⁷⁶ Det at det var Sverre som tilslutt stod igjen som den seirende i denne kampen var dermed det største beviset på Guds støtte til Sverre. Dette er et poeng som Sverre selv uttrykker i sagaen. Etter Erling Skakkes fall holdt Sverre en tale over graven hans der han sa at de som var på Magnus sin side burde være glade og ikke sørge over de falne. Erkebiskopen

⁶⁹ SS: 123.

⁷⁰ SS: 124.

⁷¹ Vik 1998: 82.

⁷² Bagge 1996: 34, 35.

⁷³ Vik 1998: 30.

⁷⁴ SS: 74.

⁷⁵ Krag 2005: 123.

⁷⁶ Holm-Olsen 1953: 64.

hadde sagt at alle de som kjempet sammen med Magnus ville komme til paradiset, og bli hellige menn. Spesielt måtte dette gjelde Erling som hadde sørget for at Magnus hadde blitt konge. Derfor burde alle kjenne glede på deres vegne, og glede seg over hvor mange helgener byen kom til å få. Men på en annen side, sa Sverre, så kunne det tenkes at erkebiskopen tok feil. Det var han som hadde vunnet, og ikke Erling.⁷⁷

Men som nevnt tidligere må Sverres forhold til Gud være et gjensidig forhold med hver sine forpliktelser for at det kan defineres som et vennskap. Så langt har vi kun sett Guds belønning til Sverre, uten å ha sett på hva slags ytelser Sverre gjorde for at han kunne fortjene denne store belønningen. Det er dette jeg skal undersøke nærmere i neste avsnitt.

Sverres ytelser til Gud

Vi har allerede sett at noen av kravene Gud stilte var å gi almisse, tiende og å faste. Men et annet av Guds krav for å bli Guds venn var at man skulle være lojal mot Han. For at Gud skulle vite om en virkelig var lojal legger Homilieboken vekt på at man blir fristet. Det er ikke Gud selv som frister menneskene, det er det djevelen som gjør. Men Gud tillater djevelen til å gjøre dette for å teste lojaliteten deres overfor Gud.⁷⁸ I den islandske homilieboken finner man historien om Job som er et godt eksempel på en som blir fristet for å se om han virkelig er lojal og elsker Gud. Med tillatelse fra Gud tar djevelen fra Job alle hans goder som han har fått fra Gud, hans rikdom, barn og helse. Men Job takker Gud for dette og forteller Han at han fortsatt elsker han, og at han fortjener dette som straff for sine synder. Gud gav han derfor enda større rikdommer og lykke.⁷⁹

For at Sverre kunne være Guds venn var det derfor viktig at Gud testet hans lojalitet. Det skjedde ved at Gud ikke gav Sverre tronen uten motstand. Sverres vei mot tronen var derfor ikke så lett. Han møtte mye motstand og lange ferder gjennom Norge med mangel på mat og søvn. På ferden over Voss hadde han og hans menn det ekstra tungt. Dette var på vinterstid så det var vanskelig å gå over fjellet på grunn av mye snø. På turen kom det et kraftig uvær, der eneste mulighet for å berge seg var å kaste seg under skjoldet når det stod på som verst. På turen mistet de 120 hester og mange verdifulle gjenstander som for eksempel klær og våpen. Mennene til Sverre oppdaget at det var et stup ikke langt foran dem, og flere begynte å snakke om at de ville kaste seg utfor stupet fordi de ikke orket mer. Da holdt Sverre en tale der han sa at det å ta sitt eget liv var djevelens påfunn, og ingen kom til himmelen ved

⁷⁷ SS: 52.

⁷⁸ GNH: 138, 139.

⁷⁹ Sigurðsson 2010: 108-110.

å gjøre dette. Videre sa han at Gud refser ikke uten at det er fortjent.⁸⁰ Deretter ba han alle om å angre sine synder og "tenke over at det er vårt syndige liv vi blir straffet for, og ikke fordi han er grusom."⁸¹ Etter talen ba alle til Gud og angret sine synder, og nesten med en gang stoppet uværet og det ble mildvær og sol.⁸² Det er den plutselige værforandringen som kan tolkes som en belønning Sverre fikk ved å være lojal mot Gud, og ved å ange sine synder. Han lot seg ikke friste av djevelen, og klarte også å få sine menn til å ikke velge djevelens vei. På den måten kan man se det gjensidige forholdet mellom Gud og Sverre. Sverre var trofast mot Gud, og dermed fikk han en belønning.⁸³

Et annet krav Gud stilte for å bli Hans venn var at man ikke bare skulle elske og tilgi sine venner, men også sine uvenner. I Homilieboken blir historien om den første martyren etter Jesus, Stefanus trukket frem. Stefanus forkynte om Jesus, og anklaget sine tilhørere for å være vantro og å gjøre onde handlinger.⁸⁴ For dette ble han steinet til døde, men mens han ble det ba han for sine uvenner og sa: "Herre, ta ikke hevn over dem som for denne synd!"⁸⁵ En skulle ta inspirasjon av Stefanus og gjøre som han. En skulle elske sine uvenner. Dette fordi de syndene som våre uvenner har gjort mot oss er ikke større enn de syndene vi har gjort mot Gud. Hvis vi ikke kan tilgi våre uvenner, hvordan kan Gud da tilgi oss?⁸⁶

Sverre tilgav også sine uvenner. I talen Sverre holdt over graven til Erling Skakke ba han de overlevende som stod på Erlings side om å be Gud tilgi Erling for de syndene han hadde gjort, og da spesielt for å ha satt Magnus på tronen uten at han hadde rett til det. I tillegg sa Sverre at han for Guds skyld også tilgav Erling og hans menn for alt de hadde gjort mot han.⁸⁷ I talen Sverre holdt over graven til Magnus, ba Sverre Gud om å tilgi Magnus "alt han gjorde seg skyldig i".⁸⁸ På den måten fremstod Sverre som en god kristen der han fulgte Guds krav for å bli Hans venn.

Men Sverre følger også andre bud fra Gud som gjorde at han fremstod som en god kristen. For eksempel gav Sverre ofte grid til sine motstandere når de ønsket det. Grid kan ha forskjellige betydninger, men i denne sammenheng betyr grid fred eller sikkerhet som en kan få for en viss tidsperiode, og på et vist sted.⁸⁹ Et eksempel på Sverres vilje til å gi grid er da

⁸⁰ SS: 28.

⁸¹ SS: 28.

⁸² SS: 29.

⁸³ Vik 1998: 82.

⁸⁴ Sigurðsson 2010: 114.

⁸⁵ GNH: 57.

⁸⁶ GNH: 58.

⁸⁷ SS: 53.

⁸⁸ SS: 127.

⁸⁹ KLMN: 464.

Sverre før et slag i Bergen dro inn i Mariakirken hvor han møtte Jon Hallkjellsson som stod på Magnus sin side. Han ønsket grid for seg selv og sine to sønner, og det fikk han av Sverre.⁹⁰ Et annet eksempel på dette er at Sverre etter å ha takket Gud for seieren over Magnus i slaget ved Fimreite ønsket å gjengjelde dette ved å gi grid til alle de som ønsket det. I tillegg til å gi grid sa han også til sine menn at alle de falne skulle få en kristen begravelse, selv de som stod på Magnus sin side. Han påla at alle hans menn skulle lete etter lik langs stranden. Sverre lot også alle få stelle som de ville med likene av sine slektninger eller venner, og Sverre sørget også for at Magnus sin grav ble gjort fint i stand.⁹¹

Det er på denne måten en kan si at Sverre har et vennsforhold til Gud. Forholdet er basert på ytelser der Sverre får seier og kongdømme av Gud som en belønning for de ytelser han gjorde for Han, ved at han var en god kristen som var lojal mot Gud, tilgav sine fiender og gav grid til motstanderne når de ba om det.⁹² Det er dermed gjennom vennsforholdet til Gud at Sverre legitimerte sin rett til å være konge, for Gud gav sin støtte til Sverre og ikke til Magnus. Men det var ikke slik at Sverre og birkebeinerne vant alle slagene de var med i. Men hvordan forklarer sagaen dette siden Sverre hadde Gud på sin side? Hvis dette ikke ble forklart så kunne argumentasjonen om at Gud stod på Sverres side ha blitt svekket.

Et eksempel på denne problemstillingen er slaget ved Hattehammeren som Sverre tapte. Etter et slag mot jemtene diskuterte Sverre med sine menn om hvor de skulle reise videre. Birkebeinerne ønsket å reise til Nidaros, men det syntes ikke Sverre var noen god ide. Han sa at han var "ikke lysten på dette; jeg har ikke drømt om det."⁹³ Men det ble til at de dro til Nidaros likevel, og der endte det med at de tapte dette slaget mot erkebiskopen. Sagaen forklarer tapet ved at det ikke var Sverre som ønsket å dra til Nidaros. Ved at Sverre sa at han ikke hadde drømt det betydde det at Sverre ikke hadde fått noe tegn fra Gud om de burde dra til Nidaros. Ved at det var birkebeinerne og ikke Sverre som tok beslutningen, la sagaen skylden for tapet på Sverres menn og ikke på Sverre selv.⁹⁴

Et annet eksempel er et slag i Trondheim mellom Magnus og birkebeinerne som birkebeinerne tapte. I dette slaget var det Eirik kongssønn som ledet birkebeinerne og ikke Sverre, og det er det som er sagaens forklaring på tapet.⁹⁵ Igjen legger sagaen skylden på

⁹⁰ SS: 102.

⁹¹ SS: 123, 124, 127. Bagge 1996: 64.

⁹² Vik 1998:

⁹³ SS: 36.

⁹⁴ Holm-Olsen 1953: 76. Vik 1998: 28

⁹⁵ SS: 86.

birkebeinerne og ikke Sverre selv. Under dette slaget var ikke Sverre tilstede. Sverre var i Viken på dette tidspunktet, og dermed kunne ikke tapet skyldes han.

Vennskap med helgener

Selv om alle kunne bli Guds venn betydde ikke det at alle Guds venner var like for Han. Gud hadde sine favoritter. De som viste ekstra stor tjeneste og kjærlighet til Gud ble belønnet med større opphøyethet, nærhet og kjærlighet enn andre.⁹⁶ Her er det først og fremst helgener det er snakk om. I Homilieboken blir helgener omtalt som Guds kjæreste venner siden de hadde så stor kjærlighet for Gud at de døde for Hans skyld.⁹⁷ Helgene skulle være en inspirasjon for andre for hvordan en skulle leve som god kristen, og deres nærhet til Gud gjorde at de var et mellomledd mellom Gud og menneskene. Ved å være et mellomledd kunne de tale ens sak og gå i forbønn for en overfor Gud, men de kunne også utføre egne mirakler og hjelpe mennesker på vegne av Gud. Det betydde at man også kunne opprette et vennskap med helgener. Ved å utføre visse ytelser for helgenene fikk man en belønning fra dem, noe som betydde at det også var et gjensidig forhold mellom helgener og menneskene.⁹⁸

Et godt eksempel på hvordan et slikt vennskskapsforhold kunne bli opprettet var å vie en kirke til dem. Både i Norge og på Island var det vanlig å vie kirker til en eller flere helgener. Helgenen ble da kirkens og kirkegodsets juridiske eier, men giveren skulle forvalte kirken. Det å vie en kirke til en helgen ble dermed en gave til helgenen, og et vennskap ble på den måten opprettet. Ved å gi en gave var helgenen forpliktet til å gjengjelde den ved å gå til forbønn overfor Gud, eller å hjelpe giveren hvis det var behov for det.⁹⁹

Sverres vennskap med Olav den hellige

I *Sverres saga* fremstilles det som om Sverre hadde et vennskskapsforhold til Olav den hellige, og at Olav hjalp og støttet han i kampen mot Erling og Magnus. Sverre hadde god grunn til å fremstille dette. Olav den hellige var en populær helgen i middelalderen i Norge og resten av Norden, men Olavskulten spredte seg også utenfor Norden som for eksempel til England.

Allerede året etter han falt i slaget på Stiklestad i 1030 ble han erklært hellig.¹⁰⁰ I

Homilieboken fremstilles Olav som Guds venn. I en drøm natten før slaget der han falt kom Gud til han og sa: "Min gode venn, kom brått til meg og til samsvar med de hellige; for ditt

⁹⁶ Vik 1998: 76.

⁹⁷ GNH: 111.

⁹⁸ Sigurðsson 2010: 116, 120.

⁹⁹ Stefánsson 1995: 244, 246. Sigurðsson 2010: 116, 120.

¹⁰⁰ Sigurðsson 2006b: 87.

strev og slit vil jeg gi deg en prektig krone, evig liv og himmelsk glede og fryd."¹⁰¹ Olav ble også sett på som kristningskongen, den som hadde innført kristendommen i Norge. Han ble og sett på som den mytiske lovgiver, den som hadde skapt de gamle lovene, og som vi har sett brukte Sverre den Hellige Olavs lov for å argumentere for at han hadde større rett på tronen enn Magnus. I verket *Passio Olavi* trolig skrevet av Erkebiskop Øystein fremstilte han Olav som et forbilde for alle konger. Han var en god kristen og rettferdig konge. Her blir han også kalt for Norges evige konge.¹⁰²

Første gang Olav nevnes i sagaen er i en drøm Sverre hadde før han dro til Norge og møtte birkebeinerne. Dermed er drømmen plassert veldig tidlig i sagaen, og det er ikke tilfeldig. Sverre drømte at han reiste til Norge som biskop, og da han kom dit fant ut at det var en konflikt i landet mellom Olav, og Erling og Magnus. Sverre var usikker på hvem han skulle støtte, men han valgte å støtte Olav som tok godt imot Sverre. En dag Olav stod å vasket seg ved et bord kom en mann kom bort og ønsket å vaske seg i det samme vannet. Men det nektet Olav mannen å gjøre, og ba heller Sverre å vaske seg i vannet. Da Olav ropte på Sverre, kalte han Sverre for Sverre Magnus. Senere i drømmen gav Olav sverdet og merket sitt til Sverre, og da de ble angrepet av Erling og Magnus beskyttet Olav Sverre med sitt skjold. Deretter gikk Sverre mot fylkingen til Erling og Magnus mens han reiste merket han hadde fått av Olav, og da trakk Erling og Magnus seg tilbake.¹⁰³

I middelalderen ble drømmer oppfattet som en realitet. Det var et sansebud som kom utenifra som kunne komme fra overnaturlige makter, venner, eller fiender, og som kunne gi en beskjed eller et varsel. Dermed kunne Gud gjennom drømmer kommunisere med menneskene.¹⁰⁴ Drømmen til Sverre kan derfor tolkes som et forvarsel på hva som kom til å skje. Drømmen forteller at med Olavs hjelp kommer Sverre til å vinne over Erling og Magnus, og dermed bli konge. Det at Sverre velger å støtte Olav og ikke Erling og Magnus i drømmen, kan kanskje tolkes som lojalitet til Olav fra Sverres side. Det er en ytelse han gjør for Olav, slik Sverre også gjør overfor Gud.¹⁰⁵

Men til forskjell fra Gud så styrte ikke Olav over liv og død, og han kunne derfor ikke gi seier i gave slik Gud kunne. For det er bare Gud som er allmektig. Men i sagaen fremheves det at Olav hjalp og beskyttet Sverre i kampen mot Magnus, noe som også vises i drømmen ved at Olav beskyttet Sverre med skjoldet sitt, og at Erling og Magnus trakk seg unna da

¹⁰¹ GNH: 143.

¹⁰² Sigurðsson 2008: 175, 176.

¹⁰³ SS: 8, 9.

¹⁰⁴ KLN: 299, 300. Østby 2002: 20.

¹⁰⁵ Vik 1998: 27.

Sverre holdt merke til Olav mot dem. Dermed viser drømmen at Sverre stod høyere hos Olav enn andre. Vaskeritualet kan tolkes som en dåp der Sverre ble gjort til Olavs mann og arvtaker. Ved å gi Sverre sitt merke og sverd ble Sverre også gjort til Olavs stridsmann og merkesmann. Det at Olav kalte Sverre for Magnus er også et viktig poeng fordi Magnus var navnet på sønnen til Olav. På den måten er også dette et symbol på at Sverre var Olavs mann og arvtaker.¹⁰⁶

Drømmen må sees i sammenheng med kroningen av Magnus i 1163. I forbindelse med kroningen utstedte Magnus et privilegiebrev til kirken. I brevet kalte Magnus seg som den første i Norge konge av Guds nåde. Det betydde at Magnus var satt inn i et gudegitt embetet, og han at var under Guds vern.¹⁰⁷ Men i brevet har også Olav den hellige en sentral rolle. Som nevnt hadde Olav fått status som Norges evige konge, og i brevet kalte Magnus seg for Olavs vasall. Magnus skulle styre landet som Olavs stedfortreder. Han hadde fått Norge i len av Olav, og var under hans beskyttelse.¹⁰⁸ Men med drømmen viste Sverre at det var han, og ikke Magnus som hadde Olavs støtte. Sverre hadde blitt valgt av Olav selv, mens Magnus kun hadde kirken på sin side. Drømmen gav mer tyngde i propagandaen etter at Magnus var død. Det at det var Sverre som stod seirende igjen var et bevis på at Olav virkelig hadde stått på Sverres side, og dermed legitimerte det Sverres rett til tronen.¹⁰⁹

I likhet med Gud hjalp Olav Sverre i krigføringen. Det kan man se i Sverres første kamp med birkebeinerne mot bymennene i Nidaros. Ifølge sagaen var bymennene i klart overtall med deres 1200 mann, mens Sverre bare hadde 180 mann. Bymennene hadde tatt Olavs merke og holdt det mot Sverre, men mannen som bar merket klarte ikke å kontrollere hesten og red inn i sin egen hær og drepte en mann. Det var Sverre som vant dette slaget og han takket både Gud og Olav for seieren. Og for å vise sin takknemlighet gav han grid til alle som ønsket det.¹¹⁰

Igjen kan man se at Olav støtter og hjelper Sverre. Det at mannen som bar merket fikk problemer med hesten viste at det kun var Sverre som var den rette til å bære det. Olav støttet ikke Sverre fiender noe som førte til at bymennene fikk problemer. På den måten kan man si at Olav hjalp Sverre med i kampen.¹¹¹ Men sagaen uttrykker også at seieren var en gave fra Gud, og som takk for denne gaven gav Sverre derfor grid til sine motstandere.¹¹²

¹⁰⁶ Krag 2005: 52.

¹⁰⁷ Sigurðsson 2006a: 119.

¹⁰⁸ Krag 2005: 43.

¹⁰⁹ Krag 2005: 53. Gunnes 118.

¹¹⁰ SS: 20, 21.

¹¹¹ Vik 1998: 28.

¹¹² SS:

Senere i sagaen ble Sverre overrasket av Magnus sin store hær og flyktet til sjøs. Men Magnus fulgte etter med sine skip, og klarte nesten å ta igjen Sverre. Sverre visste at han kom til å få problemer hvis Magnus klarte å ta han igjen. Da la Sverre seg ned i båten og ba til Olav om hjelp. I samme stund som han gjorde det kom det en tykk tåke over sjøen som gjorde at skipene ikke kunne se hverandre. På grunn av tåken snudde Magnus mot land, og Sverre slapp unna.¹¹³

Episoden viser et nytt eksempel på at Olav støttet Sverre, og som i drømmen beskyttet og hjalp Olav Sverre fra Magnus. Gjennom sin bønn til Olav viste Sverre sin hengivenhet til han, og dermed gjorde han en ytelse for Olav. Tåken som reddet Sverre fra å bli angrepet av Erling og Magnus er derfor en lønn Olav gav Sverre for hans ytelse til han.¹¹⁴ Det er på grunn av dette at forholdet mellom Sverre og Olav kan kalles et vennskapsforhold. I likhet med forholdet mellom Sverre og Gud er det et gjensidig forhold basert på ytelser. Olav er derfor en viktig del av Sverres propaganda. Det er Sverre som har Olavs støtte, og ikke Magnus, og denne støtten er derfor med på å legitimere Sverre rett til å være konge.

Sverre vennskap med jomfru Maria

Sverres saga fremstiller det også som at Sverre hadde et vennskapsforhold til jomfru Maria. Mariakulten hadde økte i popularitet på 1100-tallet i Norden, og etter hvert ble hun den mest populære helgenen. I Homilieboken fortelles det at Maria vil hjelpe alle som dyrker henne, og at det er hun nest etter Gud vi skal påkalle.¹¹⁵ Sverre hadde derfor god grunn til å søke støtte også fra henne.

Sverres vennskap til Maria kommer tydeligst fram i gaven som Sverre ga til henne. Etter å ha mistet de fleste av sine skip til Magnus bestemte Sverre seg for å bygge et nytt og større skip enn han har hatt tidligere. Skipet var på 33 rom og var det største i landet. Det var mange diskusjoner rundt dette skipet. Den ble bygget ovenfor byen, og det var mange som tvilte på om Sverre klarte å få skipet sjøsatt uten at det kom til å ødelegge gårdene. Men skipet kom seg på vannet uten å ødelegge en eneste gård. Sverre kalte skipet for "Marisuden", og den var som sagt en gave til Maria. Da Sverre sjøsatte "Mariasuden" holdt han en tale der han ba om at Maria ville "være vern og verger for skipet."¹¹⁶ I tillegg til skipet gav han Maria også messeklær som han sa at en erkebiskop kunne bruke under en gudstjeneste i høytiden. Sverre

¹¹³ SS: 43.

¹¹⁴ Vik 1998: 27, 83.

¹¹⁵ GNH: 116.

¹¹⁶ SS: 106

ba deretter om at Maria til gjengjeld for disse gavene ville "gi sin hjelp og beskyttelse til skipet og på alle som er på det."¹¹⁷ På den måten hadde Sverre inngått et vennskap med Maria, som i likhet med vennskapet med Gud og Olav var basert på ytelser. Sverre gav Maria et skip i gave, og til gjengjeld skulle hun gi han beskyttelse.

"Mariasuden" ble bare brukt i et slag, men det var det viktigste slaget i hele sagaen. Slaget var selvfølgelig slaget ved Fimreite, og det er i hovedsak på grunn av "Mariasuden" at Sverre vant dette slaget. På grunn av sin store høyde klarte skipet å stå alene imot et angrep fra 14 av Magnus sine skip i slagets første fase. Som nevnt tidligere kunne birkebeinere på grunn av høyden på skipene skyte ned på fienden, og dette gav dem et viktig overtak.¹¹⁸ Det at "Mariasuden" hadde en så stor betydning i slaget gav Sverre en god grunn til å hevde at Maria faktisk sto på hans side. Det var Sverre som vant dette slaget, og det var dette slaget som førte til at han ble konge. Sverre hadde dermed Gud, Olav og Maria på sin side. Det at alle tre stod på Sverre side og hjalp han til å vinne over Erling og Magnus, bekreftet Sverre sitt kongelige opphav, og denne støtten var mye større enn den støtten Magnus hadde fra kirken med erkebiskopen i spissen. På den måten var det ingen tvil ifølge sagaen hvem som hadde den største retten til tronen.

Magnus sitt forhold til Gud

Et spørsmål som dukker opp er hvorfor Gud ikke valgte Magnus? Som nevnt så hadde Magnus med kroningen i 1163 kalt seg konge av Guds nåde, og Olavs vasall og stedfortreder. Han hevdet dermed i likhet med Sverre at det var han som hadde Gud og Olav på sin side, og dette kommer også fram i sagaen. I sagaen for man inntrykk av at Magnus tok eden han hadde avlagt under kroningen på alvor. Under en periode da både Sverre og Magnus var i Bergen, forslo Sverre at de skulle dele landet i to, slik at de begge kunne være konge. Men det ville ikke Magnus gå med på. Han svarte at da han ble viet til konge sverget han på at han skulle holde landets lov, og forsvare landet med sitt sverd mot "folks begjærighet og ufred."¹¹⁹ Magnus hadde i eden også lovt at han heller skulle dø enn å bryte eden.

Før slaget ved Fimreite holdt Magnus en tale til sine menn der han ba Gud ende slaget slik at de kunne bli frelst fra sine uvenner. Deretter svarte hans menn: "Gud la deg styrte dine fiender!"¹²⁰ På den måten hevdet også Magnus at han hadde Gud på sin side. Men det var ikke Magnus som vant, og dermed viste sagaen at han ikke hadde hatt støtte fra Gud og Olav slik

¹¹⁷ SS: 106.

¹¹⁸ Krag 2005: 125.

¹¹⁹ SS: 82.

¹²⁰ SS: 118.

han hadde hevdet. Hvordan forklarer sagaen dette? Hva er det med Magnus som gjør at han ikke fortjener Gud og Olavs støtte?

Sverre vennskap med Gud, Olav den hellige og jomfru Maria, var basert på ytelser. Sverre fikk belønning fordi han gjorde seg fortjent til det. Han var lojal, tilgav sine motstandere og gav dem grid hvis de ba om det. Sagaen fremstiller derimot Magnus som en som ikke gav samme ytelser overfor Gud og Olav. I drømmen til Sverre der han ble gjort til Olavs stridsmann var Magnus fiende av Olav. Magnus hadde dermed gått mot Olav, og kunne derfor ikke få hans støtte.¹²¹

Magnus blir også fremstilt som mer hevnlysten enn Sverre, og han gir ikke grid til sine motstandere like ofte som han. I en tale før et slag mot Sverre og birkebeinerne fordømte Magnus dem. Han hevdet at birkebeinerens drap på slektningene hans ikke var "rett hevnet selv om vi dreper alle sammen".¹²² Videre sa Magnus at ingen måtte våge å gi grid til noen. Dette er en kontrast til Sverre som gav grid til sine motstandere når de ba om det.¹²³ Magnus sørget heller ikke for å begrave lik når han hadde vunnet et slag. Etter å ha overrasket birkebeinerne i Bergen og drept flere av dem, sa Magnus til sine menn at "ingen måtte våge å begrave likene deres før han kom tilbake til byen; det var til pass at de lå der for hund og ravn så lenge."¹²⁴

Men den viktigste årsaken til at Magnus ikke hadde Gud og Olavs støtte var at han hadde brutt den Hellige Olavs lov ved at han var konge uten å ha rett til det. Sverre beskyldte Magnus for å være hovmodig ved å bryte denne loven. I Homilieboken er hovmod en av hovedsyndene en kan gjøre mot Gud.¹²⁵ I talen Sverre holdt etter å ha slått Magnus sa Sverre at Gud slår hardt ned på de hovmodige, det er de hovmodige Gud refser hardest. Slik som Gud straffet Adam, Faraos og Saul etter deres svik mot Gud, straffet Han også Erling og Magnus fordi de også hadde sveket Gud ved å være hovmodige. På den måten gav ikke Magnus de ytelsene overfor Gud og Olav slik Sverre gjorde. Magnus fulgte ikke Guds krav for å bli Hans venn, og derfor støttet ikke Gud eller Olav Magnus.¹²⁶

¹²¹ Vik 1998: 83.

¹²² SS: 72.

¹²³ SS: 72.

¹²⁴ SS: 113

¹²⁵ GNH: 49.

¹²⁶ Bagge 1996: 62.

Det politiske vennskapets påvirkning på forestillinger om Gud

I sitatet fra Gulatingsloven i begynnelsen av kapittelet kunne en lese at Gud er venn til oss alle. Men en kunne også lese at kongen er vår venn og at vi er hans.¹²⁷ Dermed kommer en forestillingen om kongen som venn også til uttrykk. I sagaene er termen venn eller vennskap den vanligste termen for å beskrive forholdet mellom menneskene. Frem til rundt 1970-tallet ble det førstatlige samfunnet i vikingtid og tidlig middelalder i Norge og på Island sett på som et ættesamfunn, der slekten var det som bandt samfunnet sammen.¹²⁸ Men fra 1970-tallet begynte flere historikere å hente inspirasjon fra sosialantropologien for å forklare det førstatlige samfunnet.¹²⁹ For eksempel var Marcel Mauss sin undersøkelse av gaveutveksling en stor inspirasjonskilde. Historikeren Aaron Gurevich var en av dem som overførte Mauss sin teori om gaveutveksling til det norrøne samfunnet. I Norden er det særlig forskning på Island i fristatstiden der sosialantropologiens påvirkning har vært størst, mens den i Norge har hatt noe mindre gjennomslag.¹³⁰ Den sosialantropologiske påvirkningen førte til at det førstatlige samfunnet i dag blir sett på av flere forskere som et høvdingsamfunn der gaveutveksling og vennskap var det som bandt samfunnet sammen, og ikke slekten.¹³¹ Dette er i tråd med Sverres Bagges modell om det førstatlige samfunnet som jeg trakk frem i innledningen.

Norge på Sverres tid kan sies å være et førstatlig samfunn. På denne tiden var kongemakten svak på grunn av at borgerkrigene gjorde det vanskelig å bygge ut en stabil og sentralisert makt. Derfor var vennskapet en viktig del av samfunnet. Uten en sentralmakt måtte bøndene søke beskyttelse av mektige menn, enten det var konger eller høvdinge. Kongen kunne hjelpe bøndene hvis de havnet i vanskelige situasjoner, men kongen var på sin side avhengig av støtte fra bøndene i sine kamper for å kunne øke, eller holde på sin maktposisjon. Men vennskap kunne også inngås mellom mektige menn. En konge kunne for eksempel ikke styre et land alene, og var derfor avhengig av å ha støtte fra andre mektige høvdinge i landet.¹³²

¹²⁷ G 1.

¹²⁸ Sigurðsson 2010: 19. Blant dem som hevdet dette kan nevnes Arne Odd Johnsens bok *Fra ættesamfunn til statssamfunn* 1948.

¹²⁹ For å få en oversikt over denne utviklingen se Orning 2010.

¹³⁰ Orning 2010: 10, 30, 31. Noen av dem som har hentet inspirasjon fra sosialantropologien på det islandske samfunnet er: William Miller 1990, Jesse Byock 1999, Jón Viðar Sigurðsson 1993, 2010. Når det gjelder forskning på Norge kan en trekke frem: Kåre Lunden 1972, Sverre Bagge 1986, 1991, Jón Viðar Sigurðsson 2006, Hans Jacob Orning 2004.

¹³¹ Sigurðsson 2010: 20.

¹³² Sigurðsson 2008: 78, 79, 87.

Vennskapet kunne være ustabil. Hver part hadde forpliktelser overfor hverandre. Bøndene skulle støtte kongen hvis han ba om det, og kongen skulle på sin side beskytte og hjelpe sine venner. Men hvis en konge ikke oppfylte sine forpliktelser overfor en bonde, kunne denne bonden oppsøke andre mektige menn og bli hans venn i stedet. Men som regel var lojaliteten mellom høvdinger og bønder sterkt. Forholdet mellom konger og høvdinger og høvdinger imellom var vanligvis ikke like sterkt, og varte som regel kun en kort periode. Dette var på grunn av at deres motivasjon for allianse med andre høvdinger og konger var preget av opportunisme.¹³³

Det var gjennom gaveutveksling og gjestebud at det ble opprettet vennskap. Konger og høvdinger konkurrerte om hvem som hadde de største og beste gjestebudene. Ekteskap og oppfostring av andres barn kunne også være en metode for å opprette vennskap. Gaveutvekslingen hadde klare regler. Blant annet krevde en gave en motgave, og det var også plikt til å ta imot en gave. En gave ble derfor sjeldent avvist, og hvis det skjedde var det en stor fornærmelse. I tillegg var det kun den mektigste som kunne ta initiativet til et vennskap. På den måten var det ikke vanlig at en bonde kunne gi den første gaven. Gaver skulle enten gå mellom likestilte eller nedover i hierarkiet. Derfor var det viktig for konger og høvdinger å kunne ta initiativ til gaveutveskling, siden det viste at det var de som var den mektigste.¹³⁴

En motgave skulle være av samme verdi som den man fikk, og det var klare regler på hva en kunne gi til hvem. Hvis en ikke kunne gi en motgave av samme verdi måtte man gi en immateriell gave i form av støtte, noe som også betydde at man var underordnet den andre parten. På den måten var gaveutvesklingen en viktig del av det politiske spillet. For å bli en mektig konge eller høvding var derfor det viktig å knytte til seg mange venner. I opprettelsen av vennskap var det også viktig å ha vitner tilstede slik at vennskapet ble stadfestet blant resten av samfunnet. Vennsksforholdet måtte også pleies, og derfor kunne gaveutvekslingen aldri stoppe opp. Det ville føre til at man mistet sin maktposisjon ved at ens venner gikk over til andre mektige menn. På den måten var økonomiske ressurser helt avgjørende for ens makt.¹³⁵

I *Sverres saga* kan Sverres forhold til birkebeinerne defineres som et vennsksforhold. Dermed kan Sverres vennsksforhold til Gud, Olav den hellige og jomfru Maria ses i sammenheng med dette. Sverre og birkebeinerne var avhengig av hverandre helt fra starten. Birkebeinerne trengte en som kunne lede dem, mens Sverre på sin side var avhengig av å ha

¹³³ Sigurðsson 2010: 21, 48, 49.

¹³⁴ Sigurðsson 2010: 22, 25, 27.

¹³⁵ Sigurðsson 2010: 23, 27.

støttespillere i sin kamp mot Erling og Magnus.¹³⁶ Birkebeinerne fulgte Sverre også fordi de forventet å få belønning for sin lojalitet mot han, og Sverre la ikke skjul på at belønning ville bli gitt. I talen Sverre holdt før slaget på Kalvskinnet i 1179 egget han sine menn til kamp ved å fremheve hva de kunne få av belønning hvis de vant. Sverre fremhevet at enhver skulle få slik rang "som han rydder seg rom til. Den blir hirdmann som dreper en hirdmann, og for det skal han få mye annet godt av oss i hedersgaver."¹³⁷ Etter slaget forteller sagaen at Sverre gav sine menn lønn, og at mange fikk finere tittel.¹³⁸

I talen Sverre holdt etter å ha slått Magnus i slaget ved Fimreite i 1184, sa han til sine menn at han ville lønne dem for å ha fulgt han så hengivent. Han sa at de blant annet skulle få de eiendommer som de falne på Magnus sin side hadde hatt. Senere nevner sagaen at Sverre gav titler og høyere rang til sine menn, og at han løftet mange opp til makt. Noen fikk sysler og veitsler, og Sverre gav også flere gode giftemål til sine menn.¹³⁹ Talen Sverre holdt etter dette slaget ble avsluttet med at Sverre sa: "Guds lønn til alle våre venner som er kommet hit til dette tinget!"¹⁴⁰ Her uttrykkes det et vennskapsforhold mellom Sverre og alle de som var kommet til tinget for å høre Sverres tale. Men sitatet uttrykker også en vennskapsforestilling til Gud. Ved å være venn med Sverre var en også venn med Gud. En ville ikke bare få belønning av Sverre for å ha støttet han, men en ville også få en belønning av Gud. En kan kanskje tolke det som at det å støtte Sverre var en ytelse ikke bare til han, men også til Gud siden Gud var på Sverre sin side.

Slaget ved Hattehammeren som Sverre tapte, og som jeg trakk frem tidligere, er også et eksempel på det gjensidige forholdet mellom Sverre og birkebeinerne. Det at Sverre valgte å dra til Nidaros selv om han syntes det var en dårlig ide, viser at Sverre ikke hadde en absolutt autoritet slik som kongen i Bagges modell om det statlige samfunnet har. Sverre måtte som regel diskutere med sine menn om hva de skulle gjøre, og kunne ikke tvinge sine avgjørelser over på birkebeinerne. Det kunne føre til misnøye blant mennene, som igjen kunne føre til at de valgte å gå over til Sverres motstandere. Det er derfor Sverre i noen tilfeller måtte gå med på avgjørelser han ikke var enig i. På grunn av dette var Sverre helt avhengig av sine gode personlige egenskaper for å få sine menn til å være lojale mot.¹⁴¹

På den måten kan man se det gjensidige forholdet mellom birkebeinerne og Sverre. Birkebeinernes støtte og lojalitet kan ses på som en ytelse som Sverre, i likhet med Gud,

¹³⁶ Bagge 1996: 22.

¹³⁷ SS: 48.

¹³⁸ SS: 55.

¹³⁹ SS: 123, 130, 131.

¹⁴⁰ SS: 130.

¹⁴¹ Bagge 1996: 23, 24, 33.

måtte belønne. På grunn av at birkebeinerne kunne forlate Sverre hvis de ikke likte hans avgjørelser eller hans lederegenskaper, var derfor forholdet basert på frivillighet.¹⁴² Dermed kan man se at forestillingen om Gud og helgener som venn hadde sammenheng med det politiske vennskapet. Vennskapet var derfor ikke avgrenset til en sfære av samfunnet, men var en del av hele samfunnet, det Mauss kalte for et totalt sosialt fenomen.¹⁴³ Men selv om det politiske vennskapet hadde likhet med vennskapet med Gud og helgener, var det noen forskjeller som det er viktig å påpeke.

Før det første var det slik at alle kunne opprette et vennskap med Gud eller helgener, og ikke bare de med de øverste samfunnsposisjonene. Det betydde også at gaver kunne gis oppover i hierarkiet, og ikke bare nedover. For det andre var ikke opprettelsen av vennskapet lite preget av ritualer som i det politiske vennskapet. Det har sammenheng med at opprettelsen ikke behøvde å skje blant vitner, og derfor var ritualer mindre viktig.¹⁴⁴ Men det var også en annen ting som skilte vennskapet med Gud og helgener fra det politiske vennskapet. Det politiske vennskapet kunne som sagt være ustabil, men trolig har det å bryte vennskapet til Gud har trolig vært uvanlig. Konsekvensene for å bryte dette vennskapet har mest sannsynlig vært for dramatiske for at noen våget å bryte det.¹⁴⁵

Forestillingen om Gud og helgener som venn hadde ikke bare en bakgrunn i det politiske vennskapet. Kirken hadde også egne tanker om vennskap som trolig ble blandet sammen med de norrøne forestillingene. Det at man skulle tilgi sine uvenner slik Homilieboken fremhever var en ny tankegang som kom med kristendommen, og hadde derfor ikke bakgrunn i det politiske vennskapet. Ifølge den kristne læren skulle en venn blant annet beskytte sin venns sjel, og ta ansvar for hans frelse. Derfor måtte venner kjenne hverandres indre liv, og de ble på den måten knyttet sammen i et åndelig fellesskap. Venner skulle også være lojale mot hverandre, og vennskapet var uoppløselig.¹⁴⁶ Men fordi vi har sett at det sentrale ved forestillingen om Gud og helgener som venn i *Gammelnorsk homiliebok* og i *Sverres saga* var den gjensidige forpliktelsen, vil jeg hevde at den største påvirkningen kom fra det politiske vennskapet som allerede var en sentral del av samfunnet før kristendommen ble innført.

¹⁴² Bagge 1996: 24.

¹⁴³ Mauss 1995: 11.

¹⁴⁴ Sigurðsson 2010: 148, 149.

¹⁴⁵ Sigurðsson 2010: 150.

¹⁴⁶ Sigurðsson 1996: 66.

Konklusjon

I dette kapittelet har jeg temaet vært forestillinger om Gud og helgener som venn, og jeg har undersøkt hvordan Sverre brukte denne forestillingen til å legitimere sin makt. Sverres saga fremhever en vennskapsforestilling mellom Sverre og Gud, og det er gjennom dette vennskapsforholdet Sverre legitimerer sin makt. Sverre var helt avhengig å fremstille det som at han hadde Gud på sin side fordi han ikke hadde noen bevis på at han var kongssønn. Derfor var Guds støtte Sverres viktigste legitimeringsgrunnlag.

Forholdet mellom Gud og Sverre kan defineres som et vennskapsforhold fordi det var basert på gjensidighet. Sverre gjorde ytelser for Gud i form av at han tilgav sine fiender slik homilieboken fremhevet at en skulle gjøre, gav grid til sine motstandere når de ba om det, og han var lojal mot Gud selv i vanskelige situasjoner. Disse ytelsene ble belønnet av Gud ved at Gud gav sin støtte til Sverre, og i visse tilfeller gav Gud seier som en gave til Sverre. Magnus på sin fremstilles som hovmodig, og en som ikke gjorde ytelser for Gud. Det kan derfor tolkes som at Magnus blir fremstilt som Guds uvenn, og på den måten kunne ikke Gud gi noen støtte til Han.

Sverre kunne ikke bli Guds venn uten å ha blitt testet. Homilieboken fremhever at Gud tillater djevelen å friste menneskene, slik at Gud kan se om de gjør gode handlinger med den rette intensjonen. Gjør en det kun for å få ros av andre, har man allerede fått sin belønning av andre mennesker. Hvis en skal bli Guds venn må man gjøre alle gode handlinger i kjærlighet til Gud. Sverres lange og harde kamp mot Magnus kan derfor bli tolket som at Gud testet Sverre.

Sverres saga fremstiller også Sverre som Olav den helliges og jomfru Marias venn. Det var spesielt viktig for Sverre å fremstille en tilknytning til Olav den hellige fordi Magnus i privilegiebrevet hadde fremstilt seg selv som Olavs vasall og arvtaker. Gjennom Sverres drøm viste Sverre at det var han som var Olavs arvtaker, og ikke Magnus. Men drømmen viste også at Sverre var Olavs venn. Sverre valgte å kjempe sammen med Olav etter å først ha vært usikker på hvilke side han skulle stå på. Valget kan derfor være en ytelse han gjorde for Olav siden det viste lojalitet til han, som belønning fikk Sverre Olavs støtte og beskyttelse i hans kamp mot Magnus. Denne støtten kommer blant annet fram i tåkeunderet.

Denne vennskapsforestillingen har sammenheng med det politiske vennskapet. Det norske samfunnet på Sverres tid kan plasseres i Sverres Bagges modell om det førstatlige samfunnet. Kongemakten var svak på grunn av at borgerkrigene gjorde det vanskelig å sentralisere kongemakten. Derfor var gjensidige og personlige forhold det som bandt samfunnet sammen. Gjennom vennskap kunne konger og høvdinger øke sine maktposisjoner,

mens bønder kunne få hjelp og beskyttelse. Her var gaveutvekslingen sentral. Det var gjennom den at vennskap kunne bli opprettet, og det fantes klare regler på hvordan dette skulle gjennomføres.

Sverres ytelser til Gud, Olav den hellige og jomfru Maria, kan også tolkes som en gave. På den måten kan man si at det foregikk en gaveutveksling mellom Sverre og Gud, og mellom Sverre og Olav og Maria. Gaveutveskling og gjensidige forhold var derfor noe som var en del av hele samfunnet, og som ikke kunne deles inn i ulike sfærer. Det er derfor jeg hevder at den politiske utviklingen påvirket forestillingene om Gud. Vennskap var en del av det norske og islandske samfunnet før kristendommen ble innført. Selv om kirken hadde sine egne forestillinger om vennskap som ble blandet med det norrøne, mener jeg at det i hovedsak var det politiske vennskapet som påvirket forestillingen om Gud og helgener som venn. Det er fordi en kan se at begge forholdene var basert på gjensidige forpliktelser.

Men i *Gammelnorsk homiliebok* fremheves også en forestilling om Gud som herre. Det kan en blant annet se i Palmesøndagsprekenen der Jesus har et øyeblikk der han gruet seg for den lidelse han visste skulle komme. Han ba derfor til Gud og sa: "Far, hvis det kan skje, ta denne lidelses drikk fra meg. Men likevel må din vilje skje, og ikke min."¹⁴⁷ Sitatet viser en forestilling om Gud som herre ved at Jesus aksepterer at alt skjer etter Gud vilje, og at det derfor ikke er noe vi kan gjøre for å påvirke Han. På den måten fremheves et ensidig forhold mellom Gud og menneskene. I neste kapittel skal jeg undersøke denne forestillingen nærmere, og se hvordan den ble brukt for å legitimere kongens makt.

¹⁴⁷ GNH: 85.

Kapittel 2.

Gud som Herre

Utover på 1100- og 1200-tallet utviklet forestillingen om Gud som herre seg sterkere. I modellen om Gud som herre i innledningskapittelet skrev jeg at denne forestillingen kjennetegnes av at det er et ensidig forhold mellom Gud og menneskene. Det gjensidige og nære forholdet som kjennetegnet vennsapsforestillingen ble gradvis endret til et avstandsforhold der Gud var en mer passiv figur. Gud hadde i denne forestillingen en absolutt autoritet, og dermed kunne man ikke kreve eller forvente noe av Gud. Det betydde at man ikke fulgte Guds bud fordi en forventet belønning, men fordi alle hadde plikt til å tjene Gud og være lydige mot Han. Alle måtte underordne seg Guds vilje, og på den måten ble alle Hans undersåtter. Gud våket derfor over menneskene for å passe på at de ikke brøt Hans bud, men hvis de gjorde det ble de straffet. Dermed kan man se at plikt til å tjene og lydighet er viktige begreper i forestillingen om Gud som herre.¹⁴⁸ I samme tidsperiode utviklet det seg også en forestilling om kongen som herre. I likhet med Gud ble kongen mer opphøyd enn tidligere, og hans posisjon i samfunnet ble styrket.

I dette kapittelet skal jeg undersøke hvordan forestillingen om Gud og kongen som herre kommer til uttrykk i *Sverres saga*, *Kongespeilet* og *Håkon Håkonssons saga*. Her vil jeg hevde at det skjer en endring fra *Sverres saga* til *Håkonssons saga*, der Håkon fremstilles mer som en herre og *rex justus* enn Sverre, og at dette har sammenheng med den politiske utviklingen av en sterkere kongemakt.

Gud og kongen som herre i Kongespeilet

Det verket som kanskje best fremhever forestillingen om Gud og kongen som herre er *Kongespeilet*. I *Kongespeilet* har kongen fått sin makt fra Gud, og ikke av mennesker. Han er Guds stedfortreder på jorden, og derfor skal alle bøye seg for kongen slik de bøyer seg for Gud. På grunn av dette er kongen Herrens salvede, og ulydighet mot kongen vil være det samme som ulydighet mot Gud.¹⁴⁹

Men det var ikke kongen som person som hadde denne opphøyde posisjonen. Kongen var satt inn i et gudgitt embete, og det var i kraft av dette embetet at kongen hadde sin

¹⁴⁸ Sigurðsson 2006: 179 og Orning 2004: 249.

¹⁴⁹ Kgs: 139.

makt.¹⁵⁰ Dermed spilte kongens personlige egenskaper en mindre rolle enn tidligere. I det gamle norrøne samfunnet kunne en kongens legitimitet "testes" av folket. Det var viktig at en konge eller en leder hadde gode personlige egenskaper. Slike egenskaper kunne være dyktig krigsfører, klokskap og gavmildhet. Hvis disse egenskapene ikke strakk til kunne kongen risikere å bli avsatt.¹⁵¹

Sverre passer godt inn i denne beskrivelsen. Sverre var som vi har sett helt avhengig av sine personlige egenskaper for å få lojale krigere og støttespillere med seg på sin side. Selv om han hevdet han var kongssønn hadde han ikke vokst opp i Norge, og kom derfor helt ukjent og alene til Norge før han ble leder for birkebeinerne. Hans gode personlige egenskaper, som for eksempel hans dyktighet som hærfører, var derfor viktig for hans framgang og seier. Men med den nye ideologien var kongen i teorien ikke avhengig av gode personlige egenskaper siden Gud hadde innsatt han i et embete som han forvaltet på Guds vegne. Kongen trengte derfor ikke å bygge opp sin makt på samme måte som Sverre. I tillegg var det kun Gud som kunne avsette kongen, og ingen andre, siden kongen hadde fått sin makt fra Han.¹⁵²

Kongespeilet fremhever også at Gud har overlatt det jordiske riket til kongen, mens Gud selv hersker i himmelen. Dette illustreres ved at det i *Kongespeilet* fortelles om da Jesus var her på jorden. En dag ba han Peter om å dra opp en fisk og åpne munnen på den. Der lå det en penning som Jesus ville gi til keiseren som skatt. Sønnen i *Kongespeilet* undret seg over dette, og lurte på hvorfor Gud, som er over alle konger og som råder over både det himmelske og jordiske riket, betalte skatt til en jordisk konge. Faren svarte at Jesus kom til det jordiske riket som gjest, og ønsket derfor å vise sin lydighet til keiseren.¹⁵³ Som det står i *Kongespeilet*: "Herren råder for himmeriket, men han har i sannhet gitt menneskesønnene et jordisk rike."¹⁵⁴

På den måten understreker dette kongens opphøyde posisjon og makt i samfunnet. Hvis Jesus viser lydighet til kongen, så betyr det at alle andre også må det.¹⁵⁵ Men fortellingen viser også at Gud har inntatt en mer passiv rolle enn Han gjorde i *Gammelnorsk Homiliebok* og i *Sverres saga*. Han overlater styringen av det jordiske riket til kongen uten å blande seg inn. Dermed griper ikke Gud direkte inn i tilværelsen slik Han gjør i *Sverre saga*, og Han

¹⁵⁰ Sigurðsson 2008: 141.

¹⁵¹ Bagge 2005: 51-53, 156.

¹⁵² Bagge 2005: 51-53, 156.

¹⁵³ Kgs: 139, 140.

¹⁵⁴ Kgs: 140.

¹⁵⁵ Bagge 1979: 348.

blander seg heller ikke i kongens avgjørelser. Den eneste gangen Gud griper inn er hvis en konge misbruker sitt embete og ikke styrer etter Guds ønske.¹⁵⁶

Siden Gud har overlatt det jordiske riket til kongen, er han så opphøyd at han lar leve dem han vil, og drepe dem han vil. Kongen eier ikke bare selvet riket, men også de som bor i det. Derfor kan han kreve troskap fra de han hersker over slik Gud kan kreve troskap fra menneskene.¹⁵⁷ Dette er igjen en kontrast til Sverre. Som vi har sett hadde Sverre et vennsforhold til sine menn. De gav Sverre støtte og lojalitet i hans kamp mot Magnus Erlingsson fordi de forventet å få belønning for sine ytelser. Det betyr at deres forhold var basert på gjensidighet der Sverre var den fremste blant likemenn. Hans menn tjente han frivillig, og ikke av plikt. Hvis de mente at Sverre ikke holdt sine forpliktelser om belønning, kunne de gå over til å støtte Sverres motstandere. For mange stormenn i det gamle norrøne samfunnet, og også på Sverres tid, var det å underordne seg kongen en ydmykende opplevelse. Men i den nye ideologien måtte alle underordnet kongen slik de skulle underordne seg Gud. Og på samme måte som avstanden ble større mellom Gud og menneskene, ble avstanden mellom kongen og de han styrte over større og mer ensidig.¹⁵⁸

I *Kongespeilet* blir det derimot fremhevet av Faren at det å tjene kongen var et privilegium. Sønnen synes det er rart at noen velger å være i kongens tjeneste som hans håndgangne menn, når de selv har gods og er av god ætt. Faren forteller da at alle har plikt til å tjene kongen hvis kongen ønsker det. Men han sier også at det er et stort privilegium å være i kongens tjeneste, og at det gir stor ære. Og er det hos kongen en skal gå hvis en ønsker å få en maktposisjon i samfunnet. På den måten forsøker *Kongespeilet* å heve statusen til det å tjene kongen, samtidig som det var et forsøk på å styrke kongemakten ved å sentralisere all makt til kongen og til de som tjener han.¹⁵⁹

I tillegg legger *Kongespeilet* også vekt på at man ikke nødvendigvis måtte komme fra en rik og god ætt for å hevde seg hos kongen. Hvis kongen syntes en enten var trofast, hadde stor visdom eller var dyktige i kamp, kunne kongen hvis han ønsket det heve folk fra mindre kår til gjeve stillinger i hans hird. Dermed etterlignet kongen Gud også på dette punktet ved at Gud kunne opphøye fattige hvis de var trofaste mot Han.¹⁶⁰

I *Kongespeilet* fremhever forfatteren også at Gud ønsker et hierarkisk samfunn der alle har sine faste plass etter rang. I prologen til *Kongespeilet* deler forfatteren samfunnet inn i fire

¹⁵⁶ Vik 1998: 19.

¹⁵⁷ Kgs: 82, 138.

¹⁵⁸ Kgs: 82, 138, 139. Bagge 2000: XLIII, XLIX

¹⁵⁹ Bagge 2000: XLIX

¹⁶⁰ Kgs: 78. Bagge 1979: 442, 443.

kategorier, kjøpmenn, konge og hirdmenn, geistlighet og bønder.¹⁶¹ Øverst i samfunnet er som sagt kongen som skal styre landet. Det er viktig at hver person blir i den standen som Gud har satt dem inn i fordi det vil skape fred i samfunnet.¹⁶² *Kongespeilet* fremhever også at Gud ønsker et sterkt enekongedømme, og ikke et samkongedømme. Forfatteren advarer mot å dele riket mellom flere arvinger. Det vil det føre til at hver konge etter hvert kun tenker på sitt og ønsker å øke sin makt. Uvennskap og misunnelse vil da prege forholdet mellom kongene, og skape konflikter. På grunn av dette kan det være vanskelig for en konge å straffe sine undersåtter fordi den man vil straffe kan flykte til en av de andre kongene og få vern der. Lov og rett bryter dermed sammen, noe som fører til at Gud straffer dem med borgerkrig helt til Han mener at folket har blitt straffet lenge nok, og innfører et enekongedømme.¹⁶³ Det er også slik at kongen ikke skal konkurrere mot andre om makt fordi det å konkurrere innebærer at man stiller seg på lik linje med den man konkurrerer mot, og at man dermed underkaster seg andre menneskers vurderinger av sine egne prestasjoner. Det er ikke mulig for en opphøyd konge som er salvet av Gud, siden han står over alle andre.¹⁶⁴ Enekongedømme er derfor den rette verdensordenen kongen skal styre etter. En sterk eneheriker vil skape fred i samfunnet.¹⁶⁵

Men selv om kongen sitter i en så opphøyd stilling så er han i Guds øyne kun en fattig synder. Kongen er også Guds tjener og trel, og skal derfor underordne seg Gud. Kongen har ikke fått sin makt som en evig arv, men har makten kun en begrenset periode her på jorden. Han skal også vite at menneskene bøyer seg kun for hans embete, og ikke han som person. På grunn av dette er ydmyket en viktig egenskap kongen må ha. Kongens forhold til Gud kan ses på som en modell for forholdet mellom kongen og de som tjener han. Slik kongen bøyer seg for Gud skal menneskene i kongens rike også bøye seg for han.¹⁶⁶

For å styre etter Guds samfunnsorden og vilje er en av kongens viktigste oppgaver ifølge *Kongespeilet* å være dommer. Her står det skrevet at kongen sitter på det høyeste dommersetet på jorden. Slik Gud straffer de som bryter Hans bud, skal kongen straffe de som bryter lovene og dermed bryter freden i samfunnet.¹⁶⁷ Dette er et motstykke med hvordan praksisen var i det gamle norrøne samfunnet. Da var det vanlig at folk søkte kompensasjon for drap av sine slektninger enten i form av hevn eller bøter. Dermed var det den krenkede selv som avgjorde

¹⁶¹ Bagge 2000: XXVI

¹⁶² Bagge 2000: XXIII og Bagge 2005: 149

¹⁶³ Kgs: 100-105.

¹⁶⁴ Bagge 2005: 184.

¹⁶⁵ Bagge 2000: XLI.

¹⁶⁶ Bagge 1979: 39, 214.

¹⁶⁷ Kgs: 139.

hvordan en drapssak skulle løses. Men ifølge *Kongespeilet* kunne dette skape uorden og store konflikter fordi de da handlet som privatpersoner. Men en konge som straffer handler på vegne av et embete og dømmer ikke etter personlige interesser, men etter lovene. På den måten kan man si at verket ønsket å monopolisere vold. Det var kun Gud og kongen som kunne vise vrede fordi deres vrede alltid var rettferdig, mens vanlige menneskers vrede ville føre til at de mistet sin selvkontroll.¹⁶⁸ I tillegg ble forbrytelser i *Kongespeilet* sett på som en krenkelse av Gud og Guds samfunnsordenen. Straffen forbryteren fikk var en advarsel til andre i samfunnet hva de risikerte ved å bryte loven. Men straffen ble også sett på som en velgjerning mot forbryteren fordi den straffen en fikk i dette livet, kunne frelse en fra den evige straff.¹⁶⁹ Kongens rettferdige vrede var en sentral del av *rex justus* ideologien som betydde at kongen ikke hadde frie tøyler til å gjøre hva han ville, selv om han var så opphøyd at det kun var Gud som kunne avsette han.

Rex justus begrepet har røtter tilbake til Augustin og hans verk *De civitate Dei*. I verket er *pax* et sentralt begrep. *Pax* betyr fred, men ikke fred i vanlig betydning. For Augustin betydde *pax* harmoni i menneskets indre. Hvis alle mennesker klarer å realisere *pax* i seg selv, vil også samfunnet bli godt. For Augustin var normen for et menneske som søkte *pax* å ikke å skade andre, og det å hjelpe alle som man har mulighet til. For å kunne realisere *pax* må hver person ha *justitia*. Begrepet betyr å underordne seg Guds vilje, og dermed er *pax* og *justitia* nært knyttet sammen.¹⁷⁰

Augustin mente at menneskene hadde vendt seg bort i fra *justitia* og *pax*, og at det var på grunn av dette at det var nødvendig å ha en stat. Staten, eller herskerens, oppgave var å føre menneskene tilbake til *justitia* og *pax*, men denne oppgaven var avhengig av herskerens moralsk-religiøse egenskaper. Hvis herskeren var preget av *justitia* og ønsket å realisere *pax*, ville dette prege hans behandling av sine undersåtter. En *rex justus* er derfor en hersker som ikke hersker for sin egen skyld, men som ønsker å hjelpe sine undersåtter. Han handler dermed i kjærlighet til Gud.¹⁷¹

Men Augustin fremhever også motstykke til *rex justus*, *rex injustus* eller *tyrannus*. En tyrann var en hersker som istedenfor å herske for undersåttenes beste hersker av egenkjærlighet, og bruker undersåttene til å realisere sine egne egoistiske mål. En tyrann er derfor en opprører mot Gud fordi han handler i strid med Guds plan med menneskene.¹⁷²

¹⁶⁸ Orning 2008: 169, 170.

¹⁶⁹ Bagge 2000: XLIX, LII. og Sigurðsson 2008:143.

¹⁷⁰ Tobiassen 1969: 221-223.

¹⁷¹ Tobiassen 1969: 225, 226.

¹⁷² Tobiassen 1969: 226.

I *Kongespeilet* kommer *rex justus* ideologien til uttrykk ved at kongen skulle etterligne Gud i sine dommer, og være like rettferdig som Han. Forfatteren skriver at verden er blitt så gammel at det er ingenting som skjer i dag som vi ikke kan finne eksempler på fra fortiden. Derfor finner vi i kongebolken flere eksempler fra Gamle Testamente på Guds dommer over folk som har brutt Hans bud. Disse eksemplene var ment for å lære kongen hvordan han skulle dømme rettferdig, fordi en konge måtte være vis og full-lært for å kunne være en *rex justus*.¹⁷³ I *Kongespeilet* finner vi de fire søstrene miskunn, sannhet, rettferdighet og fredsommelighet. Det er meningen at for at en dom skal være rettferdig skal disse søstrene være enige i dommen. Noen ganger heller dommen mer mot de milde søstrene, og andre ganger mer mot de strenge. Det er fordi en konge må dømme etter hensikten bak en forbrytelse og omstendighetene. Derfor kan en og samme forbrytelse få to ulike straffer fordi hensikten har vært forskjellig. En kan ha handlet i uvitenhet eller nød, mens en annen av overmøt og egennytte. I tillegg er det også viktig at kongen ikke straffer på grunn av sitt eget raseri eller hat mot en annen person, men han skal, som vi så hos Augustin, dømme i kjærlighet.¹⁷⁴

Sverre som herre og *rex justus*

I den første delen av *Sverres saga* står som nevnt forestillingen om Gud som venn sterkt, og det er dette vennsforholdet til Gud som Sverre bruker for å legitimere sin rett til å være konge. Det kan man også se ved at Magnus ikke blir fremstilt som en tyrann som straffes av Gud for å ha forsømt sitt embete. Sagaen skriver at Magnus var elsket av folket, og at han hadde støtte fra de fremste menn i landet. Det legges heller ikke skjul på at det var Sverre som hadde brutt freden i samfunnet ved å gå imot Magnus. Magnus hadde også som nevnt tidligere støtte fra kirken med erkebiskopen i spissen. Sverre ble derfor ikke valgt av Gud fordi han var en bedre og mer rettferdig konge enn Magnus. Sagaen nevner til og med at Sverre til tider hadde et dårlig forhold til bøndene.¹⁷⁵ For eksempel da Sverre dro til Østerdalen ved juletider, ønsket ikke bøndene å gi Sverre eller birkebeinerne julemat. Bøndene bestemte seg derfor for å ikke stille til jul, slik at de ikke måtte dele maten og ølet med Sverre. Sverre fant ut hva som foregikk, og lurte bøndene til å tro at han reiste til et annet sted. Etter å ha vært borte noen dager kom han overraskende tilbake, og da hadde bøndene

¹⁷³ Kgs: 141

¹⁷⁴ Kgs: 194, 195.

¹⁷⁵ Bagge 1996: 69.

stelt i stand til jul og kunne dermed ikke nekte Sverre og birkebeinerne julemat.¹⁷⁶ Men i *Gryla* kan man allikevel finne forestillingen om Gud som herre komme til uttrykk noen få steder.

I forestillingen om Gud som herre må man som sagt akseptere at alt skjer etter Guds vilje, og i en drøm Sverre hadde tidlig i sagaen fremheves denne forestillingen. Natten etter at Sverre ble birkebeinernes leder drømte han at han var i Sarpsborg, og at Magnus og Erling var på jakt etter han. Sverre dro derfor inn i Mariakirken, og der kom en fremmed mann bort til Sverre. Mannen sa han het Samuel, og at han var Guds profet som var sendt av Gud. Samuel tok fram et horn, og i hornet var det salve som han brukte til å salve hendene til Sverre mens han sa: "Gud velsigne og styrke disse hender til kamp mot dine uvenner og motstandere og til å styre mange menn [...] for du skal være konge."¹⁷⁷

Det at Gud gjennom Samuel fortalte Sverre at han skulle være konge var et bevis på at Sverre virkelig var kongssønn, men det fortalte også at Sverre var ment til å være konge. Som nevnt hadde Sverre vært for voldsom til å være prest, og var ment for å være noe større uten at han helt visste hva. Men nå var det ingen tvil om hva han var ment for. Det var Guds vilje at Sverre skulle bli konge i Norge, og Gud ville hjelpe Sverre i denne kampen mot Magnus.¹⁷⁸ På den måten kommer Guds vilje frem ved at Gud hadde bestemt at Sverre skulle være konge.

Drømmen kan også tolkes som et motstykke til kroningen av Magnus i et forsøk på å gi Sverre en større status på et område der Magnus stod sterkest. I 1163 ble Magnus kronet av erkebiskop Øystein Erlendsson og kardinal Stephanus av Orvieto, som var sendt av Paven i anledning med kroningen. Kroningen var med på å legitimere Magnus sitt kongedømme, og i privilegiebrevet som Magnus utstedte til kirken en gang etter kroningen, gav han kirken en del rettigheter den lenge hadde ønsket. På den måten ble det opprettet en sterk allianse mellom Magnus og kirken, og kirken stod hele tiden på Magnus sin side under kampene mot Sverre.¹⁷⁹ Men i Sverres drøm kan salvingen tolkes som Sverres kroning. Sverre ble ikke salvet av erkebiskopen og en legat fra Roma, men av Guds egen profet. Samuel stod nærmere Gud enn erkebiskopen og legaten og hadde høyere rang, og derfor var salvingen av Sverre større enn kroningen av Magnus.¹⁸⁰

¹⁷⁶ SS: 31.

¹⁷⁷ SS: 14.

¹⁷⁸ Bagge 1996: 64.

¹⁷⁹ Krag 2005: 31, 54. Sigurðsson 2006a: 119.

¹⁸⁰ Krag 2005: 54.

I middelalderen hadde salving til hensikt å endre den som ble salvet til et nytt menneske. Denne ideen er også tilstede i *Sverres saga*.¹⁸¹ Etter at Sverre hadde våknet, fortalte han de han sov med om drømmen. Sverre spurte om det var noen som kunne tyde drømmen, men det var det ikke. Men sagaen påpeker at Sverre etter denne drømmen fikk et annet sinnelag.¹⁸² Denne endringen i sinnelaget var et bevis på at Sverre virkelig hadde blitt salvet, og at drømmen ikke bare var en drøm. Kort tid etter drømmen ble Sverre gitt kongsnavn på tinget i Saurbø i Båhuslen, og drømmen kan dermed også tolkes som et forvarsel på hva som kom til å skje.¹⁸³

Guds vilje kommer også til uttrykk på et annet sted i sagaen. Under slaget ved Fimreite i 1184 satt Sverre en periode i et mindre skip, og rodde mellom de større skipene for å fortelle sine menn hvor de skulle angripe. Mens han satt i dette skipet ble det skutt piler over hodet hans, men Sverre rørte seg ikke. En av Sverres menn sa til han at dette var farlig, men Sverre svarte at pilene "treffer når Gud vil."¹⁸⁴ Episoden viser at det er Gud som styrer over liv og død, og som bestemmer hvem som skal vinne. Sitatet fra Sverre viser at han i dette tilfellet aksepterte denne forestillingen om Gud. Ved at det var Sverre som vant dette slaget kan det brukes som et bevis på at det var Guds vilje at Sverre skulle være konge, og ikke Magnus.¹⁸⁵

Talen Sverre holdt etter slaget ved Fimreite er også et eksempel der Guds vilje fremheves. I talen fortalte Sverre, som jeg nevnte tidligere i oppgaven, at Magnus og Erling hadde vært hovmodige ved å la Magnus være konge uten å ha rett til det. De hadde dermed tatt rike fra de som hadde krav på det. Men deres ugjerning ble straffet av Gud ved at Han "sendte en liten mann fra utskjærene for å styrte de overmodige, og den mannen var jeg."¹⁸⁶ Dermed viser dette at det var Guds vilje at Sverre skulle være konge siden Gud hadde sendt han. Sverre var derfor Guds instrument i Hans kamp mot Erling og Magnus.¹⁸⁷

I sagaens andre del er Gud en mer fraværende figur. Sverre ble ikke sittende lenge som eneherskende konge før forskjellige opprørsflokker dukket opp. Men i disse konfliktene er Gud mye mer fraværende enn tidligere, og hjelper ikke Sverre på samme måte som i *Gryla*. På den måten kan det virke som om Sverres forhold til Gud hadde endret seg. Guds fravær kan kanskje forklares ved at Gud i denne delen av sagaen fremstilles som en herre, og som dermed har overlatt styringen av landet til Sverre. Det kan derfor også hende at Sverre i denne

¹⁸¹ Krag 2005: 55.

¹⁸² SS: 15.

¹⁸³ Krag 2005: 55. Bagge 1996: 55.

¹⁸⁴ SS: 120.

¹⁸⁵ Sigurðsson 2006a: 179.

¹⁸⁶ SS: 129.

¹⁸⁷ Bagge 1996: 63.

delen blir fremstilt mer som en herre og *rex justus*, enn i *Gryla*. Etter slaget ved Fimreite var som sagt Sverre nå den enerådende kongen i landet. Sverre fikk derfor en ny rolle. Han var ikke lenger bare en flokkleder i opprør mot en stor overmakt, men var nå konge over hele landet.

Et eksempel på Sverre nye rolle er talen som Svina-Peter holdt for bymennene i Bergen etter at slaget. I talen fortalte han at Magnus hadde falt og sa videre:

Ta nå imot kong Sverre, som Gud har sendt dere, da har dere en rettferdig og klok høvding, gavmildt og veltalende, rettskaffen og fredsommelig, gjæv og trygg i forsvaret av landet og i alt landstyre. Borte er den Sverre som kom i hærferd til mange kjøpsteder, borte er de birkebeiner som streifet om i byen og sopte folks gjemmesteder med urene hender. Hit kommer nå i kongens følge forsiktige, beskjedne og saktmodige hirdmenn, som skal være lås og nøkkel for frihet og fred i denne og andre kjøpsteder.¹⁸⁸

I talen beskrev Svine-Peter Sverre som rettferdig, rettskaffen og klok. Som vi så i *Kongespeilet* var en rettferdig konge en stor del av *rex justus* ideologien. På den måten kan man se et element av *rex justus* ideologien i denne talen.¹⁸⁹ Samtidig kan sitatet tolkes som at Sverre hadde fått en ny rolle. Svine-Peter fortalte at Sverre ikke lenger var den som kom i hærferd, og at birkebeinerne nå hadde blitt til forsiktige og beskjedne hirdmenn. I tillegg ble Sverre beskrevet at han var trygg i forvaret av landet, og i alt landsstyre. Dermed hadde Sverre fått en mer opphøyd posisjon enn tidligere. Han var ikke lenger en som bare var leder for birkebeinerne, men han hadde blitt konge. På den måten var det han som skal styre landet, og beskytte det mot fiender.

Et annet eksempel på at Sverre blir fremstilt som mer opphøyd, er at han i den andre delen av sagaen i mye større grad blir omtalt som herre. Ordet herre stammer fra det gammelhøytyske ordet *herrô*, og det gammelengelske *hearra*. Herre skiller seg fra ordet drott som var en vanlig betegnelse på konger og høvdinge i tidlig middelalder. Drott var betegnelsen på en hærleder, og ordet betydde at det var et nært og gjensidig forhold mellom en hærleder og hans menn. Ordet hadde dermed likhetstrekk med vennskapsbegrepet. Da kristendommen ble innført ble ordet drott overført til Gud og til Jesus. I tidlig middelalder var det liten forskjell i betydningen av herre og drott, men utover i middelalderen endret begrepet herre seg til å bety en absolutt autoritet. Det betydde at en som ble omtalt som herre hadde en mer opphøyet posisjon enn en drott, og ens absolutte autoritet betydde at en kunne kreve troskap. Ordet herre avløste etter hvert drott, og i stedet ble konger og Gud nå omtalt som

¹⁸⁸ SS: 126

¹⁸⁹ Bagge 1996: 69.

herre. Det kan man også se i Norge, der det utover på 1100-og 1200-tallet stadig ble vanligere å omtale Gud og kongen som herre.¹⁹⁰

Sverre blir omtalt som herre ganske tidlig i sagaen, i drømmen han har om Olav den Hellige. Da Olav i drømmen gav Sverre merket sitt, sa han til Sverre: "Ta imot merket, herre, og tenk på med deg selv at dette merket skal du alltid bære fra nå av."¹⁹¹ Det at Olav kalte Sverre for herre kan kanskje være et symbol på at Sverre en dag skulle bli konge i tråd med Guds vilje. Som vi så i drømmen der Sverre ble salvet av Samuel, fortalte han Sverre at han en dag skulle bli konge. Men etter denne drømmen, og under kampen mot Erling og Magnus, blir ikke Sverre kalt for herre av sine menn. Neste gang Sverre blir omtalt som herre er under slaget ved Fimreite da Sverre ble skutt på med piler, og en av hans menn sa til han: "Farlig skudd, herre!"¹⁹² Etter Magnus sitt fall, er det vanligere at Sverre blir omtalt som herre i sagaen, både av bøndene og av birkebeinerne. Et eksempel på det er da Sverre under konflikten med baglerne ba bøndene om at de skulle bygge skip, og da svarte de: "Det er en rimelig tanke, herre, å bygge skip til landvern, men hvor mange og hvor store skip skal det være?"¹⁹³ Da Harald jarl fikk noe av skylden for øyskjeggens opprør mot Sverre, hevdet Harald at ikke var like skyldig som Sverre mente, men han ba allikevel om tilgivelse og sa: "Jeg legger alt i Guds vold og Deres, herre!"¹⁹⁴

Årsaken til at Sverre ikke blir omtalt som herre under konflikten med Magnus, kan være fordi forholdet mellom Sverre og hans menn på dette tidspunktet i hovedsak var et vennsforhold. Men etter slaget ved Fimreite var det som sagt Sverre som nå var den mektigste, og som satt som konge. Ved å omtale Sverre for herre kan det tyde på at Sverre i andre del av sagaen har fått en mer opphøyd stilling enn han hadde før. Det gjensidige forholdet som beskrives i *Gryla* er nå blitt et mer ensidig forholdt.

Under et tingmøte i Bergen holdt Sverre en tale der han kritiserte for mye drikking av vin. På denne tiden hadde tysk vinimport økt slik at vin ble billigere, og dermed gjort det lettere å få tak i for flere. Bergen hadde opplevd en del uroligheter på grunn av overdreven drikking, noe Sverre kritiserte.¹⁹⁵ Han fortalte om alle farene om det å drikke for mye, og sa blant annet at for mye alkohol kunne føre til at en ikke bryr seg om sitt arbeid, og dermed mister alt man eier. Andre advarsler var at drikking kunne føre til hukommelsestap, og at en fikk lyst til å gjøre ting en vanligvis ikke gjør som for eksempel å slåss, ta andres kvinner eller

¹⁹⁰ Green 1965: 449, 513. Green 1998: 106, 110. Sigurðsson 2008: 143.

¹⁹¹ SS: 8.

¹⁹² SS: 120.

¹⁹³ SS: 199.

¹⁹⁴ SS: 161

¹⁹⁵ Bagge 1996: 71, 72.

gods. For mye drikking kunne også ødelegge kroppen, og ikke minst sjelen. Drikking får en til å synde, og å vende seg bort fra Gud.¹⁹⁶

Denne talen viser Sverres nye rolle som konge. I *rex justus* ideologien var kongens viktigste oppgave å være dommer, og sørge for at folk fulgte reglene. Talen viser at Sverre prøvde å holde orden ved å ikke la samfunnet bryte sammen på grunn av alkohol, og dermed har han en rolle der det er han som skal styre landet.¹⁹⁷ Sverre fremmet også kristne verdier ved at han påpekte hva drikkingen gjorde med sjelen. På den måten er denne talen også et element fra *rex justus* ideologien. I tillegg fremhever talen et hierarkisk samfunn i samsvar med *Kongespeilet*. I talen fortalte Sverre at hærmenn i fredstid skulle være som lam, men at de i ufred skulle være ville som løver. Kjøpmenn og bønder hadde også sin natur de måtte følge. Kjøpmenn skulle vinne gods med rette og med arbeid, og passe det med klokskap og gi det ut med gavmildhet. Mens de som er av mindre rang skal tjene sin overmann med god vilje, og etter evne.¹⁹⁸ Talen fremhever dermed et samfunn der alle har sin faste plass i et hierarki.¹⁹⁹

Et annet eksempel er da Sverre bød ut leidang for hele Trøndelag, Hålogaland, og Møre og Romsdal. Etter å ha samlet hæren og leidangsmennene ble de værende en stund på Grønningssund, og dette ble protestert av leidangsmennene. Sverre syntes at disse mennene ikke kunne oppføre seg, siden de blant annet plyndret og ødela ting de kom over. Sverre holdt derfor en tale der han ba dem ikke gjøre dette lenger. Videre sa han at han ikke kunne ”kalles styrer for dette landet hvis jeg ikke sørger for at uskikket avtar, og ikke øker, der jeg står for styret [...] for jeg har slett ikke lyst til å straffe dere, men det blir jeg nødt til hvis det ikke blir bedre med dette.”²⁰⁰

Det at Sverre trekker frem at det er han som skal styre landet, er et element fra *rex justus* ideologien. Det er som sagt kongens oppgave å sørge for orden i samfunnet. I tillegg opptrer Sverre her som dommer ved at han sier at han må straffe bøndene hvis de ikke kan oppføre seg. Dommerrollen er den viktigste funksjonen kongen har i *rex justus* ideologien. Det at Sverre advarer med at han skal straffe dem, viser at han er innehaver av et offentlig embete som skal passe på at folk ikke bryter lovene.²⁰¹ Dermed er Sverres advarsel om straff også et element fra *rex justus* ideologien.

¹⁹⁶ SS: 134, 135.

¹⁹⁷ Bagge 1996: 71.

¹⁹⁸ SS: 135.

¹⁹⁹ Bagge 1996: 73.

²⁰⁰ SS: 168, 169.

²⁰¹ Sigurðsson 1996: 72.

Under konflikten med baglerne hadde en av Sverres menn, Torstein Kugad, gått over til baglerne, men han ønsket etter hvert å komme tilbake igjen til Sverre. Torstein ønsket grid fra Sverre, og da Torstein møtte kongen skjedde dette:

Han kastet han av seg ytterplagget og falt ned på gulvet som skulle være hogd, grep kongen om foten og kysset den, og sa: Sæl er jeg herre, at jeg er kommet deg så nær at jeg kan ta på deg, og at jeg har sloppet ut av hendene på de baglerdjevle. [...] De er ransmenn og forbrytere og ingen høvdinger, og de vil stå imot den mannen som er den beste, og det er De herre, for de er en kronet konge, og alle skulle bøye seg for dem når rett skulle være. Herre ta imot meg nå og la meg aldri skilles fra deg!²⁰²

Det at Torstein kastet seg på gulvet og kysset føttene til Sverre viser Sverres opphøyde stilling. Det å kysse føttene til Sverre var tegn på underkastelse fra Torstein sin side.²⁰³ Sitatet viser også at Torstein flere ganger kalte Sverre for herre, og at alle skal bøye seg for Sverre. Som nevnt i *Kongespeilet* ble det også der skrevet at alle skulle bøye seg for kongen. Igjen viser dette et element fra *rex justus* ideologien. I tillegg er det slik at Sverre gav Torstein grid, og lot han få komme tilbake. Det viser også at Sverre var rettferdig i denne saken. Sverre viste Torstein miskunn siden han angret på det han hadde gjort, slik Gud også viser miskunn til de som angrer sine synder mot Han.²⁰⁴

Sverre viste også rettferdighet ved andre tilfeller. For eksempel under bondeopprøret da han valgte å skåne en gård på grunn av en liten gutts bønn. Sverre hadde tidligere bedt om leidang fra bøndene i Viken, men det likte de ikke. Bøndene samlet seg og gjorde opprør mot Sverre på grunn av de utgiftene som han hadde pålagt dem. Sverre ønsket å forlike seg med noen av bøndene, og gav derfor bud etter dem. Men bøndene håpet på at baglerne skulle komme å hjelpe dem, og derfor dukket de ikke opp. Sverre begynte derfor å brenne ned gårdene deres som straff. Det var da det kom en gutt bort til Sverre og ba han om å ikke brenne gården til sin far. Sverre svarte at "Jeg skal så visst ikke brenne gården hans når du ber om det. Jeg hadde ikke brent noe her i dag hvis bøndene hadde holdt seg hjemme og bedt om grid; si det til dem! Og heretter skal jeg ikke brenne flere."²⁰⁵

Sverre brant ikke gårdene uten en grunn. Bøndene hadde vært ulydige mot han ved å gjøre opprør, og ved ikke å ta imot tilbudet om grid. Derfor var brenningen av gårdene et

²⁰² SS: 198

²⁰³ Orning 2008: 167, 182.

²⁰⁴ Orning 2008: 172.

²⁰⁵ SS: 226.

uttrykk for Sverres rettferdige vrede, men han var også rettferdig da han sparte resten av gårdene da gutten ba om det.²⁰⁶

Sverre viste også miskunn da han gav grid til noen baglere som ønsket det etter å ha vært beleiret av birkebeinerne i en lang stund. Baglerne hadde på dette tidspunktet lite mat, men da Sverre spurte sine menn om han skulle gi dem grid svarte de nei. De ville ikke gi grid til noen som hadde drept deres slektninger. Sverre svarte ved å si at også han hadde fått sine slektninger drept av baglerne, men at han likevel ville tilgi dem. Sverre sa at han ville tilgi dem "for Guds skyld og fordi jeg håper på hans tilgivelse for det jeg har gjort mot ham imot. Dere har også en sjel, og det bør dere tenke på."²⁰⁷

Men på en annen side så er ikke disse elementene fra *rex justus* ideologien et gjennomgående trekk i sagaen. Sverre er ikke alltid like rettferdig som han er i de eksemplene som er trukket frem ovenfor, og han har ikke det beste forholdet til bøndene. Bondeopprøret er et godt eksempel på dette. I sagaen er det også liten fokus på Sverre som styrer av landet. Det finnes ikke mange eksempler på taler som den han holdt om for mye drikking, og Torsteins Kugads ritual med å kysse Sverres føtter er det eneste eksempelet i hele sagaen.²⁰⁸ I tillegg er det fortsatt det gjensidige forholdet mellom Sverre og birkebeinerne som dominerer.

Sverres brenning av gårdene i Viken kan også tolkes som en reaksjon på at Sverre hadde blitt personlig krenket ved at bøndene hadde gjort opprør mot han. Dermed kan brenningen ha lite å gjøre med rettferdig vrede. Hvis man ser episoden fra dette perspektivet handlet ikke Sverre på vegne av sitt gudgitte embetet, men han handlet på vegne av han selv. En kan dermed tolke som at han tok hevn over bøndene. Eksempelet om Sverres villighet til å gi grid til baglerne viser også at Sverre måtte diskutere med sine menn hva de skulle gjøre. Det betyr at Sverre ikke hadde en absolutt autoritet der han ga ordre til sine menn, men at han i stedet måtte han ta hensyn til deres meninger.²⁰⁹

Sverres manglende absolutte autoritet kommer også frem etter slaget mot baglerne ved Strindfjorden i 1199. Før slaget hadde Sverre holdt en tale der han sa at hvis de seiret skulle ingen gi grid til noen unntatt de som kom til Sverre. Det var fordi Sverre mente det var tydelig at det ikke var noen annen måte å få slutt på motstanden, siden det blant baglerne var så mange edsbrytere og kongssvikere. Men etter å ha vunnet slaget var det flere av Sverres menn som ga grid til slektninger og venner de hadde på fiendens side.²¹⁰ Det viser at det var

²⁰⁶ Orning 2008: 267, 268.

²⁰⁷ SS: 236

²⁰⁸ Bagge 1996: 71.

²⁰⁹ Bagge 1996: 24.

²¹⁰ SS: 207, 208.

vanskelig for Sverre å få sine menn til å adlyde hans krav. Mennene kunne ha egne interesser som de valgte å utføre, i stedet for alltid å høre på Sverre.²¹¹

Det at Gud er mer fraværende i sagaens andre del kan også forklares på en annen måte enn at Gud ble fremstilt som herre. Opprørsflokkene mot Sverre var ikke en stor trussel for han, og derfor trengte ikke Sverre Guds hjelp.²¹² Etter at Magnus hadde falt var det Sverre som var overmakten. I konflikten med Kuvlungene gav Sverre selv uttrykk for at de ikke var noen stor trussel for han. Da kuvlungene klarte å drepe noen av birkebeinerne, ga de også grid til noen av dem. Jon Kuvlung, lederen for Kuvlungene, ønsket at de birkebeinerne han hadde gitt grid til, skulle bli hans menn. Men han sa at det ikke var nødvendig å avgi en troskapsed, siden han regnet med at de ville holde ordet sitt uten ed. Senere gikk birkebeinerne som var hos Jon Kuvlung til Sverre, og fortalte han hva som hadde skjedd. Sverre sa da at Jon "ikke kunne ha greie på å være høvding, det hadde han vist ved å finne på noe slikt som dette."²¹³ Sverre har derfor mest sannsynlig ikke følt sin posisjon truet av Kuvlungene, og derfor var ikke Guds hjelp nødvendig.

Øyskjeggene var heller ingen stor trussel for Sverre. Det gjorde ingen juridiske krav på tronen, og derfor var det ikke nødvendig for Sverre å bruke Gud i kampene. I stedet er det større fokus på birkebeinernes egen dyktighet i kampene. Det er i hovedsak deres egne evner som fører til seier, og ikke Guds støtte.²¹⁴ Men det er heller ikke slik at Gud forsvinner helt fra sagaen. Gud, men også Olav den Hellige, hjelper Sverre der det er nødvendig. Det er under konflikten med baglerne og bondeopprøret at Gud og Olav viser sin støtte til Sverre. Etter et slag mot baglerne som Sverre og birkebeinerne vant, holdt Sverre en tale der han sa: "Gud skje lov at Kristus ikke har tatt seierlykken fra oss birkebeiner denne gangen mer enn før!"²¹⁵ Sitatet viser at Gud fortsatt hjalp Sverre å vinne, og etter en annen seier mot Baglerne senere i sagaen takket Sverre Gud for seieren.²¹⁶

Bondeopprøret utgjorde, i likhet med baglerne, en trussel for Sverre. Opprøret var så stort at sagaen skriver at under et slag mot bondehæren, strakte den seg fra Gjelleråsen og helt ned til Akerselva og videre utover til Akershagen. Hæren var oversvømt med folk, og det ble en hard kamp. På et tidspunkt var det noen birkebeinere som forsøkte å flykte. Under slaget ropte Sverre derfor til sine menn: "Nå fram alle Kristis menn, korsmenn og den hellige kong

²¹¹ Orning 2008: 145, 146.

²¹² Vik 1998: 31.

²¹³ SS: 137.

²¹⁴ Vik 1998: 31, 32.

²¹⁵ SS: 172.

²¹⁶ SS: 191.

Olavs menn!”²¹⁷ Etter dette ropet klarte birkebeinerne å slå hardt tilbake mot bondehæren. Det falt mange fra bondehæren, og sagaen forteller at skrekken tok mange.²¹⁸ På den måten kan det ha vært en sammenheng mellom ropet og seieren. Ved å henvende seg til Olav, fikk Sverre hjelp av han til å vinne over bondehæren.²¹⁹ Dermed har ikke vennsforholdet mellom Sverre og Gud, og Sverre og Olav den Hellige blitt helt borte selv om Sverre hadde fått en noe mer opphøyd posisjon. Det betyr at selv om det finnes *rex justus* elementer i *Sverres saga*, så kan man kanskje si at det er forestillingen om Gud som venn som dominerer.

Kongen som herre i En tale mot biskopene

En tale mot biskopene er et kampskrift skrevet rundt 1200 under Sverres konflikt med kirken. Sverre hadde et svært dårlig forhold til kirken på dette tidspunktet, noe som endte med at han ble bannlyst av paven. En tale er et verk som sterkt fremhever Sverres rett, og at bannlysningen ikke er rettmessig.²²⁰ Men en utdypende diskusjon om hva denne konflikten gikk ut på er utenfor rammen av hva denne oppgaven handler om. Det viktigste her er at verket gir uttrykk for ideer som *Kongespeilet* kan ha hentet inspirasjon fra.

Tidlig i verket presenterer forfatteren en samfunnsallegori der samfunnet blir sammenlignet med menneskekroppen. Her er Kristus hodet og kirken er kroppen. Øynene er biskopene siden de skal vise oss på rett vei, og å se godt for de andre lemmene. Prestene er tunge og lepper fordi de skal gi oss en god lære, mens kongen er hjertet og brystet. Det er fordi han skal ha omsorg, tanke og styring og mot til å verge alle de andre lemmene. Skuldrer og rygg er jarler og storhøvdinger. De skal bære og gjøre lett all den tunghet som måtte komme. Underarmer og hender er riddere og hirdmenn og andre hærmenn av lavere rang, siden det er dem som skal bære skjold og vern for brystet og de andre lemmer. Legger og føtter er bønder og allmuen. De holder legemet oppe med arbeid og all slags virksomhet.²²¹ På den måten viser allegorien at stendene har sin fastsatte plass i samfunnet med hver sine oppgaver. Det betyr at i likhet med *Kongespeilet* er samfunnet bygd opp i et hierarkisk system som er Guds samfunnsorden. Øverst i samfunnet er kongen. Som hjertet og bryst er kongen i sentrum, og har som oppgave å styre og verne resten av samfunnet.²²²

En tale fremhever også, i likhet med *Kongespeilet*, at kongen har fått sin makt fra Gud, og ikke etter vedtak fra menneskene. Derfor vil den som ikke viser troskap mot kongen

²¹⁷ SS: 216

²¹⁸ SS: 216.

²¹⁹ Vik 1998: 32.

²²⁰ Bagge 1996: 74.

²²¹ En tale mot biskopene: 263, 264

²²² Gunnes 1971: 82

fortape sin sjel. Kongens stilling som den øverste lederen i samfunnet betydde at han så på seg selv som kirkens overhode. Kongen skulle beskytte og ha oppsyn med kirken, og derfor kunne han kreve tjenester fra geistligheten. *En tale* trekker frem at alle kristne skal læres opp til å være trofaste og lydige mot sin konge. Her blir også fortellingen om Jesus sin skattebetaling til keiseren fremhevet. For når selv Guds sønn viste lydighet, så må geistligheten også gjøre det. Det at keiseren på Jesus sin tid ikke var kristen viser enda tydeligere at geistligheten plikter å vise kongen troskap, siden kongen nå er kristen. Derfor mener *En tale* at det er underlig hvordan geistligheten nå kan se ned på kongen og ikke vise han troskap, når Jesus viste lydighet til en hedning. Men selv om det i hovedsak er geistligheten som trekkes frem, så viser verkets argumenter at også alle andre i samfunnet er pliktige til å tjene kongen.²²³

Kongens rolle som dommer blir mindre fremhevet enn hos *Kongespeilet*. Men også her kan man se noen trekk fra kongens dommerrolle når *Talen* skriver: "En kan skjønne hvor stor makt kongen må ha i verdslige ting, når han har rett til å sitte i det høyeste dommersete når det gjelder saker som angår den hellige kirke."²²⁴ I tillegg nevner også *En Tale* at man skal være lydige mot sine herrer enten det er kongen selv eller noen han har sendt i sitt sted, fordi "de er satt til å refse og våke over rettferdighet."²²⁵

Men på en annen side har ikke *En tale* en like fullt utbygget kongsideologi som i *Kongespeilet*. *Rex justus* ideologien spiller en mindre rolle her. Hovedsaken er å fremme kongens overhøyhet over kirken. Derfor er ikke rollen som dommer like viktig i *En tale* som den er i *Kongespeilet*.²²⁶ Det viktigste å få frem i denne sammenhengen er at tanken om en sterk konge som har fått sin makt fra Gud og som derfor har krav på lydighet, også finnes på Sverres tid. Denne tanken kommer sterkere frem i *En tale* enn i *Sverres saga*. Det viser at utviklingen av forestillingen om Gud og kongen som herre skjer gradvis, og at begge forestillingene kan finnes samtidig.

Gud som herre i Håkon Håkonssons saga

Håkon Håkonsson var sønn av Håkon Sverresson som døde i 1204 kun et par år etter at han hadde overtatt tronen etter sin far Sverre. Håkon Håkonsson ble født samme året som hans far døde. Men Håkon var født utenfor ekteskapet noe som førte til at flere var i tvil om han virkelig var kongssønn. Det var Inge Bårdsson som etter hvert overtok tronen etter Håkon,

²²³ En tale: 271-274.

²²⁴ En tale: 276.

²²⁵ En Tale: 273.

²²⁶ Gunnes 1971: 325.

men da Inge døde ble det usikkerhet om hvem som skulle overta. Noen mente at Håkon var den rette arvingen, mens andre ønsket at Inges bror Skule skulle overta. I 1217, da Håkon kun var 13 år, ble han tatt til konge, men Skule ble jarl skulle styre en tredjedel av riket. Mens Håkon var ung var det Skule som i praksis styrte landet, men Håkon overtok mer og mer jo eldre han ble. Dette skapte til tider konflikter mellom Skule og Håkon som endte med at Skule gjorde opprør mot Håkon i 1239. Men han ble drept året etter av birkebeinerne. Denne seieren var slutten på borgerkrigene som hadde vart siden 1130.²²⁷

I *Sverres saga* så vi at Gud grep direkte inn og hjalp Sverre i kampen mot Magnus Erlingsson. Det ble dermed fremstilt i sagaen at Sverre hadde et vennskskapsforhold til Gud der begge hadde gjensidige forpliktelser. Men kan man finne den samme vennskskapsforestillingen i *Håkon Håkonssons saga*?

Det finnes enkelte episoder i sagaen som kan tyde på at forestillingen om Gud som venn også er tilstede her. Et eksempel er Håkons flukt fra baglerne da han var baby. Håkon ble født i et område som var kontrollert av baglerne, og moren hans, Håkon og noen birkebeinere flyktet derfor til Trøndelag som var under birkebeinernes kontroll. Men veien tid var tøff. Det var vinter, og været var dårlig med mye snø og frost. I tillegg hadde de så lite mat at Håkon måtte spise smeltet snø, men de kom seg fram til tross for dette. Sagaen fremhever at det var på grunn av Guds miskunn at Håkon kom seg gjennom ferden, og flukten ble sammenlignet med flukten som Olav Tryggvason og hans mor måtte gjennom da de flyktet til Sverige.²²⁸ Gud hadde beskyttet Håkon og Olav fordi han hadde valgt dem til å utføre store handlinger. Olav innførte kristendommen, og Håkon kom til å fremme kristendommen mer enn noen annen konge med blant annet kirkebygging og lovgivning.²²⁹ På den måten kan det se ut som om Gud grep direkte inn for å beskytte Håkon på den farlige ferden. I vennskskapsforestillingen er Gud en nær figur som kan gripe direkte inn i tilværelsen til menneskene. Derfor kan det virke som om Gud også i *Håkon Håkonssons saga* har et nært forhold til Håkon.

Et annet eksempel på Guds inngripen for å beskytte Håkon er da masten på skipet han var i falt ned mot han uten at han ble skadet. En mann tok tak i kongen og dro han unna da masten falt, og det var heller ingen andre som ble skadet. Sagaen fremhever at det var "et Guds under; at ingen kom til skade, enda det var mange som var under masten."²³⁰ Senere i sagaen under et slag mot Skule var Håkon og hans menn omringet av Skule og vårbelgene, men "Da viste Gud han sin nåde, ingen av flokkene gikk imot ham; om de det hadde gjort,

²²⁷ Sigurðsson 2006: 124.

²²⁸ HH: 17-19.

²²⁹ Bagge 1996: 95.

²³⁰ HH: 121.

ville det snart ha vært ute med ham og hans følge."²³¹ I begge disse eksemplene kan man se at Gud også her griper inn for å verne Håkon mot fare. Igjen kan det bety at vennskapsforestillingen også er en del av *Håkon Håkonssons saga* slik den er hos Sverre. Det betyr at det ensidige forholdet mellom kongen og Gud i *Kongespeilet*, ikke er like fremtredende i hos Håkon.²³²

Men det kanskje beste eksempelet på dette er jernbyrden. Jernbyrd vil si at en skulle bære et glødende jern. Tanken var at Gud ville gripe inn å hjelpe de som var uskyldige, og på den måten kunne jernbyrd bli brukt som et bevismiddel i en sak.²³³ Som nevnt var Håkon uektefødt noe som gjorde at flere tilhengere av Skule tvilte på om Håkon virkelig var kongssønn. Etter ønske fra erkebiskopen og Skule, skulle Håkons mor bære jernbyrd for å bevise Håkons kongelige opphav. Noen av Håkons menn syntes dette var harde krav med tanke på at Håkon allerede hadde blitt tatt til konge. Men Håkon svarte at han ikke fryktet Guds dom, "jeg går trygt under hans rettferdige dom."²³⁴ Noen dager før jernbyrden kom det en mann til Dagfinn bonde, en av kongens menn, og tilbød han en urt som skulle hjelpe Inga med ikke å bli brent. Men Dagfinn avslo tilbudet og sa at det eneste legemiddelet de skulle bruke var det som "Jesus Kristus vil gi av sin miskunn og ved forbønn fra den hellige jomfru Maria, og fra den hellige kong Olav, den hellige Sunniva og mange andre helgener."²³⁵ Da Inga bar jernbyrden ble hun ikke brent. Gud hadde hjulpet henne for å vise at Håkon virkelig var sønn av Håkon Sverresson, og dermed den rette til å være konge i Norge.²³⁶ Dermed legitimerte Håkon sin rett ved at Gud grep direkte inn, slik vi også så Gud gjorde i *Sverres saga* for å legitimere Sverres rett til tronen.

Men på en annen side er Guds inngripen i *Håkon Håkonssons saga* sammenlignet med *Sverres saga* ikke like tydelig. I *Sverres saga* er det ingen tvil om at Gud griper inn og hjelper Sverre, som for eksempel under tåkeunderet. Den plutselige tykke tåken som reddet Sverre fra et slag mot Magnus han visste han ikke kom til å vinne, kan vanskelig forklares på en annen måte enn at Gud grep inn. Men hos Håkon kan Guds inngripen ha naturlige forklaringer. Det at Håkon ble reddet fra å få masten over seg kan forklares ved at det var mannen som dro han unna som reddet han, og ikke Gud.²³⁷ I tillegg er det ikke så mange episoder i sagaen som kan tolkes som om Gud griper direkte inn. Jernbyrden kan også tolkes på en annen måte enn at det

²³¹ HH: 209.

²³² Bagge 1996: 103, 104.

²³³ Monclair 2004: 487.

²³⁴ HH: 50

²³⁵ HH: 51.

²³⁶ Vik 1998: 39.

²³⁷ Bagge 1996: 104.

beskriver et vennsforhold mellom Håkon og Gud. Håkon var på dette tidspunktet i en svært presset situasjon. Dette er nok en av de situasjonene der Håkon var mest utsatt for å miste sin rett til tronen. Han var derfor avhengig av å kunne legitimere sin rett. Guds inngripen kan derfor bety at Gud grep inn kun fordi det ikke var noen annen utvei.²³⁸

Samtidig kan også episoden der Gud beskyttet Håkon som baby tolkes som at det er Guds vilje som kommer til uttrykk, og dermed en forestilling om Gud som herre. Sagaen forteller at Håkon hadde blitt valgt av Gud, og at det var derfor Gud beskyttet han. Det var på den måten Guds vilje at Håkon skulle være konge, fordi Gud hadde valgt han til å senere skulle utføre store handlinger på kristendommens vegne. Dermed betyr det at Håkons forhold til Gud ikke er basert på vennsforestillingen slik Sverres forhold til Gud er. I stedet vil jeg hevde at det er forestillingen om Gud som herre som dominerer i sagaen. Håkon underordner seg Guds vilje og aksepterer at det er Gud som bestemmer. Det kan man blant annet se ved at Håkon ikke ønsket å skaffe seg tronen med makt, men heller ville vente på at Gud gav han den.

Et eksempel på dette er en episode som skjedde i tiden mens Inge var konge. Slektningene til Håkon ønsket på et tidspunkt at Inge skulle gi et len til Håkon som han kunne styre. Det ønsket ikke Inge, og da ba slektningene Håkon han om å samle en hær mot Inge for å kjempe for sine rettigheter. Men Håkon ønsket ikke det. Han sa at han var for ung og at han "heller ville vente og se hvor mye av min farsarv Gud av sin nåde vil unne meg til enhver tid."²³⁹ På den måten la Håkon sin sak i Guds hender, og det var opp til Gud å bestemme om Håkon hadde rett til sin farsarv. Kort tid etter dette, døde konge Inge som førte til at Håkon ble tatt til konge.²⁴⁰ Dermed hadde Gud uttrykt sin vilje om at det var Håkon som var den rette arvingen til tronen. I tillegg viser eksempelet at Håkon respekterte at det kun er Gud som kan avsette eller krone en konge. *Kongespeilet* illustrerer dette med fortellingen om David og Saul.

Kong Saul hadde fått en sykdom over seg etter å ha gjort en forbrytelse mot Gud, og det eneste som klarte å lindre sykdommen var Davids harpespill. David ble derfor etter hvert en trofast tjener for Saul, og Saul gjorde han til skjoldesvein hos seg. Men det ingen visste var at David hadde blitt salvet av Samuel tidligere, og hadde blitt valgt av Gud til å overta tronen etter Saul. Etter Davids seier over Goliat, fikk David mer ære enn Saul noe som gjorde han misunnelig. Han skjønnte hva Guds plan var med David, og bestemte seg derfor for å drepe

²³⁸ Vik 1998: 39.

²³⁹ HH: 28.

²⁴⁰ Bagge 1996: 96.

han. David slapp unna, og senere befant han seg to ganger i en situasjon der han lett kunne ha drept Saul. Men David valgte å ikke drepe Saul. Han sa at Saul var hans herre, og at han var Herrens salvede. Saul hadde fått sin makt av Gud, og dermed var det kun Gud som kunne avsette han. David mente også at det var Gud som la til rette for at han hadde mulighet til å drepe Saul, men at dette bare var for å teste David om han kom til å bryte lydighetsplikten.²⁴¹ Selv om Saul var en tyrann kunne derfor ikke David drepe han. Det betyr at man også skulle være lydige mot onde herskere, så lenge de i utgangspunktet hadde fått makten fra Gud og ikke tatt den på en ulovlig måte. På den måten understreket *Kongespeilet* at u lydighet mot sin herre var en av de største syndene en kunne gjøre.²⁴² Håkon valgte derfor å vente på at Gud skulle gi han kongedømmet, i stedet for å ta det med makt. Hadde han gjort det, hadde han brutt Guds bud og selv blitt en tyrann. Men siden han ikke gjorde det, underordnet han seg Guds vilje.²⁴³

Senere i sagaen under Skules opprør mot Håkon forsøkte erkebiskopen å skape et forlik mellom Håkon og Skule. Erkebiskopen var bekymret for Skules framgang mot birkebeinerne. Men Håkon ønsket ikke noe forlik for han hadde ikke selv vært i et slag mot Skule og slåss mot han. "Om skjebnen vil at vi skal møtes, og Gud og den hellige kong Olav vil at jeg skal tape, *da* kan det være rimelig å få i stand et forlik mellom oss."²⁴⁴ Og da Håkon ønsket å bli kronet, ønsket kirken seg en del privilegier som den hadde fått da Magnus Erlingsson ble kronet. Men ifølge sagaen nektet Håkon å gå med på det. Han sa at han "med Guds nåde skal jeg få kronen fritt og uten alle harde vilkår, så at vi siden kan bære den fritt som en god konge. Eller også, om *det* er Guds vilje, skal den aldri komme på vårt hode."²⁴⁵ På den måten underordnet Håkon seg også her Guds vilje. Det er Gud som bestemmer hva som skal skje, ikke Håkon. Enten så går det som Håkon ønsker, men hvis det ikke gjør det, så er det Gud vilje.

Et siste eksempel en kan trekke frem er da erkebiskopen ønsket at Håkons skulle dele landet mellom sine to sønner, Håkon den unge og Magnus. Men andre mente at Magnus kun skulle få en tredjedel av landet fordi han var yngst. Håkon selv ønsket ikke å ta det valget. Han sa derfor at det var best å la Gud bestemme.²⁴⁶ Dette uttrykte han igjen senere etter at Håkon den unge hadde dødd. I en samtale med erkebiskopen, mente Håkon han på at han tidligere hadde ønsket at Håkon skulle dele landet mellom sine to sønner, og at han syntes det

²⁴¹ Kgs: 205-210.

²⁴² Bagge 1979: 394-399

²⁴³ Vik 1998: 91.

²⁴⁴ HH: 194.

²⁴⁵ HH: 224, 225.

²⁴⁶ HH: 259.

var rart at Håkon ikke ville ordne det slik. Håkon sa at han syntes det var vondt å skulle gjøre forskjell på sine sønner, og at "da som ellers skjõt jeg min sak inn under Guds vilje, *han* skulle avgjøre den for meg."²⁴⁷ Håkon den unges død betydde at det kun var Magnus som kunne overta tronen. Dermed hadde Gud uttrykt sin vilje på hvem som skulle bli Håkons etterfølger ved at Håkon den unge døde.

Det er dermed forestillingen om Gud som herre som kommer sterkest til uttrykk i *Håkon Håkonssons saga*. Forholdet mellom Håkon og Gud var ensidig, der Gud hadde en absolutt autoritet. Det var Gud som bestemte over hva som skulle skje, og Håkon forsøkte ikke å påvirke Gud ved å gjøre ytelser for Han. I *Kongespeilet* blir denne forestillingen som vi har sett overført til kongen. Derfor vil neste avsnitt handle om Håkon som herre.

Håkon Håkonsson som herre

I *Håkon Håkonssons saga* kan man i sagaen finne eksempler på at Håkon blir fremstilt som en opphøyd konge, slik som kongen blir fremstilt i *Kongespeilet*. For det første blir Håkon omtalt som herre gjennom hele sagaen. Som vi har sett betegnet ordet herre en absolutt autoritet. I sagaen er det vanlig at ikke bare kongen omtales som herre, men også alle menn av høy rang når det var en med lavere rang som henvendte seg til dem.²⁴⁸ Dermed blir samfunnet i *Håkon Håkonssons saga* fremstilt som hierarkisk, og på den måten er det i tråd med den samfunnsoppfatningen til *Kongespeilet*.

Igjen kan man se at *Håkon Håkonssons saga* skiller seg ut fra *Sverres saga*. Som vi har sett tidligere blir Sverre sjeldent omtalt som herre av sine menn i *Gryla*, men det blir vanligere etter at han hadde kommet til makten og ble konge. I likhet med *Håkon Håkonssons saga*, omtales også andre personer med høy rang som herre. Det gjelder for eksempel for Magnus Erlingsson når hans menn snakker til han. Det betyr at samfunnet var hierarkisk i tråd med *Kongespeilet* også på Sverres tid, men siden ordet herre er vanligere i *Håkon Håkonssons saga* kan det bety at forestillingen om kongen som herre var sterkere på Håkons tid enn da Sverre var konge.

I *Håkon Håkonssons saga* er det flere måter enn at Håkon blir omtalt som herre, som er et eksempel på at han blir fremstilt som en opphøyd konge. For eksempel blir Håkons forhold til sine menn mer ensidig framstilt enn hos Sverre. I *Sverres saga* forventet hans menn belønning for sin lojalitet til Sverre, noe Sverre forsikret dem at de skulle få. I *Håkon*

²⁴⁷ HH: 270, 271.

²⁴⁸ Se for eksempel s. 20, 29, 60, 66, 80, 120.

Håkonssons saga egget ikke Håkon i like stor grad sine menn på samme måte som Sverre gjorde i sine taler. Håkon fremstilles i stedet som en som i hovedsak ga ordrer om hva som skulle gjøres, og at hans ordre ble fulgt. Håkon hadde noen rådgivere som han rådførte seg med, og som han ofte valgte å følge. Men sagaen fremstiller også at Håkon tok avgjørelser på egenhånd som gikk imot hva hans menn ønsket.²⁴⁹ På den måten fremstilles forholdet mellom Håkon og hans menn mer ensidig enn i *Sverres saga*.

Et eksempel på dette ensidige forholdet kommer til uttrykk da Håkon valgte om å reise til Värmland mot flere av sine menns råd. Värmlendingene hadde stått på ribbungenes side i deres opprør mot Håkon og Skule. De hadde dermed forårsaket mye skade i Håkons rike, noe han ønsket å straffe dem for ved at de skulle betale bøter. Det ble inngått forlik, og värmlendingene måtte betale store bøter. De avla så en ed til Håkon der de sverget at de alltid skulle være tro mot han, og at de ikke skulle gi landstvist til noen av Håkons fiender.²⁵⁰ Men värmlendingene sendte senere bud på Sigurd Ribbung, tidligere leder for ribbungene som hadde inngått forlik med birkebeinerne, og ba han komme til dem, noe han gjorde. På nytt begynte de å rane og herje i Håkons rike, og flere sendte klager til Håkon om dette.²⁵¹ Håkon ønsket derfor å reise til Värmland. Sagaen forteller at han kalte sammen alle sveitehøvdingene, og ga ordre om hvordan hæren skulle gå inn i Värmland. Men det var ikke alle som var like ivrige på å reise til Värmland so Håkon. De sa at Håkon ikke burde ri inn i en annen kongens rike. I tillegg hadde de hørt at det var samlet sammen en stor hær mot dem, og at hvis sveakongen også hadde gått imot Håkon ville det være en enda større fare. Men Håkon hørte ikke på dette, og det ble dermed til at de reiste til Värmland.²⁵² På den måten kan man se at Håkon ikke tok hensyn til sine menns synspunkter slik Sverre gjorde.

Håkons opphøyde stilling blir også fremstilt ved at hans menn sverget troskapsed til han. I middelalderen var det vanlig å avlegge ed ved forskjellige anledninger. Her kan man skille mellom to hovedgrupper av edsformularer. Den ene gruppen var ed som skulle bekrefte sannheten ved et utsagn, og den andre gruppen var ed som skulle bekrefte eller forsterke forpliktelser en hadde enten det var av statsrettslig, lensrettslig eller kirkelig karakter. Edene i denne gruppen forekommer i form av blant annet troskapsed.²⁵³

Troskapsed betydde at man pliktet seg å være trofast mot kongen, og være lydige mot han. I Landsloven og Hirdskråen finnes det egne edsformularer for de forskjellige embetene

²⁴⁹ Bagge 1996: 131.

²⁵⁰ HH: 89

²⁵¹ HH: 91, 95.

²⁵² HH: 98.

²⁵³ KLNLM: 509, 510.

og rangplassen en hadde i samfunnet. Dermed fantes det egne eder for hertuger og jarler, baroner, hirdstjorer og bønder. Felles for de alle er at de skyter til Gud at de skal være sin herre tro både hemmelig og åpenbart. Hertugen og jarlen lover dessuten at de skal styrke kongen og hans rike med gode råd og av all sin makt.²⁵⁴

På den måten var troskapseden et godt instrument for kongen å sikre seg lojalitet, og var et forsøk på å sette *Kongespeilets* ideologi ut i praksis. *Kongespeilet* fremhever at selv om ikke alle i riket avla troskapsed til kongen, betydde ikke det at de ikke hadde samme lydighetsplikt som kongens håndgangne menn hadde. Siden kongen har fått sin makt fra Gud, har alle plikt til å vise kongen troskap. Troskapseden skal også vise kongens menn at de privilegier og lønn de får fra kongen ikke er noe de har krav på til gjengjeld for sin tjeneste, men er noe kongen gir dem av sin nåde.²⁵⁵

I *Håkon Håkonssons saga* fremstår troskapsed som et vanlig redskap, ved at troskapsed ble sverget til kongen ved flere anledninger. Et eksempel er da Håkon ble tatt til konge på Øreting. Sagaen skriver at trønderne avla ed til Håkon, og lovet han lydighet og at land og tegner ble tildømt Håkon. Det samme skjedde da Magnus fikk kongsnavn på tinget i Ôckerö. Der sverget lendmenn, stallarer, skutilsveiner og til slutt 12 bønder fra hvert fylke troskap til Magnus, og da Island ble lagt under den norske kongen sverget islendingene troskap til Håkon og at de skulle betale skatt.²⁵⁶

Det at troskapsed er en stor del av *Håkon Håkonssons saga* tyder på at troskapsed og ideen om plikt til troskap mot kongen var sterkere på Håkon Håkonssons tid enn på Sverres tid. I *Sverres saga* er troskapsed ikke like vanlig. Det er bare to ganger i sagaen at troskapsed blir nevnt, og ingen av dem er i forbindelse med Sverre og hans menn. Men det betyr ikke at Sverre aldri krevde at hans menn skulle sverge troskapsed til han. Den ene gangen da troskapsed blir nevnt, er da baglerne tok kontroll over borgene på Steinberget i Nidaros. Sagaen skriver at baglerne holdt ting med bymennene og at de "gjorde nå som birkebeinerne og lot folk sverge troskapsed, at de ikke skulle være med i noen motstandsflokk mot dem eller mot kongen deres."²⁵⁷ Dermed kan det tyde på at troskapsed også ble brukt på Sverres tid, og som vi har sett fremhever *En tale* troskap og lydighet mot kongen. Men troskapsed var ikke like vanlig på Sverres tid som det var på Håkons tid. Dermed kan man se at det har vært en gradvis utvikling på dette området.

²⁵⁴ KLMN: 511.

²⁵⁵ Bagge 1979: 51. Sigurðsson 2010: 80.

²⁵⁶ HH: 33, 271, 291.

²⁵⁷ SS: 174.

Dette gjenspeiles i at det fremstilles som om Sverre og Håkon oppfattet troskap noe forskjellig. Ifølge historikeren Hans Jacob Orning fremstår troskap i *Sverres saga* som kontekstuell. Det vil si at Sverre ikke forventet troskap av sine menn når han ikke var tilstede, og at troskap dermed var avhengig av hans nærvær. Sverre ble blant annet ikke overrasket da baglerne reiste seg mot han, eller biskop Nikolas' utroskap mot Sverre i forbindelse med øyskjeggreisningen. Men i *Håkon Håkonssons saga* er dette annerledes. Her fremstilles det som at Håkon forventet i større grad enn Sverre troskap også når han ikke var nærværende. Da Skule gjorde opprør og tok kongsnavn, hadde Håkon problemer med å tro det i begynnelsen. Det samme skjedde da Jon jarl på Suderøyene hadde brutt sin troskapsed til Håkon, og gått over til den skotske kongen. Også her ville ikke Håkon tro det i begynnelsen.²⁵⁸ Men *Håkon Håkonssons saga* fremstiller også at troskapskravet hadde blitt strengere enn på Sverres tid.

I *Sverre saga* blir det å gå over til fienden sett på som utroskap, mens i *Håkon Håkonssons saga* blir også mekling oppfattet som utroskap mot kongen. Under ribbungeopprøret hadde Skule jarl og erkebiskop Peter meklet med lederen for ribbungene, Sigurd Ribbung, for å få slutt på opprøret. Det likte Håkon dårlig, og anklaget dem for utroskap.²⁵⁹ Sagaen forteller at Håkon uttalte at det var Gud som skulle "dømme mellom meg Sigurd, og ikke biskopene!"²⁶⁰ Skules skipsbygging ble også oppfattet som utroskap, og derfor ble han innkalt til et møte i Bergen i 1223. I tillegg ble brudd på kongens orlov også omtalt som mistenkelig. Det var ikke lov å reise ut av landet uten kongens tillatelse, og det var derfor Snorre Sturlasons reise til Island i 1239 ble omtalt som landsforræderi. På den måten fremstilles troskap som mer absolutt i *Håkon Håkonssons saga* enn i *Sverres saga*. Håkons forhold til sine menn fremstilles som ensidig, mens Sverres forhold til birkebeinerne fremstilles i hovedsak som gjensidig.

Kongens opphøyde stilling kommer også frem i sagaen under et møte mellom Håkon og Skule i 1233. Skule hadde blitt beskyldt for å vise utroskap mot Håkon. Gunnar kongsfrende ønsket at Skule skulle ta av seg ytterplagget, og falle til Håkons føtter. I *Kongespeilet* står det at hirdmenn skal ta av seg kappen når de møter kongen. Ved å ta av seg ytterplagget viste en kongen at en var klar til å tjene han, og han en dermed underordnet seg kongen. Men hvis man ikke tok av seg kappen var det et tegn på at man mente man var jevnbyrdige av rang.²⁶¹ På den måten ønsket Gunnar at Skule skulle underkaste seg Håkon. Dette ritualet var en svært

²⁵⁸ Orning 2008:196, 197.

²⁵⁹ Orning 2008: 197.

²⁶⁰ HH: 123.

²⁶¹ Kgs: 90.

streng underordning som ikke nevnes så ofte i sagaene.²⁶² Men selv om denne strenge underkastelsen ikke var så vanlig, så er episoden imidlertid med på å fremstille en forestilling om at alle er underordnet kongen. Underkastelsen illustrerer et ensidig forhold mellom Håkon og hans menn, der Håkon er en herre.

Et annet eksempel på at Håkon fremstilles som herre er kroningen av Håkon i 1247. I *Kongespeilet* står det at kongen må være sin makt bevisst, og at han derfor må utstyre seg med ritualer og symboler for å vise fram sin høye stilling i samfunnet. Kroningen er et godt eksempel på dette. Kroningen var med på å markere for alle at kongen var Herrens salvede, og var dermed med på å fremme kongens autoritet og makt.²⁶³ Kongespeilet fremhever at selv en konge som ikke var kronet, var Herrens salvede. Det var ikke seremonien som var avgjørende på om kongen var Herrens salvede, men det var i kraft av den guddommelige utvelgelsen som lå i selve embete til kongen.²⁶⁴ Derfor var det i teorien ikke nødvendig for å Håkon å bli kronet, men hans lange kamp for bli kronet viser at kroningen var viktig. Uten et slikt ritual ville det være vanskelig å få fremmet tanken om kongens opphøyde stilling i samfunnet.

Dette kommer frem i sagaen ved at selve seremonien ikke blir beskrevet. Det er derimot det som skjer før og etter som er viktigst. Før seremonien forteller sagaen at det ble gått i prosesjon til kirken. Her gikk kongen sammen med hirdmenn, merkesmenn, sysselmenn, skutilsveiner, og 3 lendmenn som bar et stort bord mellom seg der Håkons vigselsklær lå. Etter seremonien fortelles det at Håkon skiftet og kledde seg i fult kongelig skrud, og at han hadde på seg krone hele dagen. Det var kardinal Vilhelm av Sabina som kronet Håkon, og han hadde kommet helt fra Roma for anledningen. Kroningsgildet etter kroningen varte i fem dager, og det fortelles at det var en storslått affære.²⁶⁵

På den måten var kroningen med på å opphøye Håkons posisjon som konge. En slik seremoni ble sett på som viktig nettopp på grunn av dette. Det viser seg også i det og Sverre ønsket å bli kronet, selv om hans propaganda hadde hevdet at Guds egen profet allerede hadde salvet han. Sverre klarte å bli kronet i 1194 etter å ha tvunget rikets biskoper til å arrangere hans kroning i Bergen. Både Sverres og Håkons lange kamp for å bli kronet, viser hvor viktig denne seremonien var for å fremheve deres kongelige autoritet over andre.²⁶⁶ Kroningen var dermed med på å fremstille Håkon som herre.

²⁶² HH: 151. og Orning 2004: 127.

²⁶³ Bagge 1985: 32.

²⁶⁴ Bagge 1979:

²⁶⁵ HH: 229- 232.

²⁶⁶ Blom 1985: 72. Bagge 1985: 31.

Håkon Håkonsson som rex justus

Rex justus idealet som blir fremhevet i *Kongespeilet* blir også fremhevet i *Håkon Håkonssons saga*, ved at Håkon på flere områder blir fremstilt som en *rex justus*. Håkon blir blant annet fremstilt som en rettferdig konge i flere saker. I sagaen herjer ikke Håkon eller går til krig fordi han ønsker å øke sin makt og prestisje. De gangene Håkon går til krig er det for å beskytte riket sitt og sine undersåtter, og for å kjempe mot mennesker som har brutt samfunnsfreden.²⁶⁷ Et eksempel på dette er Håkons kamp mot värmlendingene, der han sa til sine menn at han ikke reiste til Värmland på grunn av eventyrlyst, men for å kjempe for "vår eiendom og frihet".²⁶⁸

Värmlendingenes opprør mot Håkon beskrev jeg tidligere i oppgaven, og det er derfor ikke nødvendig å forklare på nytt hva deres opprør gikk ut på. Da Håkon kom til Värmland hadde alle flyktet, og Håkon bestemte seg for å tilby "fred til alle bønder i landet dersom de ville gi seg i hans makt og overgi seg til hans nåde."²⁶⁹ Håkon ønsket dermed å gi bøndene en sjans til å forlike seg, selv om de hadde brutt loven ved å herje i hans rike. Hæren ønsket å brenne bygden etter at deres tålmodighet med å vente på bøndene tok slutt. Men Håkon ba dem vente. Han var sikker på at bøndene ville komme for å be om nåde, og å tilby han bøter for det de hadde gjort. Da Håkon skjønnte at de ikke kom til å møte han, brant han ned bygdene der han kom.²⁷⁰

Men denne handlingen hadde Håkon en rettferdig grunn til å utføre. Värmlendingene hadde brutt loven ved å herje i kongens rike, og dermed brutt Guds samfunnsorden. Håkon måtte derfor straffe dem for sine handlinger, slik Gud straffer de som bryter Hans bud. Som en *rex justus* hadde Håkon plikt til å beskytte sine undersåtter, og gjennom å ikke møte opp på kongens bud hadde värmlendingene også vist at de ikke hadde noen intensjon om å underkaste seg Håkons dom over dem. De hadde også brutt sitt troskapsløfte til Håkon som de hadde avgitt første gang de hadde inngått forlik. Og som nevnt tidligere var det å vise ulydighet mot sin overordnede en av de største syndene en kunne gjøre. Dermed hadde Håkon full rett til å brenne deres bygder som straff. Straffen var ikke utført i raseri og uten betenkningstid. Håkon hadde gitt dem flere sjanser til be om grid, uten at de hadde gjort det. Dermed kan man kanskje si at straffen var utført i kjærlighet, slik *rex justus* ideologien fremhever at en straff skal være.²⁷¹

²⁶⁷ Vik 1998: 93.

²⁶⁸ HH: 98.

²⁶⁹ HH: 99.

²⁷⁰ HH: 99, 100.

²⁷¹ Orning 2004: 211.

Et annet eksempel på Håkons rettferdige krig er hans tokt i Danmark. I Danmark var det i 1250-årene en konflikt mellom kong Erik Plogpenning og hans bror hertug Abel, som hadde ført til væpnede konflikter mellom dem. Konflikten mellom brødrene hadde også ført til at norske skip hadde blitt ranet mens de hadde seilt i dansk farvann.²⁷² Håkon ønsket bøter for dette, og det ble inngått et forlik mellom Håkon og de danske biskopene som hadde forhandlet på vegne av den danske kongen. Men senere da Håkon skulle innhente bøkene ble ikke forliket noe av, på grunn av at danskekongen mente at biskopene hadde gått med på for mye i forliket. Håkon dro derfor til Danmark for å herje. Håkon sendte sine menn dit og sa at "de skulle herje landet og ødelegge alt med ild og våpen."²⁷³ For å kunne utføre en slik brutal handling måtte man i *rex justus* ideologien ha en rettferdig grunn. Danskenes ran mot nordmenn, og danskekongens brudd på forliket betydde at Håkon hadde en god grunn til å herje. Håkon hadde som sagt plikt til å beskytte sine undersåtter mot ran og vold. Han førte derfor en rettferdig krig som betydde at det da var tillat med alle nødvendige midler, selv om de var brutale.²⁷⁴

Men Håkon viste ikke bare rettferdig vrede i sagaen, han viste også mildhet i krigene slik en *rex justus* skulle gjøre ved å vise nåde. Da Håkon og hans menn brant bygdene i Värmland forteller sagaen at det kom en kjerring bort til Håkon og ba han om å spare gården til sin datter. Fordi hun hadde bedt Håkon om nåde brant ikke Håkon gården, og han ba henne si videre at hvis flere hadde bedt om nåde hadde flere gårder blitt spart.²⁷⁵ Denne episoden minner veldig om da Sverre brant bygder i Viken som straff for at de hadde gjort opprør mot Sverre under bondeopprøret. Som nevnt tidligere kom det en liten gutt til Sverre og ba han om å ikke brenne gården til faren sin. I likhet med Håkon svarte Sverre at siden han hadde bedt om nåde skulle han spare gården, og at hvis flere hadde bedt om nåde hadde han ikke trengt å brenne i det hele tatt.²⁷⁶ Likheten viser at det i begge sagaene er et budskap om at kongen alltid vil gi grid til de som ber om det. Dermed betyr det at på dette punktet finnes det likhetstrekk mellom *Håkon Håkonssons saga* og *Sverre saga*.²⁷⁷

Også flere andre steder i sagaen gir Håkon grid til de som ønsker det. I samsvar med *rex justus* ideologien nekter Håkon aldri å gi grid slik Gud alltid gir nåde til de som angrer.²⁷⁸ For eksempel kom det flere til Håkon og ba om grid etter at kjerringa hadde gjort det. Håkon gav

²⁷² Helle 1974: 128.

²⁷³ HH: 261.

²⁷⁴ Bagge 2005: 177.

²⁷⁵ HH: 101.

²⁷⁶ SS: 226.

²⁷⁷ Orning 2004: 212.

²⁷⁸ Orning 2004: 129, 130.

grid til dem alle, og fredet gårdene deres. Etter hvert samlet Håkon hæren og sa at de ikke skulle brenne noen gårder mer, og at han kom til å straffe de som brøt dette.²⁷⁹ Håkon gav også grid til alle som ba om det etter slaget mot Skule i Oslo. I sagaen står det at "enda så grusom som kong Håkon hadde vært før på dagen mot sine uvenner, så var det ikke med måte hvor stor nåde han nå viste i å gi grid til alle som overga seg til ham."²⁸⁰

Å be om grid fra Håkon betydde at man underordnet seg han. Når en ba om grid la man sin skjebne i hendene på kongen. Han kunne velge å gi grid hvis han ønsket det, men man kan kunne også risikere at kongen valgte å si nei. Men en *rex justus* kan ikke nekte å gi grid når noen ber om det. I sagaen ga ikke Håkon bare grid, men han tilga også personer som ba om hans tilgivelse. I Homilieboken ble det fremhevet at en måtte angre sine synder for å få tilgivelse fra Gud. Gjennom å angre viste mennesket ydmyket, og innrømmet sin skyld overfor Gud. Dette blir også fremhevet i *Kongespeilet*. Et av eksemplene som blir brukt i her er fortellingen om Adam og Eva.

Adam og Eva fikk råde over paradiset som Gud hadde skapt. Det eneste Gud forbød dem om å gjøre var å spise av kunnskapens tre. Men som de fleste vet ble Eva lokket av slangen til å spise et eple fra treet, og hun ga deretter et eple til Adam som han spiste. Etter å ha spist eplene vokste deres kunnskap om alle mulige ting, og de begynte å skamme seg for at de var nakne siden alle andre skapninger rundt dem var tildekket, enten av fjær, hale eller andre ting. Derfor dekket de til seg med noe løv. Da Gud så dette skjønnte Han hva de hadde gjort. Men Adam la skylden over på Eva, og Eva la skylden over på slangen.²⁸¹ På den måten viste de ingen anger på det de hadde gjort. Hadde de angret og bedt om nåde med en gang, ville straffen ha blitt mildere. På den måten viser eksempelet at anger var viktig for å få Guds nåde.

Men *Kongespeilet* fremhever også at anger ikke er et entydig begrep. Dette illustreres ved at Judas ikke fikk noen nåde selv om han anget på det han hadde gjort, mens Peter som hadde fornektet Jesus da han ble tatt av romerne, fikk nåde av Gud. *Kongespeilet* forklarer at Judas og Peter angret på to forskjellige måter. Judas angret på det han hadde gjort, men han forventet ikke å få nåde fra Gud og ba derfor heller ikke om det. I stedet straffet han seg selv ved å ta sitt eget liv, enn å vente på Guds dom. Peter derimot underkastet seg Guds dom og ba om nåde. Budskapet er derfor at det ikke er nok å være klar over at man har syndet og ønske

²⁷⁹ HH: 102, 103.

²⁸⁰ HH: 213.

²⁸¹ Kgs: 142-146.

at man ikke hadde gjort det, men man må også vende seg til Gud i ydmyket og be om nåde.²⁸² Denne forestillingen om anger blir overført til kongen i *Kongespeilet*. Slik Gud tilgir den som angrer, ble anger også et premiss for å få tilgivelse av kongen.

I *Håkon Håkonssons saga* finnes det eksempler på at Håkon gir tilgivelse til de som ber om det, men det er bare et tilfelle der det blir uttrykt anger. Det skjer etter at Andre Skjaldarband hadde tatt livet av en av Håkons beste venner. Da Andres kom til byen der Håkon var, angret han på det han hadde gjort og kongen ga han derfor forlik.²⁸³ Men det finnes andre eksempler på at det ble bedt om tilgivelse fra Håkon, uten at anger ble presisert. Et eksempel på det er da biskop Nikolas ble syk. Biskopens sykdom gjorde at han sendte bud på Håkon. Håkon hadde på dette tidspunktet funnet et brev som viste at biskopen ikke hadde holdt sin troskap mot kongen. Biskopen tilstod dette da Håkon konfronterte han med det, og ba Håkon om tilgivelse. Håkon sa at "for Guds skyld ville han gjøre det."²⁸⁴ Dermed fremstilles Håkon som en *rex justus* gjennom sine rettferdige dommer, og sin vilje til å gi grid og tilgivelse slik Gud også gjør.

Men Håkon fremstilles også som en *rex justus* på andre måter. I sagaen har blant annet Håkon et godt forhold til bøndene. I avsnittet om Håkons skikkelse beskrives han som vennlig mot de fattige og trengende, "for han var aldri så tung til sinns at han ikke svarte dem blidt."²⁸⁵ Håkons rolle som beskytter av freden i samfunnet betydde at kongen ikke bare skulle straffe de som brøt freden, men også beskytte sine undersåtter mot ufred. Håkon blir dermed også fremstilt som en som har omsorg for folket.²⁸⁶ Dette er i kontrast til Sverre. Sverre hadde generelt et dårligere forhold til bøndene enn Håkon. Bondeopprøret mot han i Oslo er som sagt et godt eksempel på dette. Bondehæren som derimot hadde slåss på Håkons side mot ribbungene på Aker, ønsket at Håkon skulle bli hos dem over vinteren. Bøndene ønsket at Håkon skulle bli værende fordi ribbungene hadde vokst seg sterkere, og hadde truet bøndene med å brenne bygden deres. Hirden ønsket ikke at Håkon skulle bli. De mente at disse bøndene ikke var til å stole på grunn av bondeopprøret i Oslo mot Sverre. Håkon svarte at han "ikke ville la seg råde av noen, men følge sitt eget råd, og det var at han visselig skulle bli hos bøndene når de bød så gode vilkår og ville sette liv og gods på spill for hans skyld."²⁸⁷ Dermed stod han på bøndenes side, noe som viser at Håkons forhold til bøndene blir sterkere fremstilt som en del av *rex justus* ideologien enn i Sverres saga. Eksempelet viser også et

²⁸² Bagge 1979: 134.

²⁸³ HH: 68, 69. Orning: 130, 131.

²⁸⁴ HH: 119.

²⁸⁵ HH: 313.

²⁸⁶ Orning 2004: 213.

²⁸⁷ HH: 128

ensidig forhold mellom Håkon og hans menn, ved at han ikke tok hensyn til deres meninger. Det var han som bestemte hva som skulle gjøres.

Håkon blir også fremstilt som en som respekterte kirkefreden. Da Håkon fikk vite at Skule hadde tatt kongsnavn sendte han noen sveitehøvdinge mot Skule og vårbelgene, men for de reiste sa Håkon at de skulle holde kirkefreden og kvinnefreden.²⁸⁸ Senere under slaget mot Skule i Oslo var det flere av Skules menn som rømte inn i kirken da de skjønnte at de ikke kom til å vinne slaget. Håkon var i tvil om hans menn kom til å respektere kirkefreden, men han sa til sine menn at han ikke ville "for noen pris at kirkefreden skal brytes."²⁸⁹ Håkon ga deretter grid til de som ønsket det.

Håkon blir også i nekrologen i sagaen fremstilt som en som styrket kristendommen mer enn noen annen konge siden Olav den hellige. Det gjorde han blant annet ved å bygge flere kirker og kristne steder der Guds lov trolig fortsatt var ukjent. Det gjaldt for eksempel kirkesognet nord i Troms. Håkon bygget ikke bare kirker, men også andre type byggverk som for eksempel kapeller og borger.²⁹⁰

Også i sin død blir Håkon fremstilt som en *rex justus*. Før Håkon døde hadde han blitt syk. Han begynte derfor å lese bøker, først latinske og deretter norrøne. Han leste først sagaer om hellige menn før han leste kongesagaene. Da sykdommens hans ble verre fikk han siste olje, og nær midnatt den 13. desember da han nettopp var ferdig med å lese *Sverres saga*, skriver sagaen at Gud kalte Håkon bort fra denne verden. På den måten var det Guds vilje at Håkon skulle dø på det tidspunktet. Det at Håkon leste alle disse bøkene kan også tolkes som at han aksepterte at han snart skulle dø, og at han gjorde sine siste forberedelser. Etter at Håkon døde ble liket hans vasket og kledd i kongelige klær. Han ble lagt på en bære og flere gikk for å se Håkons lik. Alle syntes at liket var så lyst og fagert, og at han hadde en rødme i kinnene som om han var levende.²⁹¹ I middelalderen ble tilstanden til en død kropp ofte ansett som bevis på personens moral og på dens framtid i den neste verden. Håkons fagre utseende betydde derfor at han hadde hatt god moral, og Håkons død kan derfor tolkes som en død til en *rex justus*.²⁹²

Håkons død kan sammenlignes med Sverres død. I Sverres saga hadde Sverre en drøm etter at han hadde blitt syk, som varslet han om hva som var i vente. Derfor visste Sverre at han snart kom til å dø. Sverre takket derfor Gud for at Han hadde vernet om Sverre mot hans

²⁸⁸ HH: 183

²⁸⁹ HH: 213

²⁹⁰ HH: 314.

²⁹¹ HH: 310-312.

²⁹² Bagge 1996: 147.

uvenner i alle hans prøvelser. På den måten aksepterte, og forberedte Sverre også seg på døden. Etter at han døde forteller sagaen at ingen hadde sett et så fagert legeme av en død mann før. Sverres død hadde derfor likhetstrekk med Håkons. Hans fagre utseende etter sin død kan derfor også tolkes som en død til en *rex justus*. Men det kan også tolkes på en annen måte.

Etter at Sverre hadde fått varselet om sin død, ba han sine menn om at ansiktet hans ikke skulle skjules under begravelsen slik at alle kunne se hans ansikt. På den måten kunne alle se om han hadde noe merker på kroppen etter bannet som hans uvenner hadde fordømt han med. Magnus Erlingsson hadde tidligere hevdet at Sverre hadde djevelen, og ikke Gud på sin side. Men hvis Sverre ikke hadde noe merket på kroppen så ville det bevise en siste gang at han hadde rett i sin sak om at det var han som hadde rett til tronen.²⁹³ Hans fagre legeme kan derfor også tolkes som et bevis på at Gud virkelig hadde stått på Sverres side, og ikke som en *rex justus*. I tillegg fremstilles Sverre mer som en hærleder i nekrologen, enn en *rex justus*.²⁹⁴ Dermed viser også dette eksempelet at forestillingen Gud og kongen som herre var sterkere i *Håkon Håkonssons saga* enn i *Sverres saga*.

Skule som tyrann

Det motsatte av en *rex justus* er som vi så hos Augustin, en tyrann. En tyrann ønsker ikke å realisere rettferdighet og fred, men urettferdighet. En *rex justus* hersker ikke for sitt eget maktbegjær, men for å verne sine undersåtter. En tyrann derimot drives av havesyke og herske- og æresyke. Og ved å ikke realisere det som er Guds orden, er en tyrann i opprør mot Gud.²⁹⁵ I sagaen har Håkon og Skule ofte et anspent forhold. I Håkons tidlige regjeringstid var det Skule som var den reelle riksstyreren på grunn av Håkons unge alder, men da Håkon ble eldre tok han mer og mer over noe som til tider skapte konflikt mellom dem. Derfor kan man kanskje si at Skule blir fremstilt som en tyrann i sagaen.

Et eksempel som kan vise dette er at Skule ikke støttet Håkon da det ble sådd tvil om Håkon virkelig var kongssønn. Skule forsvarte aldri Håkon slik Håkon jarl og kong Inge i sin tid hadde gjort. De var aldri i tvil om Håkons opphav, og stod på hans side når det ble snakk om opphavet hans. Men Skule var skeptisk til Håkon. Han hevdet at det var han som hadde krav på tronen siden kong Inge var hans bror, og at han dermed var den rette arvingen etter den hellige Olavs lov. Håkon hevdet på sin side at Skule ikke hadde krav på tronen fordi Inge

²⁹³ SS: 237, 238.

²⁹⁴ Bagge 1996: 148.

²⁹⁵ Tobiansen 1983: 226.

var satt til å vokte hans farsarv for han.²⁹⁶ Skules krav om at han har rett til tronen strider dermed mot Guds vilje. Det er Håkon som har blitt valgt av Gud til å være konge. Det viste for eksempel episoden da han som baby måtte flykte med sin mor til Trøndelag.

Skule fremstilles også som en som tok mer enn han hadde rett til. Skule nektet for eksempel å sverge troskapsed til Håkon før han visste hva han fikk igjen for det. Han ønsket seg halve Norge og halvt av skattlandene, noe som Håkons rådgivere syntes var for mye. De tilbød han en tredjedel av Norge og ingenting av skattlandene, men det endte med at han fikk en tredjedel av hele Norgesveldet.²⁹⁷ Skule tok etter hvert mer leidang enn han hadde krav på og økte dermed sin del av riket. Det likte Håkon dårlig, og sendte derfor et brev til Skule der han sa at hvis dette fortsatte var det ikke bare ribbungene han ville få ufred med.²⁹⁸ Skule hadde også alt i 1220-årene kontakt med England ved at han sendte sine egne sendemenn dit. Det er tydelig at han gjorde dette for å styrke sin egen stilling, og dette ble likt svært dårlig av Håkon og hans menn.²⁹⁹

Det at Skule tok kongsnavn var det største bevis på at han tok mer enn han hadde krav på. Men dette betydde at Skule ikke bare gjorde opprør mot Håkon, men at han også gjorde opprør mot Gud. *Kongespeilet* fremhever som nevnt at det kun er Gud som kan avsette en konge, og at selv onde herskere kan man ikke avsette fordi de er Herrens salvede. Derfor er Skules forsøk på å selv bli konge i stedet for Håkon et sterkt brudd på Guds lov.³⁰⁰

Her kan kanskje Skule sammenlignes med Saul. Saul visste at David hadde blitt valgt til konge av Gud, men ønsket ikke at han skulle overta tronen istedenfor hans egne sønner. Drevet av misunnelse mot David og egennytte forsøkte han å drepe David. Skules forsøk på å selv bli konge var også drevet av maktbegjær og misunnelse på Håkon.³⁰¹ Skule blir også fremstilt som ganske brutal under opprøret. Etter å ha tatt kongsnavn delte han sine styrker og sendte dem til forskjellige steder i landet for å drepe alle av Håkons menn som de kom over. Skules menn rante alt de fant. De rante så mye at det visse steder ikke var mat eller klær igjen, og mennene gav sjelden grid.³⁰² I tillegg la ikke Skule vekst på at kirkefreden alltid skulle holdes, slik Håkon gjorde.

Skule blir også fremstilt som mer hevnlysten enn Håkon. Et eksempel på dette er en episode som skjedde på Island. Etter en konflikt mellom bergenske kjøpmenn og Sæmund

²⁹⁶ HH: 81, 82.

²⁹⁷ HH: 37. Vik 1998: 92.

²⁹⁸ HH: 75.

²⁹⁹ 110-111.

³⁰⁰ Bagge 1979:

³⁰¹ Vik 1998: 92.

³⁰² HH: 174, 175.

Jonsson på Odde, drepte to nordmenn broren til Sæmund, Ormr Jónsson, fordi han hadde vist dem uvilje. Senere ble en norsk mann dratt ut av en kirke og drept, mest sannsynlig som hevn på drapet på Ormr. Da Skule fikk vite dette ville han sende en hær og angripe Island, men Håkon på sin side mente at dette ikke var særlig gjennomtenkt. Han advarte Skule og sa at "de fleste der har ikke gjort oss noe vond, selv om det nok er dem som har handlet ille mot våre menn. Men det blir til skade for *alle* om landet blir herjet."³⁰³ Håkon blir her fremstilt som mildere enn Skule, mens Skules raske tanke om å angripe med en hær kan tolkes som at fremstilles som en tyrann. På bakgrunn av dette kan en derfor si at Skule ble fremstilt som en tyrann i *Håkon Håkonssons saga*.

Håkons forhold til Olav den hellige

I *Sverres saga* har vi sett at det fremstilles som at Sverres og Olav den hellige hadde et vennsforhold. Forholdet var gjensidig, der Olav ga belønning til Sverre for de ytelser som han gjorde for Olav. Men i *Håkon Håkonssons saga* er ikke Olav den hellige like fremtredende som hos Sverre. Det gjensidige forholdet mellom Sverre og Olav fremstilles hos Håkon som mer ensidig, og Olav er en mer fjernere figur. Det kan virke som at Olav fremstilles mer som en herre i sagaen. Et eksempel på det er en episode som skjedde da Håkon var barn. Da Håkon var en liten gutt og oppholdt seg hos kong Inge og Håkon jarl, hadde de to gjort en avtale på Øreting om hvem som skulle ta over tronen etter dem som ikke involverte Håkon. En mann ved navn Helge som Håkon hadde lekt mye med, ville ikke ha noe mer med Håkon å gjøre da han fikk vite om denne avtalen. Han sa til Håkon at han ikke ville ha noe med han å gjøre, fordi han i dag hadde mistet farsarven sin. Håkon svarte at han ikke skulle bry seg om dette, fordi det ikke hadde vært noen der som hadde rett til å svare for Håkon. Helge spurte da hvem Håkons ombudsmann var, og da svarte Håkon: "Gud og kong Olav den hellige. I deres hender har jeg lagt min sak, og de ser nok til at jeg får min del både av land og av lykke."³⁰⁴

På den måten fremstilles ikke bare Gud som herre, men også Olav. Håkon prøver ikke å påvirke Olav gjennom å gi gaver, men han stoler heller på at Gud og Olav skal sørge for at Håkon en dag får det han har krav på. Dermed fremstilles det som at Håkon har god tro på at Olavs vilje er at Håkon skal bli konge.

³⁰³ HH: 59.

³⁰⁴ HH:24.

Håkons ensidig forhold til Olav den hellige kommer også frem da Håkon hadde bygd et nytt skip som han kalte for Olavssuden. Skipet beskrives som et fint skip som hadde 29 rom.³⁰⁵ Men selv om det er tydelig at skipet er oppkalt etter Olav den hellige, fremheves det ikke at det var en gave til Olav. Det er en motsetning til Sverre da han bygget Mariasuden. Her holdt han en tale der han uttrykket han han håpet på gjengjeldelse i form av beskyttelse, for den gaven hun hadde fått. Det er ikke utenkelig at Håkons skip var en gave til Olav, men det er ikke det som fremstilles i sagaen. I stedet virker det som at Håkons forhold til Olav var mer ensidig, og at Olav derfor blir fremstilt mer som en herre.

Men det beste eksempelet på Håkons forhold til Olav den hellige er trolig kroningen. Da det ble spurt hvilken dag kroningen skulle foregå svarte Håkon at han ville at den skulle være på olsok, fordi han var av Olav den helliges ætt. På den måten var det en forbindelse mellom Håkon og Olav, men denne forbindelsen kommer ikke til uttrykk som et vennsforhold. Håkon fremstår derimot som Olav arvtaker. Håkons forhold til Olav er derfor mer likt Magnus sitt forhold til Olav, slik det kommer frem i privilegiebrevet. Det kan dermed tolkes som at Håkon fremstår som Olavs vasall, og at han skulle styre landet på vegne av Olav. Olav er dermed Håkons lensherre.

Statsutviklingens påvirkning på forestillinger om Gud

I kapittel 1. definerte jeg at det norske samfunnet på Sverres tid og tidligere som et førstetlig samfunn, der vennskap og gjensidige relasjoner var det som bandt samfunnet sammen. Kongemakten var på denne tiden svak, og derfor var det høvdingene som i hovedsak kontrollerte lokalområdene.³⁰⁶ Kongen hadde allerede i tidlig middelalder en privat hird, men han hadde ingen fast by han var i. I stedet måtte han og hirden reise rundt i landet, og dermed var kongens makt avhengig av hans tilstedeværelse. Når kongen ikke var til stede var det derfor lokale høvdinge som hadde makten, og kongen måtte konkurrere mot disse høvdingene for å kunne utvide sin makt.³⁰⁷

Det var også upraktisk for kongemakten i lengden å bygge opp sin makt gjennom gaveutveksling og gjestebud. Gaveutvekslingen betydde at kongen var helt avhengig av sine økonomiske ressurser for å holde på sin maktposisjon. Vennskap kunne som nevnt være ustabil, og kunne føre til at kongens tilhengere gikk over til hans fiender hvis de mente han ikke oppfylte sine forpliktelser. Det var derfor det var så viktig for kongemakten å fremme en

³⁰⁵ HH: 153, 155.

³⁰⁶ Sigurðsson 2010: 65.

³⁰⁷ Helle 1974: 211.

ny ideologi som sa at han hadde sin makt fra Gud, og som dermed kunne kreve troskap i stedet for å bygge den opp.³⁰⁸ Men 1100-tallet og begynnelsen av 1200-tallet var preget av indre konflikter om makten i samfunnet, og disse konfliktene gjorde det vanskelig å bygge opp en sterk kongemakt som kunne styre hele landet. Kampen mellom Sverre og Magnus, og opprørsflokkene som gikk mot Sverre da han var konge, er et godt eksempel på dette. Men etter Skules fall i 1240 var de store indre konfliktene over, og Håkon kunne nå konsentrere seg om å bygge ut en organisasjon som bedre kunne styre riket enn det som hadde vært mulig fram til det tidspunktet.³⁰⁹

Utover på 1200-tallet skjedde det derfor en sentralisering av kongedømmets makt, noe som førte til at samfunnet på midten av 1200-tallet kan plasseres inn i Bagges modell om det statlige samfunnet. Det kan man se ved at kongene blant annet klarte blant å knytte de lokale høvdingene nærmere til seg. Ifølge Bagge hadde borgerkrigsperioden bidratt til dette. Under kampen mellom Sverre og Magnus ble flere av medlemmene av det gamle aristokratiet drept, eller de hadde blitt skjøvet til side. De som hadde fulgt Sverre hadde generelt hatt en lavere status, og var derfor mer avhengig av Sverre enn det det gamle aristokratiet hadde vært av Magnus. På den måten bidrog dette til å omgjøre aristokratiet til et tjenestearistokrati.³¹⁰

Hirden ble også utformet til et embetsverk som jobbet på vegne av kongen, både sentralt og lokalt. Blant de viktigste embetene sentralt kan nevnes kansleren, som trolig hadde den viktigste oppgaven i sentraladministrasjonen. Fra rundt midten av 1200-tallet hadde kansleren ansvaret for arkivet til kongedømmet, brevskrivning, og regnskapsføring.³¹¹ Bruk av skrift ble også mer vanlig utover på 1100-tallet, og denne utviklingen bidrog til sentraliseringen av kongedømmet. Ved å bruke mer skrift ble det lettere for kongen å styre landet uten at han selv trengte å være tilstede. Gjennom brev kunne han blant annet holde kontakt med sine embetsmenn som var i lokalsamfunnet.³¹²

Et av de viktigste embetene lokalt var sysselmanen. Hans oppgave var blant annet å samle inn leidangsskatt og landskyld til kongen ute i distriktene. Han hadde også ansvaret for rettshåndheving, og hadde påtale-, politi- og eksekusjonsmyndighet. På den måten forsøkte konge også å bygge ut domsystemet slik at konflikter skulle løses av kongens embetsmenn som styrte på vegne av han, og ikke at man tok saken i egne hender.³¹³ Sysselmansens

³⁰⁸ Sigurðsson 2010: 23, 27, 49.

³⁰⁹ Helle 1974: 211.

³¹⁰ Bagge 1986: 169, 170.

³¹¹ Sigurðsson 2006a: 141.

³¹² Helle 1974: 211.

³¹³ Helle 1974: 207.

oppgaver vitner også om en utvikling der innkreving av skatt hadde blitt vanligere. For eksempel hadde leidangen blitt omgjort til en fast skatt i fredstid allerede på 1100-tallet.³¹⁴

Utvikling i lovgivningen viser også en endring fra et førstetlig til et statlig samfunn. I 1260 utstedte Håkon en ny tronfølgelov, der arvekongedømmet ble knesatt. Det var den eldste ektefødte sønnen som skulle ha rett til tronen. På den måten ble enekongedømmet stadfestet, noe som betydde at kongen fikk en mer opphøyd posisjon og sentralisert posisjon. Han stod på toppen i hierarkiet.³¹⁵ Samme året gjorde Håkon det til ubotamål å drepe en sakesløs mann. Dermed forsøkte han å gjøre slutt på ættehevnen, som hadde vært en del av det førstetlige samfunnet. Denne sentraliseringen av kongemakten fortsatte også etter Håkons død med hans sønn Magnus Lagabøte, blant annet ved at han i 1274 utviklet en Landslov.³¹⁶

Det viktigste å få frem i denne sammenhengen er at denne utviklingen av en mer sentralisert kongemakt, har sammenheng med forestillingen om Gud og kongen som herre. Kongen trengte disse nye forestillingene for å legitimere sin opphøyde posisjon. Den nye kongsideologien var dermed et instrument Håkon trengte for å kunne utvide sin maktposisjon. Han kunne derfor ikke lenger være en venn slik kongen i Gulatingsloven var, men det var viktig for kongens propaganda å fremstille seg som en herre.

Men det er viktig å påpeke at det kan diskuteres hvor langt denne fremveksten av en sterkere kongemakt kom i høymiddelalderen. Knut Helle er en av dem som hevder at det norske samfunnet utover på 1200-tallet kan defineres som en stat, mens blant annet Hans Jacob Orning mener at gjensidige og personlige forhold fortsatt var sentralt.³¹⁷ Det kan man blant annet se ved at Håkons fremstilling som en herre og *rex justus* har sine nyanser.

Et eksempel på dette kan være at det ikke alltid var slik at Håkons menn fulgte hans ordre. Det kan man blant annet se da Håkon hadde sendt brev til alle sysselmenn om skatteoppkrav uten at de gjorde som han sa. Sagaen forteller at hver gang han regnet med dem, svarte de at de hadde annet å gjøre.³¹⁸ Et annet eksempel er en gang da Håkon ønsket å seile videre å gå i land et annet sted enn der han var på det tidspunktet, fordi ribbungene som han ønsket å kjempe mot hadde flyktet til skogs. Men Barne-Peter var ikke enig i dette, og ville reise til skogs etter ribbungene.³¹⁹ I tillegg var det og slik at ikke alle holdt sitt troskapsløfte til Håkon. Som nevnt brøt både Skule og Jon jarl sin troskapsed.

³¹⁴ Helle 1974: 190.

³¹⁵ Helle 2005: 243.

³¹⁶ Helle 1974: 136, 187. Flere som har skrevet om statsutviklingen i høymiddelalderen er Lunden 1995, Orning 2008, Sigurdsson 2006, Bagge 2011.

³¹⁷ Helle 2005. Orning 2008.

³¹⁸ HH: 61.

³¹⁹ HH: 66.

Sagaen viser også flere steder at vennskap mellom kongen og hans menn fortsatt var vanlig. Da Håkon ble kronet i 1247 fortelles det at han gav store gaver til kardinalen, erkebiskopen, biskoper og lendmenn. Gaveutveksling var som nevnt tegn på opprettelsen av vennskap. Da Håkon den unge giftet seg med Birger jarls datter utvekslet de gaver, og sagaen forteller at det ble opprettet et vennskap mellom dem. Og da det ble forlik mellom Håkon og danskekongen utvekslet de gaver og skiltes som beste venner.³²⁰ Dette er bare noen få eksempler, men flere steder i sagan er det vanlig at Håkon inngår vennskap.

Håkons rettferdige vrede har også sine nyanser. Da Håkon reiste til Värmland hadde han også et ønske om å ta hevn. Håkon ønsket å ta hevn for den skade värmlendingene hadde gjort i hans rike, og selv om hevn ikke nevnes under toktet mot Danmark er det ikke utenkelige at dette motivet også var tilstede her.³²¹ Det betyr at tanken om hevn fortsatt var til stede på Håkon Håkonssons tid og i hans eget miljø. Som nevnt tidligere var det å ta hevn en handling som ble utført av en privatperson som kompensasjon for drap av sine slektninger. Håkon kan dermed ha følt seg personlig krenket, og handlet derfor ikke som en konge som satt i et gudgitt embete, men som en privatperson. Selv om han sier i sagaen at hans motivasjon for å reise ikke var for å øke sin makt og prestisje, kan dette tyde på at det ikke stemmer helt med virkeligheten.

Når det gjelder herjingene i Danmark er det ikke usannsynlig at Håkon brukte kravet om bøter som et påskudd for å øke sin egen politiske, økonomiske og territorielle makt. Personlige interesser. Tronkonfliktene i Danmark hadde ført til at kongemakten her ble svekket i denne perioden, og det kunne Håkon utnytte. I Østersjøområdet hadde det på denne tiden utviklet seg en blomstrende handel som kongemakten i de tre nordiske landene alle ønsket å kontrollere. Herjingene i Danmark kunne gi territoriell vinning for Håkon. Målet var sør for Göta älv, i Halland, fordi dette var et område som strategisk ville øke Håkons mulighet til å kontrollere og utnytte handelssjøfarten til og fra Østersjøen.³²² Det kan derfor tyde på at den ideologien og forestillingen om kongen som *Kongespeilet* fremhever ikke er like sterk i *Håkon Håkonssons saga*.

Det samme gjelder i fremstillingen av Skule som tyrann. Sagaen er ikke konsekvent med å fremstille Skule som en tyrann. Forholdet mellom Skule og Håkon er til tider bra og de blir beskrevet som venner. Sagaen skriver og at det som oftest er flere av Skules menn som har skylden for det dårlige forholdet. Det er de som forteller Skule at det er han som har rett

³²⁰ HH:

³²¹ HH: 95.

³²² Helle 1974: 129, 130.

til tronen, og de egger han. Dermed fratar sagaen deler av ansvaret fra Skule.³²³ På den måten fremstiller ikke sagaen Skule og Håkon konsekvent som to motsetninger. Skule fremstilles ikke som en tyrann gjennom hele sagaen, og vi har sett at Håkon heller ikke fremstilles som en *rex justus* til alle tider. Forestillingene har derfor nyanser.

Konklusjon

Dette kapittelet har undersøkt forestillingen om Gud som herre og kongen som herre. Gud som herre kjennetegnes av at forholdet er ensidig og obligatorisk. Gud har her en absolutt autoritet, og alle har derfor plikt til å være lydige mot Han. Det betyr at en ikke kan påvirke eller forvente noe av Gud. Alle er dermed Hans undersåtter. Gud våker over sine undersåtter, og straffes de som bryter hans bud.

Denne forestillingen fremhever også *Kongespeilet*. Her blir også kongen fremstilt som en herre med en absolutt autoritet. Gud har overlatt det jordiske riket til kongen, mens Han selv styrer over himmelriket. Kongen har derfor sin makt fra Gud, og er Herrens salvede. På grunn at dette kan kongen kreve troskap, og har dermed fått en mer opphøyd posisjon i samfunnet. Men kongen skal styre etter Guds samfunnsorden, og derfor har hans viktigste rolle å være dommer. Kongen skal være en rettferdig konge, en *rex justus*, som dømmer etter hva slags intensjon forbryteren hadde da han brøt loven.

Denne ideologien kommer til uttrykk i både *Sverres saga* og *Håkon Håkonssons saga*. Det er særlig i sagaens andre del at en kan finne elementer fra *rex justus* ideologien. Her fremstilles Sverre som en mer opphøyd konge enn tidligere, og han viser også rettferdighet. Men denne ideologien kommer sterkere frem i *Håkon Håkonssons saga*. Håkon fremstilles som en mer opphøyd og rettferdig konge enn Sverre.

Denne forskjellen mellom *Sverres saga* og *Håkon Håkonssons saga* kan trolig settes i sammenheng med den politiske utviklingen. Etter at Skules opprør hadde blitt slått ned, hadde Håkon en bedre mulighet enn Sverre til å bygge ut kongemaktens maktområder. Sverre ble ikke sittende lenge på tronen før flere opprørsflokker gikk imot han. Men etter Skules fall var det ingen motstand mot Håkon. Det er blant annet derfor en kan se en styrking av kongemakten fra midten av 1200-tallet. Det ble bygget ut et embetsverk som styrte på vegne av kongen, der blant annet kansleren og sysselmanen hadde en viktig rolle. Det skjedde også en del endringer i lovgivningen. I 1260 ble arvekongedømmet stadfestet, noe som betydde at

³²³ Bagge 1996: 116.

det kun skulle være en konge. En sterk og eneherkende konge ble dermed fremmet. En kan kanskje derfor plassere samfunnet på Håkons tid inn i modellen om det statlige samfunnet.

Den nye kongsideologien var et viktig instrument Håkon kunne bruke for å legitimere hvorfor han skulle ha en slik opphøyd stilling. Overgangen fra et førstatlig samfunn til et statlig samfunn gikk gradvis, og var en komplisert utvikling. Det er derfor en også kan finne forestillingen om Gud og kongen som herre i *Sverres saga*. Fremveksten av en statsmakt startet ikke under Håkons tid. Også i *Sverres saga* nevnes for eksempel sysselmenn, og Håkons tronfølgelov fra 1260 har røtter tilbake til Magnus Erlingssons tronfølgelov fra 1163. Det kan også diskuteres hvor langt denne statsutviklingen egentlig nådde i høymiddelalderen. Undersøkelsen av *Håkon Håkonssons saga* har vist at vennskap og gjensidighet fortsatt var en del av det politiske spillet, hvis en så forbi det ideologiske perspektivet. Mitt mål med oppgaven er som nevnt ikke å undersøke det praktiske perspektivet, men jeg mener det likevel er viktig å påpeke at den nye kongsideologien ikke representerte hvordan samfunnet var, men mer hvordan kongen og miljøet rundt han mente det burde være. Statsutviklingen var en lang prosess, og fremveksten av en forestilling om Gud og kongen som herre var en del av denne prosessen. Det var som sagt et instrument kongen kunne bruke for å legitimere hans opphøyde posisjon.

Del 2: Island

Kapittel 3

Gud og helgener som venn

Det norske og islandske samfunnet hadde en del fellestrekk. Det har sammenheng med at mange av dem som bosatte seg på Island fra slutten av 800-tallet kom fra Norge. De tok med seg sine tradisjoner og levemåte til Island, og tilpasset det etter de islandske forholdene. Utover på 1100- og 1200-tallet fortsatte Norge og Island å ha et nært forhold, både når det gjald økonomi, religion og politikk.³²⁴ På den måten kan man snakke om en felles norrøn kultur mellom Norge og Island, og et av fellestrekkene var at vennskapet var en viktig del av den politiske kulturen også på Island. Men som nevnt i innledningen var det også forskjeller mellom landene.

En viktig forskjell var at Island ikke ble styrt av en kongemakt før de ble underlagt den norske kongen i årene 1262-64. Det politiske systemet var dermed annerledes enn i Norge. I stedet for en konge ble landet styrt av ulike høvdinge. Høvdingene var drevet av et behov for makt og prestisje, noe som førte til konflikter dem imellom. Som nevnt i forrige kapittel vokste kongemakten i Norge seg sterkere på 1100- og 1200-tallet, og ble mer sentralisert enn tidligere. Dermed mistet vennskapet noe av sin betydning som et redskap for å skaffe seg makt. Men på grunn av at Island ikke hadde det samme politiske systemet som i Norge var vennskap fortsatt en viktig del av det politiske systemet. På bakgrunn av min tese om at den politiske utviklingen påvirket forestillingene om Gud og helgener, vil jeg derfor hevde at vennsksapsforestillingene med Gud og helgener stod sterkt på Island langt ut på 1200-tallet, og at det var disse forestillingene som i hovedsak ble brukt i maktkampene. Her vil jeg også hevde at det i hovedsak var to kategorier høvdinge og andre brukte Gud og helgener i maktkampene. Det ene var å beskytte og hjelpe seg selv og sine menn, og det andre var å be Gud om å hevne seg på sine uvenner.

Vennskap med Gud

Konflikten mellom høvdingene Havlide Måsson og Torgils Oddason i årene rundt 1120 er et godt eksempel på en situasjon der forestillingen om Gud som venn kommer til uttrykk. På et tidspunkt i konflikten hadde Torgils blitt dømt fredløs, men dukket allikevel opp på Alltinget selv om dette var et brudd på loven. Havlide ønsket derfor å angripe Torgils, men biskop

³²⁴ Jóhannesson 1969:

Torlak frarådet han dette fordi det var døperen Johannes' messedag. Biskopen sa at Johannes var så å si den herligste av alle Guds helgener etter Guds eget vitnesbyrd og fortsatte:

hans vrede vil blive følgen, og den vil ramme dig, hvis du udgyde så mangen mands blod for denne sags skyld; derimot er det at vente, hvis du til bedste for freden oppgir dette under denne højtid, at gud og helten Johannes den døber under dig en hæderfuld udgang af denne sag, og desuden, i sammenligning med hvilket hint er uden betydning, at du i den anden verden vil få løn for hvad du nu gør for guds og Johannes den døbers skyld.³²⁵

Her kan man se det samme gjensidige forholdet mellom Gud og menneskene som *Gammelnorsk Homiliebok* og *Sverres saga* fremhever. Som nevnt tidligere i oppgaven stilte Gud krav til menneskene for at de kunne bli Hans venn og få belønning. Et av kravene var å holde helligdagene hellig. Det betydde at å angripe noen på denne dagen ikke var lov, og ville føre til at man ble Guds uvenn. Det var derfor biskop Torlak i sitatet advarte Havlide om å angripe på messedagen. Men hvis Havlide valgte å holde messedagen hellig ville han få en belønning av Gud. Det å holde dagen hellig ville dermed være en ytelse Havlide gjorde for Gud, som han da kunne forvente en belønning for. I dette tilfelle uttrykte biskop Torlak at Havlide ville bli belønnet ved å få støtte av Gud i sin konflikt med Torgils, og at han ville få en plass i himmelen.

Men Havlide ville ikke høre på biskopens råd med det første. Biskopen forsøkte derfor en gang til å få Havlide til å gi opp sitt planlagte angrep. Han fortalte Havlide at han hadde fått bud om at Torgils var villig til å inngå et forlik, og å komme med gode tilbud til han. Biskopen fortsatte: "af alle disse grunde og hvis mine ord og vore böenner må gælde noget hos gud, da bönnhøre han dig på dommens dag så villig som du nu bönnhører mig."³²⁶ Havlide gikk imidlertid ikke med på forlik, men lovet å ikke angripe Torgils på helligdagen.

Det var ikke før Ketil Torsteinsson fortalte en historie til Havlide at han valgte å inngå forlik. Ketil fortalte at han en gang hadde blitt krenket av en annen person, og at han derfor ønsket seg hevn. Men det viste seg vanskelig å la seg gjøre, og han skjønnte at de bøtene han ble tilbudt aldri kom til å være høye nok til å gi han noe ære. Derfor valgte han å inngå forlik for Guds skyld, for han visste at han da ville få den lønn som fremmet han best. Ketil fortalte at han etter dette fikk større lykke og heder enn han hadde hatt før, og mente at det samme ville skje med Havlide hvis han valgte å inngå forlik for Guds skyld.³²⁷

³²⁵ Sts b 1: 40.

³²⁶ Sts b 1: 47.

³²⁷ Sts b 1: 48, 49.

Episoden viser at det også her er vennskapsforestillingen som blir fremstilt. Ketils inngåelse av forlik var en ytelse han gjorde for Gud for å skape en slutt på konflikten. Ketil valgte å inngå forlik fordi han forventet at Gud ville gi han en belønning for denne handlingen, noe han fikk i form av økning i heder og lykke. Biskop Torlak fremhevdde også ovenfor Havlide at han ikke bare ville bli belønnet med Guds hjelp i denne verden, men at han også ville få lønn i den neste hvis han valgte å vente med angrepet, og ikke minst hvis han inngikk forlik. På den måten knyttet biskop Torlak frelse til vennskap med Gud slik vi har sett at *Gammelnorsk homilieboek* også fremhever. Gjennom å understreke at Havlide ville bli bønnhørt på dommens dag av Gud hvis han inngikk forlik, fremhevet han at målet i den kristne troen var å oppnå frelse slik at man fikk en plass i himmelen. Men det kan virke som om Havlide i hovedsak lot seg overbevise med tanke på belønning i dette livet, siden det var først med Ketils fortelling at han lot seg overbevise til å inngå forlik. Men hovedpoenget i denne sammenhengen er at det er det gjensidige forholdet mellom Gud og Havlide som understrekes, der begge parter har forpliktelser overfor hverandre. Hvis Havlide gjør det Gud ønsker han skal gjøre vil han bli Guds venn, og dermed få en belønning.

I *Sturlunga saga* finnes det flere eksempler på episoder der vennskap med Gud ble opprettet. Guds vennskap ble ofte opprettet i situasjoner der det trengtes hjelp og beskyttelse fra Gud, og ofte var det i forbindelse med dårlig vær. Et eksempel på dette var da Ingemund prest og Gudmund Arason skulle til Norge i 1180. Været var dårlig og en dag drev skipet nær noen farlige dønninger, og mannskapet kalte da på Ingemund. De ønsket å skrifte for han, men han sa at det hadde han bedt dem om å gjøre hver søndag uten at de hadde gjort det, og at det nå ikke var tid til det. Da spurte de om Ingemund heller ville avgi store løfter sammen med dem siden det ikke var andre muligheter. Ingemund sa at han ville avgi løfter kun hvis det var han som fikk bestemme hva løftene skulle innebære, noe de gikk med på. Han ba da til "den almægtige gud, det hellige kors, fru sankte Marie og alle helgen og love den tiende del af alt det, som reddes, til kirker og fattige efter biskoppens bestemmelse."³²⁸ De gav hverandre håndslag på løftet. Senere traff en bølge skipet og alt som var ombord havnet i sjøen, men ingen døde. Ingemund mistet sin bokkiste, og for han var dette et stort tap. Sagaen forteller at Ingemund da gjorde et løfte i håp om at kisten skulle komme til land i god behold. Senere fant man kisten på land uten noen merkbare skader, og ingen av bøkene som var i kisten hadde blitt ødelagt.³²⁹

³²⁸ Sts b 1:128.

³²⁹ Sts b 1: 129-131.

På en annen reise til Norge var det så mye vind at det var vanskelig å seile i retningen mot Norge. Vinden førte til at de ble dratt mot Irland. Da sa biskop Gudmund, som var på vei til Norge for å bli viet til biskop, at alle som var om bord skulle gå til skrifte og alle geistlige la seg kronrake, og at man skulle avlegge løfter. Det ble gjort som han ba, og de lovte blant annet å sende en mann til Roma, og gi et fjerdingspund voks for hver mann til kirkene. Rett etter at disse løftene ble avtalt ble vinden roligere, og de fikk nå god bøl til Norge.³³⁰

I tillegg til at Gud kunne hjelpe til med dårlig vær på sjøen, ble det også gjort løfter til Gud i forbindelse med dårlig vær på land. Et godt eksempel på dette er den harde vinteren som var i år 1260, som blant annet forårsaket at mye kveg mistet livet. På grunn av dette avla Gissur Torvaldsson et løfte til Gud om at alle folk på Island alltid skulle faste på vann før første Olavsmesse. Dette løftet ble vedtatt og innrømmet av alle. Gissur sendte deretter et brev sydover til biskop Sivard, og dette løftet samtykkets da over hele hans bispedømme. Biskopen vedtok løftet på påskedagen, og samme dag ble været mye bedre.³³¹

Disse eksemplene viser også det samme gjensidige forholdet mellom Gud og menneskene som i *Sverres saga* og *Gammelnorsk Homiliebok*. Men til forskjell fra Homilieboken og Sverre kan man se at det gis spesifikke løfter til Gud i deres bønn om hjelp. Løftene tydeliggjør det gjensidige forholdet. De er ytelser som blir gjort for Gud for å få belønning, og i denne sammenheng er belønningen at været blir bedre. Dette gjelder også for Ingemunds skipsforlis og hans borkiste. Her blir ikke været bedre, men det at ingen døde kan kanskje tolkes som om Gud belønnet løftene ved å redde de som var ombord på skipet. Og selv om det ikke uttrykkes spesifikt hva løftet gikk ut på som Ingemund ga for at hans borkiste skulle dukke opp i god behold, kan man tolke hendelsen som at Gud belønnet løftet ved å sørge for at borkisten ikke kom til skade. Denne tolkningen blir forsterket ved at sagaen fremhever at det kun var Ingemunds kiste som ikke ble skadet i skipsforliset.³³² Men det å avgi løfter til Gud for å få hjelp innebar også at hvis Gud ikke besvarte bønnen, var det heller ingen som behøvde å utføre løftene.³³³

Eksemplene viser også en nær Gud som i likhet med Gud i *Sverres saga* grep inn i tilværelsen til menneskene for å hjelpe. Guds hjelp ved dårlig vær i *Sturlunga saga* har likhet med Sverres ferd over Voss der han og birkebeinerne havnet i en snøstorm. Selv om Sverre ikke avla spesifikke løfter for å bedre være slik som i *Sturlunga saga*, viste han lojalitet

³³⁰ Sts b 1: 244.

³³¹ Sts b 2: 317, 318.

³³² Sts b 1: 131.

³³³ Udnæs 2002: 84.

overfor Gud da andre begynte å vike fra Han. På den måten kan man se at venns­kaps­fore­stillingen i *Sturlunga saga* er den samme som hos Sverre.

Vennskap med helgener

Eksemplene overfor viser at det ikke bare ble avgitt løfter til Gud, men at det også ble avgitt løfter til helgener. Havlides valg om å ikke angripe på døperen Johannes sin messedag var ikke bare en ytelse til Gud, men også til Johannes. Ved å ikke angripe Torgils på denne dagen hedret Havlide Johannes, noe som betydde at Johannes hadde forpliktelse til å gi en belønning. Dermed hadde Havlide fått to støttespillere i sin konflikt med Torgils, Gud og Johannes, noe som gav han en stor fordel i konflikten.

Ingemund prest avga heller ikke løfter kun til Gud, men ga også løfter til jomfru Maria. Det gav Ingemund en ekstra hjelp i den vanskelige situasjonen ved at det var to mektige figurer han henvendte seg til. Som vi har sett i kapittel 1. var helgener mellomledd mellom Gud og menneskene, og kunne gå til forbønn for menneskene til Gud. Men de kunne også hjelpe på egenhånd, og det var derfor gunstig å opprette et venns­kaps­forhold med en eller flere helgener.

På Island hadde man ingen nasjonale helgener de første to hundreårene etter at kristendommen ble innført. Derfor var utenlandske helgener populære, blant annet jomfru Maria og Olav den hellige. Men på slutten av 1100-tallet ble det snakk om at biskop Torlak Torlaksson var hellig.³³⁴ Året 1197 var et vanskelig år på grunn av mye havis som førte til at det ikke kom noen skip til Nordlandet. Det gjorde situasjonen vanskelig for mange, og flere begynte da å be til biskop Torlak. Torlak var den eneste biskopen på denne tiden som hadde vært munk, som hadde levd hele livet som ugift og som hadde holdt augustinernes regel så nøye som mulig etter at han ble biskop. Det er derfor kanskje ikke så rart at han ble sett på som helgen av mange, og denne tanken spredte seg etter hvert over hele Island.³³⁵

Vinteren 1199-1200 var det fremdeles dårlig vær, og det var fortsatt vanskelig for skip å komme til Island. I *Sturlunga saga* fortelles det at det i en drøm ble erfart om biskop Jons hellighet³³⁶, og at været ville bli bedre hvis hans relikvier ble tatt opp. Det ble bestemt å ta dem opp, og sagaen forteller at det da skjedde store jærtegn uten å gå inn på hva disse jærtegnene var.³³⁷ Sommeren etter ble Jonsmesse lovfestet på Alltinget. De to islandske

³³⁴ Biskop Torlak var biskop fra 1178 til 1193

³³⁵ Jóhannesson 1969: 150, 157.

³³⁶ Biskop fra 1106-1121.

³³⁷ Sts b 1: 205.

helgene ble etter hvert mer og mer populære på Island, og sammen med andre utenlandske helgener kunne de hjelpe og beskytte mennesker når det var behov for det.

Et eksempel på det er da Torvald skulle angripe Ravn i 1213. Torvald dro sammen med 32 menn mot Ravn for et overraskelsesangrep. Da de kom til bygden bandt de overalt der de kom folk på gårdene slik at deres ferd mot Ravn ikke skulle bli kjent og spre seg til han. Det ble klaget høyt over hendelsen og barn gråt, men foreldrene kunne ikke hjelpe dem fordi de var bundet fast. Da forteller sagaen at det på en av gårdene ble lovet den hellige biskop Torlak noen kirkesanger, og at "da de hadde vedtaget løftet, brast båndene av en av dem, så at han kunde løse de andre".³³⁸

Eksempelet viser at det ble opprettet et vennskapsforhold mellom biskop Torlak den hellige, og alle de som avla løftet. I likhet med Gud hadde helgener også plikt til å gjengjelde den ytelsen som ble lovet dem. Løftet om kirkesanger er ytelse og en gave til Torlak som han gjengjelder ved å hjelpe dem ut av en krisesituasjon.

En annen som en kan si har hatt et vennskapsforhold med en helgen er biskop Gudmund Arason. Gudmund ble valgt til biskop på Hólar i 1201, og vigslet 1203. I dette valget var det høvdingen Kolbein Tumeson som hadde hatt mest innflytelse. Selv om Gudmund ikke hadde så gode egenskaper i godsforvaltning ble han valgt likevel fordi Kolbein mente at han ville kunne kontrollere Gudmund. Men Gudmund viste seg å være mer egenrådige enn først antatt, og det ble derfor flere harde konflikter mellom Kolbein og Gudmund. Gudmund fremmet blant annet flere av kirkens krav om kirkens frigjøring, og han ønsket ikke at den verdslige makten skulle ha noe med driften av bispesetet å gjøre.³³⁹

Biskop Gudmunds vennskapsforhold til jomfru Maria vises blant annet under en julefeiring. Gudmund hadde for vane å være god mot de fattige og lot dem bo hos seg på bispegården, og ga dem mat. Gudmund ga dem mat to ganger om dagen, og de var hos han hele julen. Men Kolbein var ikke like begeistret for dette og ville kun gå med på å gi dem mat en gang om dagen, men dette hørte ikke Gudmund på. Da julen var over kom Torarin bort til Gudmund og sa at han hadde beregnet samme mengde mat i år som han alltid hadde gjort, men at i år hadde maten strakt en uke lenger selv om det var flere folk som bodde her enn tidligere. Da svarte Gudmund at "jomfru Maria synes bedre om hvad her bortgives end Kolbein."³⁴⁰

³³⁸ Sts b 1: 280.

³³⁹ Jóhannesson 1969: 166-168. Sigurðsson 2010: 117.

³⁴⁰ Sts b 1: 238.

Jomfru Maria har på den måten gitt Gudmund en belønning for sine gode gjerninger mot de fattige, og sørget for at det ble nok mat til alle. Gudmunds godhet mot de fattige er dermed en ytelse til Maria. Men jomfru Maria beskyttet også Gudmund. Striden med Kolbein toppet seg i 1208 da Kolbein og Sigurd Ormsson reiste sak på Alltinget mot seks av Gudmunds tjenestemenn fordi de hadde beskyttet en mann som de hadde dømt fredløs, og latt han leve som en fri mann. Gudmund valgte å bannlyse høvdingene flere ganger, og tok ikke hensyn til dommene til de som Kolbein hadde fått dømt fredløs. På Mariamesse kom Kolbein med rundt 360 mann til bispesetet.³⁴¹ I *Sturlunga saga* fortelles det at Gudmund holdt gudstjeneste denne dagen fordi bispesetet var viet til jomfru Maria. Det ble ringt med alle kirkeklokkene på bispegården, men Kolbein og hans menn hørte ikke klokkene. Gudmund prøvde reise bort fra stedet med sin flokk, men det utbrøt da en kamp. I denne kampen døde Kolbein og flere av hans menn, men Gudmund ble ikke skadet.³⁴²

Det at Kolbein ikke hørte kirkeklokkene var et tegn på at handlingen med å angripe Gudmund ikke var riktig. Som nevnt tidligere skulle man holde helligdagene hellig, noe Kolbein her ikke respekterte. Men Gudmund på sin side valgte å hedre jomfru Maria på hennes messedag ved å holde gudstjeneste for henne, og ringe med kirkeklokkene. Dermed gjorde han en ytelse til henne, noe som man kanskje kan si at ble belønnet med at han ikke ble drept under kampen, mens Kolbein ikke overlevde.³⁴³

I *Sturlunga saga* kommer det også frem at biskop Gudmund hadde et vennsksforhold til Ambrosius. Da en gammel kone lå ved døden kom Gudmund til henne for å si farvel og sa: "lev nu vel min gamle, du skal nu drage til gud, og hils da fra mig guds moder Maria og hovedengelen Mikael, Johannes den døper, Peter og Povl, kong Olav, men fremfor alt min ven Ambrosius."³⁴⁴ Her uttrykkes det tydelige at Gudmund så på seg selv som Ambrosius sin venn, men sagaen forteller ikke om hvordan dette vennskapet ble opprettet. Gudmund har mest sannsynlig brukt han som et forbilde fordi det var en del likheter mellom de to, og han har trolig på et eller annet tidspunkt gitt en form for gave til Ambrosius. Ambrosius var kirkelærer og biskop på 300-tallet i Milano, og ble senere en helgen. Begge biskopene hadde havnet i konflikt med den verdslige makten, og blitt involvert i ulike domssaker, og i tillegg var de begge gode mot de fattige.³⁴⁵

³⁴¹ Jóhannesson 1969: 169, 168.

³⁴² Sts b 1: 255.

³⁴³ Sts b 1: 255. Skórzewska 2007: 106.

³⁴⁴ Sts b 1: 233.

³⁴⁵ Sigurðsson 2010: 117.

Bruk av Gud og helgener i maktkampene

Ifølge historikeren Jón Viðar Sigurðsson kan den politiske utviklingen i fristatsperioden deles inn i tre faser: 1. Sagatiden (930-1030) til midten av 1000-tallet, 2. 1050-1220 og 3. etter 1220, det som kalles for Sturlungaöld. Sigurðsson hevder at det mest sannsynlig var mellom 50 og 60 høvdingdømmer til enhver tid i sagaperioden. Men etter dette startet en maktkonsentrasjon der det ble færre og færre høvdingdømmer, og der høvdingdømmene ble større. Det skjedde dermed en overgang fra høvdingdømmer til riker, og maktkampene handlet nå i stedet om kontroll over disse rikene. Ved inngangen til siste fase rundt 1220 kontrollerte fem ætter nesten alle høvdingdømmene i landet. Disse ættene var åsbirningene, sturlungene, oddaverjene, haukadølene og svinefellingene. Men kampene stod ikke bare mellom de ulike ættene, de kunne også være herjet av indre strid.³⁴⁶

I disse maktkampene hendte det at høvdinge henvendte seg til Gud og helgener for å få beskyttelse og hjelp i vanskelige situasjoner. Her er konflikten mellom Havlide Mårsson og Torgils Oddsson rundt 1120 igjen et godt eksempel å trekke frem. Denne konflikten har blitt beskrevet som en av de aller største konfliktene på Island i denne perioden. Havlide ble på dette tidspunktet sett på som en av landets mest ansette og mektigste høvding, mens Torgils som var yngre enn Havlide ikke var like etablert og mektig. På begge sider ble det utført drap, og det ble forsøkt meklet til et forlik uten hell. Havlide klarte etter hvert å få Torgils dømt fredløs etter at Torgils hadde angrepet han, og hadde hogd av den ene fingeren til Havlide. Men dommen ble ikke håndhevet, og derfor ble det mobilisert av begge parter et stort antall menn før Alltinget.³⁴⁷ Det var på dette tidspunktet at Havlide også ba om klerkenes bistand. Sagaen forteller at Havlide holdt en tale der han sa at det ville være vanskelig å gå mot Torgils på grunn hans voldsomhet, og siden han hadde et stort mannskap. Havlide ba derfor klerkene om at de "skulle bede for dem til gud, om at disse sager måtte få en god ende og forløbe således som det var bedst for alle landets indbyggere, dog at hans ære intet skår led."³⁴⁸

Det kan være på sin plass å kort forklare hva ære betydde i det norrøne samfunnet. Ære kan sies å være en persons omdømme, anseelse, prestisje og respekt.³⁴⁹ Det betydde at samfunnet ga dom over høvdingene, og blant de tingene som var viktig å utmerke seg i var modighet, klokskap og hvordan man løste en konflikt.³⁵⁰ Det var derfor det var så viktig for

³⁴⁶ Sigurðsson 1993: 39, 59, 79.

³⁴⁷ Sigurðsson 2008: 93, 94.

³⁴⁸ Sts b 1: 38.

³⁴⁹ Sørensen 1995: 188.

³⁵⁰ Karlsson 2000: 57.

Havlide å ikke miste ære i konflikten med Torgils. Hadde han gjort det ville hans makt trolig ha blitt svekket siden han da ville ha mistet støttespillere til Torgils som på sin side ville ha økt sin egen ære.

Men det som er det mest interessante her er at Havlide behandlet Gud som en likemann. Havlide ba om at konflikten måtte få en utgang som var til det beste for landets innbyggere. Men samtidig ba han om at han ikke skulle miste noe ære. Med andre ord betyr det at hvis det beste for landet ville føre til han Havlide mistet ære, så skulle Gud ikke blande seg inn.³⁵¹ På den måten dikterte Havlide hva Gud skal gjøre. Dette skiller seg ut fra *Kongespeilets* ideologi der man må akseptere at alt skjer etter Guds vilje. Her kan man ikke påvirke hva Gud skal gjøre, men man kan håpe på at Gud viser nåde. På dette punktet skiller derfor *Sturlunga saga* seg fra *Kongespeilet* og *Håkon Håkonssons saga*. Som vi har sett aksepterte Håkon at ting skjer etter Guds vilje, som for eksempel da han ikke ville dele landet mellom sine to sønner, men heller la Gud avgjøre tronfølgeordningen. Konflikten endte som nevnt med forlik, og Havlide ble tildelt selvdom noe som betydde at det var han selv som skulle bestemme størrelsen på boten som Torgils skulle betale. Dermed mistet ikke Havlide noe ære i konflikten, og det kan derfor tolkes som om Gud hjalp han.

Et annet eksempel som viser noe av det samme er en episode under Sigurd Ormssons konflikt med Sæmund Jonsson. Sigurd og Sæmund var i en konflikt om arv etter en mann ved navn Gløde. Konflikten eskalerte, og begge parter mobiliserte støtte. Men da Sigurd erfarte at Sæmund hadde skaffet mange flere menn enn han selv hadde, hadde han ikke andre valg enn å inngå forlik.³⁵² Sagaen forteller at Sæmunds anseelse økte med dette forliket, noe som ikke Sigurd var like begeistret over. Han ba derfor Gudmund Arason om råd i saken. Dette var før Gudmund hadde blitt valgt til biskop. Sigurd syntes konflikten med Sæmund gav han vanskeligheter med det at han ikke kunne holde ut den skade og nedsettende omtale som denne konflikten gav mulighet til. Han ønsket selv å ta hevn, men Gudmund frarådet han det, og lovet å be Gud om å styrke og vokte Sigurd. Men Sigurd ba om mer enn dette. Han ba Gudmund om å be til Gud om "at han giver dig magt til at skaffe mig en anselig stilling i egnene der nordpå [...] Enten vil jeg nu søge bort herfra, hvis du lover mig dette, eller også forsøge mig mod Sæmund, hvorledes det end går."³⁵³ Gudmund lovet å be til Gud om dette, og samme dag døde biskop Brand noe som førte til at Gudmund ble valgt til å ta over som

³⁵¹ Udnæs 2002: 83.

³⁵² Ifølge sagaen hadde Sigurd 200 mann, mens Sæmund hadde 700.

³⁵³ Sts b 1: 231.

biskop. Sigurd reiste i denne sammenheng nordpå for å forvalte bispegodset, og opparbeidet seg etter hvert en sterk stilling der. Dermed ble bønnen oppfylt.³⁵⁴

Sigurd behandler, i likhet med Havlide, Gud som likemann. Til forskjell fra de andre episodene jeg har trukket fram tidligere er det ikke like tydelige at Havlide og Sigurd avgir løfter til Gud for å få belønning. Men disse to episodene viser det samme gjensidige forholdet mellom dem og Gud som de tidligere eksemplene viser. Havlide og Sigurd ønsket begge å gjøre slutt på sine konflikter, men ikke uten å få noe igjen for det. Hvis Gud ikke sørget for å bedre Sigurds stilling, ville han gå imot Sæmund. Deres villighet til å inngå forlik eller til å ikke gå til angrep, kan på den måten tolkes som en ytelse de gjør for Gud. Dermed får de en belønning i form av økt ære, og en bedre maktposisjon.³⁵⁵

Men det finnes andre eksempler der mer tydeligere løfter blir gitt til Gud, men også til helgener, i maktkampene. Her er Tord kakale et godt eksempel. Han kom tilbake til Island i 1242 etter å ha vært i Norge i fem år. I 1238 hadde slaget ved Ørlygstad funnet sted, og der hadde Kolbein unge og Gissur Torvaldsson gått til angrep på Sighvat Sturlasson og Sturla Sighvatsson, og begge ble drept her. Da Tord kom tilbake til Island måtte han bygge opp farens gamle maktposisjon igjen, og hans hevnløst over Gissur og Kolbein var stor. Tord hadde på dette tidspunktet kun to menn i sitt følge, og reiste derfor rundt for å skaffe mer støtte. Tord og Kolbein møttes tilslutt i et sjøslag i Flói i 1245. Sagaen forteller at Tords menn kunne se at Kolbein var en stor overmakt. Ifølge sagaen hadde Kolbein 20 skip, mens Tord hadde 15. Flere blant Tords mannskap rådet derfor Tord til å avlegge et løfte.

Tord påkaldte da den hellige Marie, guds moder, og den hellige kong Olav til bistand, og man lovede, at alle de mænd, som var med Tord, skulde faste på vand og brød alle frednætter i løbet av 12 måneder, og faste hver lørdag indtil vinterens begyndelse, samt lade købe 12 måneders gudstjæneste for kong Harald Sigurdssöns sjæl. Dette løfte bekræftedes ved håndslag.³⁵⁶

Her kan man se at Tord avga et løfte til både jomfru Maria og Olav den hellige. Det viste alvorret i situasjonen. Tord ba om ekstra hjelp for at han skulle ha mulighet til å komme uskadd fra kampen. Løftene han og alle hans menn avga viser at de alle opprettet et vennsforhold til Maria og Olav. Sagaen sier ingenting om Kolbein avga noen løfter. Slaget var en hard kamp, men da den var over viste det seg at nesten ingen av Tords menn var blitt drept eller skadet, mens det blant Kolbeins menn falt 80 stykker ifølge sagaen. På den

³⁵⁴ Udnæs 2002: 83, 84.

³⁵⁵ Udnæs 2002: 84.

³⁵⁶ Sts b 2: 63, 64.

måten viste det at Maria og Olav hadde beskyttet Tord og hans menn. Løftet var en ytelse som de fikk belønning for, mens siden Kolbein ikke avga noe løftet var det han som mistet mest i dette slaget.

Torgils Skarde og Torvard ønsket å gå imot Ravn og Eyjulfv for å hevne Odd, boren til Torvard, sitt drap. Torvard holdt en tale der han ba om at "gud vilde beskærme ham og alle de meænd, som havde sluttet sig til denne flok".³⁵⁷ Senere i talen ba han alle å synge *Pater noster* tre ganger og ba Gud vokte dem alle. Ravn og Eyjulfv hadde flere menn enn Torvard og Torgils, og de hadde bedre våpen. Abbeden hadde forsøkt å mekle mellom partene uten hell, men advarte Torgils og Torvard om at han syntes at Ravn og Eyjulfv virket mer overlegne og at det ville være farlig å gå til kamp mot dem. Torgils og Torvard svarte at de med Guds hjelp ville gå til kamp hvis de ikke ble enige om et forlik de kunne være tilfredse med.³⁵⁸

I 1255 ble det kamp mellom Ravn og Eyjulfv og Torgils og Torvard, i det som er kalt for slaget på Tværrå. Torgils og Torvard hadde få våpen, og var dermed dårlige utrustet enn motparten. Torvard holdt derfor en ny tale til sitt mannskap:

Man påkaldte da den almægtige gud og den hellige biskop Torlak med løfte om, at alle de mænd, som slap uskadte herfra, skulde faste dag og nat för Torlaksmesse om somren og synge salteren, nogle lovede endogså at faste således hele livet, hvis de sejrede. Disse løfter stadfæstedes med håndslag.³⁵⁹

Torvard og Torgils opprettet her et vennskapsforhold til Gud og til biskop Torlak den hellige. Løftene var som nevnt tidligere ytelser til Gud og til Torlak, men det kom med en betingelse og det var at de skulle komme seirende ut av kampen. Hvis de tapte betydde det at løftene ikke gjaldt lenger. På den måten viser også dette eksempelet at det var et gjensidig forhold mellom Gud og Torgils og Torvard, og mellom dem og Torlak. Gud er en figur man stiller krav til på samme måte som Gud stiller krav til menneskene. Gud kan gripe inn og hjelpe de som ber om det, og som er villig til å gi noe tilbake for den hjelpen de får.³⁶⁰

Det at de ber til både Gud og Torlak ga dem en ekstra hjelp i kampen. Igjen hører vi ingenting om at Ravn og Eyjulfv på sin side ba til Gud om hjelp. I slaget ble Eyjulfv drept mens både Torgils og Torvard overlevde. Dermed viser det at Gud og Torlak ga støtte til dem. Men eksemplene viser noe annet også. Gud valgte hvem Han skulle hjelpe basert på hvem som ga han gaver. Det betyr at en kan tolke det som at Gud ikke baserte sin støtte på hvem som hadde

³⁵⁷ Sts b 2: 256.

³⁵⁸ Sts b 2: 260.

³⁵⁹ Sts b 2: 262.

³⁶⁰ Udnæs 2002: 86.

den mest rettferdige saken. Dette er en motsetning til forestillingen om Gud som herre der Gud dømmer alle likt etter loven, og der Han alltid dømmer rettferdig.

Det er også verdt å legge merke til at bruk av Gud og helgener i maktkampene var mer fremtredende mot slutten av fristatstiden, enn tidligere på 1100-tallet.³⁶¹ Det mener jeg i likhet med Udnæs kan ha sammenheng med den politiske utviklingen i denne perioden. Som nevnt tidligere skjedde det en maktkonsentrasjon fra rundt midten av 1000-tallet og fremover, der det ble færre og færre høvdinger samtidig som at høvdingdømmene ble større og ble til riker. Det betydde at konfliktene mellom høvdinger også endret karakter. Tidlig i fristatstiden hadde konfliktene karakter av feider. Det finnes flere måter å definere en feide på, men i denne sammenhengen er det viktigste kjennetegnet at feider var små konflikter.³⁶² En feide involverte to parter, ofte to gårder som stod mot hverandre, og som regel var det ikke flere enn 20-30 mennesker som var involvert. Det ble utført drap på begge sider, men en feide kunne også inneholde kun et drap så lenge det ble utført som hevn på en krenkelse. Dødstallene steg sjeldent over dobbeltsiffer, og volden var kontrollert.³⁶³

Men ved utviklingen av riker endret konfliktene seg fra feider til å ha større likheter med krig. Høvdingene kontrollerte nå mye større områder, og derfor ble også flere personer involvert i konfliktene. Fra å involvere to små parter mot hverandre, var det på 1200-tallet hele landsdeler som var imot hverandre. Det betydde også at kampene nå fikk mer karakter av slag, som vi har sett eksempel på ved blant annet slaget ved Ørlystad 1238 og Tværå i 1255. Ved slaget ved Ørlystad deltok det rundt 2700 mennesker, og var det største slaget i fristatstiden.³⁶⁴ Denne utviklingen betydde at høvdingene hadde mer å miste hvis de tapte et slag siden de hadde større makt enn tidligere i perioden. Det er kanskje det som er forklaringen på hvorfor Gud og helgener nå ble brukt oftere enn tidligere i maktkampene. De kunne gi ekstra hjelp i situasjoner der en høvding behøvde det.

Bruk av Olav den Hellige i maktkampene

I *Sverres saga* har vi sett at Sverres vennsforhold til Olav den hellige ofte blir fremhevet, og at Olav hjelper Sverre i hans kamp mot Erling Skakke og Magnus Erlingsson. Men i *Sturlunga saga* er vennskap til Olav den hellige lite fremhevet, og det er kun en gang han blir brukt i maktkampene. Det var som nevnt før sjøslaget i Flói da Tord Kakale avga et løfte til Olav og jomfru Maria. Men Olav var en populær helgen på Island. Det kommer blant annet til

³⁶¹ Udnæs 2002: 86.

³⁶² For en oversikt over ulike definisjoner av feide kan man blant annet se Hansen 1999: 16-24.

³⁶³ Sigurðsson 2010: 142. Hansen 1999: 16. Miller 1990: 180, 181.

³⁶⁴ Sigurðsson 2003: 117.

uttrykk ved at det var mange kirker som var viet til han. Det var rundt 40 kirker der Olav var navnehelgen, men det var også flere andre kirker der han var skytshelgen sammen med andre helgener.³⁶⁵ Det kan derfor være interessant å undersøke nærmere på hva som kan være årsaken til at Olav ble så lite brukt i maktkampene.

En årsak kan være at de nye nasjonale helgenene fikk økt popularitet, og at det dermed var dem man henvendte seg til i stedet for Olav. Som nevnt tidligere ble både biskop Torlak og biskop Jon gjort til helgen på slutten av 1100-tallet og begynnelsen av 1200-tallet. Allerede i 1198 ble den første kirken som var viet til biskop Torlak bygget. Utover på 1200-tallet ble Torlak viet til 18 kirker, men var også skytshelgen sammen med andre helgener til 33 kirker. I tillegg var det rundt 34 kirker som hadde bilder av han, og rundt tre som hadde hans relikvier. Hvis en dømmer etter dette betydde det at Torlak var den fjerde mest populære helgenen på Island på slutten av 1200-tallet.³⁶⁶

For den islandske kirken var det trolig viktig å ha nasjonale helgener fordi utenlandske helgener førte til at store rikdommer ble sendt ut av Island i form av gaver. Spesielt ble det sendt gaver til Trondheim der Olav den hellige var gravlagt. Men med de to islandske helgenes økende popularitet ble mye av rikdommene i stedet gitt til kirker viet til dem, og det var en god inntektskilde for kirken på Island.³⁶⁷

I tillegg var det kanskje en forestilling om at det var lettere å få kontakt ned nasjonale helgener enn utenlandske. Helgenkulten var universell, noe som betydde at helgener kunne nås og hjelpe mennesker over hele verden til hvilken som helst tid. Derfor kunne Olav den hellige også være til hjelp for menneskene på Island. Men helgenkulten var også knyttet til messedagene til de ulike helgene, kirkene som var viet til dem, relikviene og stedene der de var gravlagt. Det betydde at selv om helgenkulten var universell var den også bundet av tid og sted.³⁶⁸ På den måten kan det ha påvirket de nasjonale helgenes popularitet, og det kan hende at det ble sett som om det var lettere å få hjelp fra dem enn utenlandske.

Det at helgenkulten var bundet av tid og sted betyr at det det også kan være noe tilfeldig at Olav den hellige ble så lite brukt. I noen tilfeller i sagaen blir det gitt løfter til visse helgener fordi det var eller hadde vært deres messedag for kort tid siden, eller at de var i nærheten av en kirke som var viet til en spesiell helgen. Et eksempel på dette er da Torvard

³⁶⁵ Cormack 1994: 138, 139.

³⁶⁶ Wolf 2008: 247.

³⁶⁷ Wolf 2008: 243. Jóhannesson 1969: 158.

³⁶⁸ Mundal 1997: 93.

gav løfter til Gud og Torlak før slaget på Tværá. Sagaen forteller at det var Torlaksmesse denne dagen, og at det derfor var gunstig å avgi løfter til han.³⁶⁹

Men det kan også være en annen årsak til at Olav den hellige er så lite fremtredende i sagaen. Det kan være at Olav var for knyttet til den norske kongemakten til at høvdingene på Island kunne henvende seg til han under maktkampene. Som nevnt var både Sverre og Håkon knyttet til Olav. Olav ble sett på som Norges evige konge, og begge hevdet at de var hans arvtakere. På den måten var Olav også knyttet til fremveksten av en sterkere kongemakt i Norge, og en kongemakt som ønsket å underlegge Island under den norske kongen. Dermed kan det ha bidratt til at høvdingene så det som vanskelig å få hjelp av Olav i deres kamp for å øke sin egen makt og prestisje, i stedet for at de kjempet for Islands underleggelse til kongen. Men da gjenstår spørsmålet om hvorfor Tord Kakale da henvendte seg til Olav før sjøslaget i Flói hvis det ville være vanskelig å få støtte fra han. Svare på det kan ligge i hvem Tords motstander var i dette slaget.

Da Tord Kakale kom tilbake til Island i 1242 fra Norge hadde han blitt en del av kongens hird. Det er usikkert om han hadde fått et oppdrag fra kongen om å jobbe for å legge Island under kongemakten, men det er ikke utenkelig at kongen hadde gitt Tord et oppdrag. Motstanderen i sjøslaget var som vi har sett tidligere Kolbein unge, og Kolbein var den eneste av de mektigste høvdingene som ikke var en del av kongens hird.³⁷⁰ Dermed var han et hinder i kongens plan om å få underlagt Island, og på grunn av dette kunne Tord forvente Olav den helliges støtte i sin kamp mot Kolbein selv om Tord også hadde personlige motiver bak kampen.

Guds forhold til hevn

Jeg har tidligere nevnt hvordan *Kongespeilet* ønsket å forby hevn på grunn av at hevn er noe en gjør som privatperson, mens *Kongespeilet* ønsket at det var kongemakten som skulle løse konflikter og straffe forbrytere. *Gammelnorsk Homiliebok* fremhever også at en ikke skal ta hevn. Her brukes Jesus som et eksempel. Homilieboken forteller at da Jesus ble overgitt til jødene lot han seg ikke hevne eller forvare, og derfor skal heller ikke vi lå var hevntrang styre oss.³⁷¹ Men denne tanken var det vanskelig for kirken å få folk til å helt akseptere.

På grunn av at Island var uten en sentralmakt måtte man selv ordne opp i konflikter. Derfor var hevn en del av samfunnet. Hvis en ble krenket på en eller annen måte, eller noen i

³⁶⁹ Sts b 2: 262.

³⁷⁰ Sigurðsson 2008:

³⁷¹ GNH: 85.

ens nærmeste familie ble drept, skulle man ha en form for oppreisning enten det var bøter eller hevn. Men dette var det den krenkede selv som måtte ordne opp i, og i denne forbindelse var status og ære viktige drivkrefter. For en høvding var det som nevnt tidligere viktig å ha stor ære, og derfor var det viktig at en drapsmann ikke kom unna med å ha drept en av dine nærmeste slektninger. Det ga tap av ære, noe som svekket høvdingenes makt.³⁷² Men i det islandske kildematerialet kommer det frem at i denne kampen for ære kunne Gud være en støttespiller. Et eksempel på dette er fortellingen om Åmund den blinde i *Njáls saga*.³⁷³

Åmunds far hadde blitt drept av Lyting fra Samsstader og bøter hadde blitt betalt til Åmunds slektninger, men ikke han selv. Da de var på Tingskålating gikk Åmund til den boden der Lyting satt og spurte han om han ville gi han bøter for drapet på hans far. Det ville han ikke fordi han allerede hadde gitt bøter og var ferdig med saken. Åmund svarte:

"Ikke skjønner jeg," sa Åmunde, "at dette kan være rett for Gud, så nær hjertet som du har hugget meg. Og det kan jeg si deg, at om jeg var seende på begge øyne, da skulle jeg ha enten pengebøter eller mannehevn for min far; nå får Gud skifte mellom oss."³⁷⁴

Etter dette gikk Åmunde ut av boden, men da han kom til boddøren fikk han synet tilbake. Da sa han: "Lovet være min drottin! Nå ser jeg hva han vil!"³⁷⁵ Deretter løp Åmunde tilbake inn i boden og drepte Lyting med en øks. På vei ut av boden, på samme sted der han fikk synet, ble han nå blind igjen og var blind resten av livet.³⁷⁶

Her hjalp Gud Åmunde til å ta hevn ved å drepe Lyting. Det at Gud valgte å hjelpe Åmunde til å ta hevn viser at Åmunde hadde rett i sin påstand at han skulle ha en oppreisning i en eller annen form for drapet på hans far. Fortellingen viser også at hevn var en del av samfunnet, og det var akseptert også av Gud. Det er en forestilling som dermed skiller seg fra *Gammelnorsk homilieboek*. En kan også legge merke til at Gud i dette eksempelet blir omtalt som drottin. I kapittel 2. skrev jeg at denne betegnelsen impliserte et gjensidig forhold mellom Gud og menneskene i likhet med vennskapsbegrepet. På den måten viser dette eksempelet ikke bare at Gud kunne hjelpe til med å ta hevn, men det viser også det gjensidige forholdet mellom Gud og menneskene.

Denne forestillingen om Gud som kan hjelpe med å ta hevn kan man også finne i *Sturlunga saga*. Gudmund Arason fikk på et tidspunkt en mann ved navn Odd dømt fredløs.

³⁷² Karlsson 2000: 57.

³⁷³ Njáls saga er ikke en samtidssaga. Den er skrevet mellom 1270-1290, men handler om hendelser som skjedde på slutten av 900-tallet og begynnelsen av 1000-tallet. I denne oppgaven bruker jeg sagaen som en levning, som vil si at denne episoden i sagaen kan reflektere en forestilling om Gud rundt midten av 1200-tallet.

³⁷⁴ Njáls saga: 175.

³⁷⁵ Njáls saga: 175.

³⁷⁶ Njáls saga: 175.

Men han trengte støtte fra Hvam-Sturla for å få folk til å respektere denne domsavgjørelsen. Sturla døde kun to dager etter at Gudmund hadde kommet til han. Da hadde Gudmund ingen andre som kunne hjelpe han enn Gud. Da ba Gudmund til Gud og "han lovede at gi gud alt det gods, som tilfaldt ham ved Odds fredløshed, om sagen kunde forliges, så at det ikke blev han til sjælefare."³⁷⁷ Senere ble Odd skadet og en annen av Gudmunds fiender drept. Sagaen forteller da at Gud hadde "taget hævn over hans fjender".³⁷⁸

Guds hevn kunne også bli brukt som en trussel i maktkampene. Olav Tordsson støttet sin nevø, Torgils Skarde, mot en annen av sturlungene, Sturla Tordsson. Sturla og Ravn angrep på et tidspunkt Torgils og Olav. Da sa Olav:

det skal I vite Ravn og Sturla! Og alle de, som er i følge med dem, at al den skam som I tilføjer kirkestedet og mig, skal jeg lønne med slig vrede, som jeg formår. Jeg skal be den almægtige gud og den hellige biskop Nikolas, hvem kirkestedet tilhører, at han hævner de ham tilføjede misgærninger på eder.³⁷⁹

Her truer Olav med at han skal be Gud hevne han hvis Ravn og Sturla gjennomfører angrepet. Men han truer også med at de ikke skal skade kirkestedet de er på. Derfor ber han også til helgenen som kirken er viet til om å hevne hvis de skader han eller stedet. Det forlik mellom partene, men det er vanskelig å si om denne trusselen har hatt påvirkning på dette. Men det kan tenkes at tanken på å få Guds og biskop Nikolas` vrede over seg bremsset angrepet.³⁸⁰

En Gud som hjelper med å ta hevn finner man ikke i *Håkonssons saga*, og skiller seg klart fra den straffende Gud som *Kongespeilet* fremhever. I denne forestillingen har Gud som nevnt overlatt styringen av det jordiske riket til kongen, og Han griper ikke inn i tilværelsen til menneskene. Gud er derfor en figur som våker over menneskene, og straffer de som bryter Hans bud. Det er dermed et ensidig forhold mellom Gud og menneskene. Men i *Sturlunga saga* har vi sett at vennskapsforestillingen er sterk. Det som er interessant er at *Sturlunga saga* omhandler mye av den samme perioden som *Håkon Håkonssons saga* omhandler, fra begynnelsen av 1200-tallet til 1260-årene, men at forestillingene om Gud og helgener er forskjellige. *Sturlunga saga* har som jeg har vist i stedet mer likhet med *Sverres saga*. Under Skule jarls opprør mot Håkon forsøkte ikke Håkon å påvirke Gud til å hjelpe han i slaget mot Skule. Han gav ingen løfter til Gud eller helgener slik Tord Kakale og Torgils Skarde gjorde før sine slag. I stedet aksepterte han at uansett hvordan kampen endte så var det Guds vilje.

³⁷⁷ Sts b 1: 133.

³⁷⁸ Sts b 1: 135.

³⁷⁹ Sts b 2: 155.

³⁸⁰ Udnæs 2002: 85.

Disse forskjellige forestillingene kan forklares med ulike politiske utviklinger. Mens kongemakten vokste seg sterkere i Norge på 1200-tallet, og en sentralisering av kongedømmet var i utvikling, var det fortsatt høvdingene som kontrollerte Island. Uten en sentralmakt var derfor vennskapet fortsatt en viktig metode for å øke og vedlikeholde sin makt på, mens sentraliseringen i Norge hadde svekket vennskapet noe.

Det politiske vennskapets påvirkning på forestillinger om Gud og helgener

I kapittel 1. skrev jeg om vennskapets betydning i det førstatalige samfunn, og at vennskapet var en viktig del av det norske samfunnet på Sverres tid og tidligere. Men det islandske samfunnet passer kanskje bedre inn i Bagges modell om det førstatalige samfunnet enn det norske. Det er fordi, som jeg har nevnt tidligere, at det islandske samfunnet i fristatstiden ikke hadde noen kongemakt. Dermed hadde de heller ingen sentralmakt, og vennskapet var derfor en viktig del av samfunnet. Høvdingene på Island var i likhet med den norske kongen avhengig av å ha støtte fra bønder, og bønder var på sin side avhengig å få beskyttelse og vern fra mektige høvdinge. Dette var viktig nettopp fordi det ikke fantes en sentralmakt som kunne gi beskyttelse, og hjelpe bønder i vanskeligheter. Høvdingene var derimot også avhengig av støtte fra bøndene. De trengte dem blant annet til å støtte dem i deres kamper mot andre høvdinge. Men høvdingene opprettet også vennsksforhold med andre høvdinge. Disse vennsksforholdene var en viktig støtte for høvdingene hvis de var i konflikt med andre mektige høvdinge. Men vennskapet var her ofte mer ustabil enn vennskapet til bøndene. Hver enkelt høvding ønsket seg mest mulig makt, og det var derfor vanskelig å samarbeide med en annen høvding over en lengere periode.³⁸¹ Det er ikke nødvendig å gå dypere inn i vennskapets betydning på Island fordi hovedtrekkene fra dette har allerede blitt undersøkt i kapittel 1. Men det kan være på sin plass å trekke kort frem noen eksempler som illustrerer dette vennsksforholdet.

Snorre Sturlasons vei til å bli en av de mektigste høvdingene på Island på begynnelsen av 1200-tallet er et godt eksempel som kan trekkes frem. Gjennom sin rikdom og svigersønner ble Snorre den mektigste høvdingen på Island i årene 1224-1228. I perioden frem til 1222 var det Sæmund Jonsson fra Oddaverjeslekten som var den mektigste høvdingen på Island. Men da han døde oppstod det et maktvakuum på grunn av at hans sønner ikke klarte å bli enige om hvem som skulle overta hans makt. Dermed kunne Snorre utnytte denne situasjonen. Det var blant annet gjennom å gifte bort sine døtre til andre mektige høvdinge at

³⁸¹ Sigurðsson 2010: 31, 32, 48, 49.

Snorre utvidet sin maktposisjon. Gjennom ekteskap ble vennskap opprettet. I 1224 giftet han bort Tordis til Torvald Vatsnfjording. Samme år giftet han bort sin datter Ingebjørg med Gissur Torvaldsson, noe som ikke bare førte til vennskap med Gissur, men også Gissurs far. Snorres tredje datter Hallbera giftet seg med Kolbein Unge vinteren 1227-1228. Men Snorre hadde også en annen mektig venn, og det var Skule jarl.³⁸²

I 1218 hadde Snorre reist til Norge, og der hadde han kommet i kontakt med Skule jarl og Håkon Håkonsson. To år senere reiste han tilbake til Island med et oppdrag fra Skule og Håkon om å få de islandske høvdingene til å underkaste seg den norske kongemakten. Før Snorre reiste gav Skule han et skip og 15 andre store gaver. Det betydde at det ble opprettet et vennskskapsforhold mellom dem, og på den måten hadde Snorre skaffet seg en mektig støttespiller. Vennskapet førte også til at Snorres status på Island økte.³⁸³ Men Snorres maktposisjon endret seg mot slutten av 1220-årene ved at Snorre ikke klarte å holde alle sine politiske forpliktelser. Blant annet var han mer opptatt av å øke sin egen makt, enn med å fullføre sitt oppdrag for den norske kongen. I tillegg skjedde det endringer i ekteskapene til Snorres døtre, som bidro til at Snorres nettverk av venner gikk i oppløsning. I 1228 ble Torvald Vatsnfjording drept, og i 1231 døde Snorres datter Hallbera. Dødsfallet førte til at Snorres vennskap med Kolbein Unge ble avsluttet etter at de havnet i flere konflikter mot hverandre. Samme år ble også Gissur Torvaldsson og Ingebjørg skilt.³⁸⁴

Snorres metode for å bli den mektigste høvdingen på Island var dermed å opprette vennskap med andre mektige menn. På den måten illustrerer dette eksempelet vennskapets betydning på Island i fristatstiden, men det viser også hvor ustabilt dette forholdet kunne være. En kan også trekke frem et par andre eksempler som tydeliggjør gjensidigheten i et vennskskapsforhold. Da Tord tok avskjed med sin flokk etter sjøslaget ved Flói i 1245, takket han alle som hadde fulgt han i slaget. Han fortsatte talen sin ved å si at han "skulle lønne alle vel for dette, hvis gud gav ham lykke dertil."³⁸⁵ Her kan man se det gjensidige forholdet mellom Tord og de som har bistått han i slaget, ved at han ønsket å gjengjelde den støtten de hadde gitt han.

Det samme gjensidige forholdet kan man se i talen Torvard holdt før slaget ved Tværå. Her fortalte han at han skulle belønne alle som stod ved hans side i denne kampen. Senere fortalte også Torgils at han skulle lønne sine menn, men at de skulle få lønn etter hva de

³⁸² Sigurðsson 2010: 43, 46.

³⁸³ Sts b 1: 305, 306. Sigurðsson 2010: 43, 48.

³⁸⁴ Sigurðsson 2010: 46, 47.

³⁸⁵ Sts b 2: 74.

hadde gjort seg fortjent til.³⁸⁶ Eksempelene dermed har likhet med Sverres tale etter slaget ved Fimreite der han sa at han skulle lønne sine menn for å ha fulgt han så hengivent.

På den måten kan man se at det gjensidige forholdet som var mellom Gud og menneskene og mellom helgener og mennesker har sammenheng med det politiske systemet som var på Island i denne perioden. Vennskapet var det som bandt samfunnet sammen, og var en viktig del av den politiske kulturen. Det skapte beskyttelse og allianser, og gav høvdinger mulighet til å øke sin makt og prestisje.

Forskjeller mellom *Sverres saga* og *Sturlunga saga*

Vi har sett at mens det er forestillingen om Gud som herre som dominerer i Norge utover på 1200-tallet, holder vennsapsforestillingen seg fortsatt sterk på Island i samme periode. Det betyr at forestillingen om Gud på Island hadde størst likhet forholdet mellom Sverre og Gud. Men selv om det er store likheter mellom *Sverres saga* og *Sturlunga saga* er det også viktig å fremheve at det var noen forskjeller.

Sverre brukte Gud til å legitimere sin rett til å være konge i Norge. Gud støttet, hjalp og i visse situasjoner sørget for at Sverre vant over Magnus Erlingsson, fordi Sverre gjorde ytelser for Gud som ikke Magnus gjorde. Det betyr at Gud støttet Sverre gjennom hele hans kamp mot Magnus. Men etter å ha undersøkt *Sturlunga saga* kan man se at de islandske høvdingene egentlig ikke brukte Gud for å legitimere makt. Guds støtte ble ikke brukt som forklaring på hvorfor noen høvdinger ble mektigere enn andre. Det er i hovedsak deres gavmildhet, allianser med andre, og deres personlige egenskaper som ble brukt for å forklare dette.³⁸⁷ Det er kun når høvdingene var i situasjoner der de trengte ekstra hjelp at Gud og helgener ble brukt, enten det var for å ikke miste ære eller for å ikke tape mot en overmakt i et slag. Gud og helgener hjalp med andre ord kun i enkeltsituasjoner, mens Sverre brukte Gud og helgener gjennom hele sin kamp mot Magnus.

I tillegg er det ikke like tydelig i *Sturlunga saga* som hos Sverre at Gud og helgener var direkte årsak til en seier. Da Tord Kakale og hans flokk kom nesten uskadd fra sjøslaget mot Kolbein Unge fortelles det ikke direkte at Maria og Olav faktisk hjalp Tord. Det som fremheves er løftene som ble avgitt, men det uttrykkes ikke at det var på grunn av Maria og Olavs hjelp at Tord mistet færre folk enn Kolbein. Tord takket dem ikke for støtten slik Sverre gjorde etter sine slag mot Magnus. Hos Sverre er det ingen tvil om at Sverre hevder at hans seier var på grunn av Guds og helgeners hjelp.

³⁸⁶ Sts b 2: 256, 257.

³⁸⁷ Sigurðsson 1993: 98, 184

Igjen vil jeg hevde at denne forskjellen mellom *Sverres saga* og *Sturlunga saga* har sammenheng med at Norge og Island hadde to ulike politiske systemer og politisk utvikling. De politiske maktkampene på Island var litt forskjellig enn maktkampene i Norge. I Norge var det under Sverres tid tydeligere hvem som kjempet mot hverandre enn på Island. I denne perioden tok maktkampene mer form som to partier som kjempet mot hverandre, med Sverre på den ene siden og Magnus og Erling på den andre. Men på Island kunne allianser bryte sammen, og høvdinge som tidligere var venner og allierte kunne senere kjempe imot hverandre. Det har kanskje sammenheng med at de islandske høvdingene ikke kjempet mot hverandre om hvem som skulle bli konge, eller om hvem som hadde meste rett til å bli konge. Dermed kjempet de ikke om en konkret samfunnsposisjon slik som Sverre gjorde, og Sverre var derfor mer avhengig av Guds støtte enn de islandske høvdingene.

Konklusjon

Forestillingen om Gud og helgener som venn kommer sterkt frem i *Sturlunga saga*. Gud og helgener kunne hjelpe menneskene i vanskelige situasjoner, som for eksempel hvis en havnet i dårlig vær på sjøen. Ved å avgi løfter til Gud og til helgener opprettet en et vennsforhold til dem. Løftene kan tolkes som en ytelse eller en gave som ble belønnet ved at man fikk hjelp. I maktkampene som foregikk mellom høvdingene i fristatstiden henvendte høvdingene seg til Gud og til helgener når de trengte hjelp eller beskyttelse. Det kunne for eksempel være hvis de møtte en overmakt i et slag, eller hvis de var i en situasjon der deres ære var truet. Her ble også løfter gitt, og løftene viser det gjensidige forholdet mellom Gud og høvdingene og mellom helgenene og høvdingene.

På den måten kan man se at forestillingen om Gud og helgener på Island hadde store likheter med *Sverres saga*, selv om de enkelte sagaene i samlingen er skrevet i ca. samme tidsperiode som *Kongespeilet* og *Håkon Håkonssons saga*. I disse kildene er det forestillingen om Gud som herre som dominerer, der det er et ensidig forhold mellom Gud og menneskene. Håkon blir også fremstilt som en herre, der hans forhold til sine menn er i likhet med Gud ensidig. Det er denne forskjellen som jeg mener har sammenheng med at landene utviklet to ulike politiske systemer.

Det islandske samfunnet i fristatstiden kan defineres som et førstetlig samfunn, selv om det også skjedde endringer i perioden i form av en maktkonsentrasjon. Det norske samfunnet på midten av 1200-tallet passer derimot bedre inn i modellen om det statlige samfunnet, på grunn av at kongemakten var mer sentralisert enn tidligere. Forestillingen om Gud som herre

var med på å forme en forestilling om kongen som herre, og denne kongsideologien var et viktig instrument som kongen kunne bruke for å utvide sine maktområder. Men uten en sentralmakt på Island var vennskapet fortsatt det som bandt samfunnet sammen, da dette hadde endret seg i Norge. Gjennom vennskap kunne høvdingene øke sin makt, og bønder kunne få hjelp og beskyttelse. Gaveutveksling og gjestebud var derfor sentrale trekk ved samfunnet. Eksempelet om hvordan Snorre Sturlason økte sin maktposisjon, viste at også ekteskap kunne være en metode for å opprette vennskap. Det er dette som jeg mener kan forklare hvorfor det er forestillingen om Gud og helgener som venn kommer til uttrykk i *Sturlunga saga*.

Men undersøkelsen av sagaen har også vist at de islandske høvdingene ikke brukte vennsksapsforestillingen til Gud og helgener for å legitimere makt på samme måte som Sverre. Gud og helgener ble kun trukket inn i maktkampene når høvdingene var i en krisesituasjon, og trengte ekstra hjelp. Gud og helgener ble derfor ikke brukt for å forklare hvorfor en høvding ble mektigere enn andre. Sverre brukte vennsksapsforestillingen til å vise at han hadde Guds støtte. Gud, Olav den hellige og jomfru Maria støttet og hjalp Sverre gjennom hele hans kamp mot Erling og Magnus. Men i *Sturlunga saga* er det kun i enkeltsituasjoner at Gud og helgener blir trukket frem. I tillegg er det ikke like tydelig i sagaen som hos Sverre at Gud og helgener var direkte årsak til en seier. Denne forskjellen kan ha årsak i at høvdingene på Island ikke konkurrerte om hvem som skulle være konge, eller om hvem som hadde det mest rettmessige kravet for å være konge. Dermed konkurrerte de ikke om en konkret samfunnsposisjon slik Sverre gjorde, og Sverre derfor var mer avhengig av Guds støtte enn de islandske høvdingene.

Sturlunga saga, og episoden i *Njåls saga*, fremhever også en forestilling om at Gud kunne hjelpe med å ta hevn over andre. Det er en forestilling som ikke kommer frem i de norske kildene. *Gammelnorsk homiliebok* fremhever at en ikke skulle la hevntanken styre våre handlinger, og *Kongespeilet* og *Håkon Håkonsson saga* fremhever en Gud som straffer i stedet for å ta hevn. Men som nevnt var hevn en måte å få oppreisning på i et samfunn uten en statsmakt, og det er kanskje det som er forklaringen på hvorfor *Sturlunga saga* fremstiller det som at Gud aksepterte hevn. Menneskene i det islandske samfunnet har trolig overført hevntanken til forestillingene om den kristne Gud, og på den måten gjort kristendommen mindre fremmed. Men en Gud som hjelper med å ta hevn er heller ikke en del av *Sverres saga*. Det kan kanskje forklares med at Sverres motiv for å kjempe om tronen i hovedsak ikke fremstilles som basert på hevn. Selv om det kommer frem i sagaen at Sverre ønsket å hevne

Erling og Magnus for å ha drept hans slektninger³⁸⁸, vil jeg si at det i hovedsak er Sverres rettmessig krav på tronen som fremheves som motiv for kampen. Dermed var det ikke nødvendig å fremheve en Gud som hjalp Sverre med å ta hevn.

Men selv om forestillingen om Gud som venn er sterk gjennom hele *Sturlunga saga*, betyr ikke det at forestillingen om Gud som herre er helt fraværende. Denne forestillingen kommer også uttrykk noen steder i sagaen, og det er dette jeg skal undersøke i det neste kapitlet.

³⁸⁸ SS: 7, 22.

Kapittel 4

Gud som Herre

I sin avhandling hevder Jon Viðar Sigurðson at Guds vilje ikke blir brukt for å forklare hvorfor noen høvdinger ble mektigere enn andre.³⁸⁹ Dette er et utsagn jeg er enig i. I *Sturlunga saga* kommer Guds vilje sjeldent til uttrykk i maktkampene. Det er kun en gang at Guds vilje nevnes i forbindelse med kampene, og det er før slaget ved Ørlygstad. Kolbein Unge stod klar foran gjerdet til kamp da han sa: "gid det nu må gå efter guds vilje og sagens beskaffenhed."³⁹⁰ Her uttrykker Kolbein forestillingen om Gud som herre. Det er Gud som bestemmer hvem som skal vinne, og han gjør ingen løfter for å påvirke Gud på hvem som skal vinne. Men dette er eneste gangen Kolbein uttrykker dette. Etter å ha vunnet slaget sier han ingen ting om at det hadde gått etter Guds vilje. Men selv om Guds vilje ble lite brukt i maktkampene, finnes det andre situasjoner der Gud som herre kommer til uttrykk. Det er det jeg skal undersøke i dette kapittelet. I hvilke situasjoner er det forestillingen om Gud som herre kommer til uttrykk i *Sturlunga saga*?

Gud som Herre: valg av biskop

Som nevnt tidligere ble Gudmund valgt til biskop i 1201, etter innflytelse av Kolbein Tumeson. Men i begynnelsen var Gudmund skeptisk til å være biskop. Sagaen forteller at da Gudmund fikk vite at han kom til å bli valgt til biskop, ble han redd og sorgfull. Hans skepsis lå kanskje i at han visste at godsforvaltning ikke var hans sterkeste side, og at han derfor ikke mente han var egnet til å være biskop. Men da Gudmund snakket med flere om saken, sa de alle at det var Guds vilje at han skulle være biskop.³⁹¹

Den første som uttrykte dette var Jon Sigmundsson. Gudmund hadde reist til han for å besøke han, og der fikk han vite om biskop Brands død og at det trolig var Gudmund som kom til å bli valgt som Brands etterfølger, og Jon uttrykte at dette var Guds vilje.³⁹² Senere spurte Gudmund en annen prest, Teit Oddsson, om han heller ville være biskop, men

³⁸⁹ Sigurðsson 1993: 98.

³⁹⁰ Sts b 1: 469.

³⁹¹ Sts b 1: 233

³⁹² Sts b 1: 233

Gudmund fikk til svar at det ville han ikke fordi "det er både guds og menneskers vilje, at du skal være biskop".³⁹³

Men Gudmund var fortsatt skeptisk. I en samtale med sin onkel Torvard Torgeirsson fortalte han at han hadde tenkt til å ikke akseptere valget. Men dette sa Torvard at ikke var mulig. Han hadde nemlig hatt en drøm som han tolket som et varsel. Torvard hadde drømt at han hadde vært i kong Olavs hall i Nidaros, der Olav satt i sitt høysete og ønsket Torvard velkommen, og der han sa at Torvard ville ble velsignet i alle Nordens land. Torvard tolket at denne drømmen egentlig handlet om Gudmund, og at den betydde at han kom til å bli biskop. Han sa til Gudmund at dersom Gud vil at Gudmund skal bli biskop, kommer det til å skje enten han ville det eller ikke.³⁹⁴

Men selv etter denne samtalen var Gudmund fortsatt ikke helt overbevist. En nonne fortalte han at jomfru Maria hadde åpenbart seg for henne, og sagt at hun og Gud ønsket at Gudmund skulle være biskop. Hun sa at det derfor ikke var riktig av Gudmund å avvise valget fordi det var Guds vilje.³⁹⁵ Denne samtalen førte til at Gudmund aksepterte valget. Men sagaen viser at Gudmunds skjebne som biskop hadde blitt varslet allerede da han var barn, da han lekte med sin bror Øgmund. Øgmund lekte alltid at han var en kriger og hadde øks, skjold og andre våpen, mens Gudmund alltid lekte at han var biskop og hadde på seg bispelue, stav og messeklær. Dette ble sett på som et stort varsel som betydde at det var bestemt at Gudmund en dag skulle bli biskop.³⁹⁶

Eksemplene ovenfor viser at forestillingen om Gud som herre også finnes i *Sturlunga saga*. Gud er i denne forestillingen en mer fraværende figur ved at det gjensidige forholdet til Gudmund ikke fremheves. I stedet må Gudmund akseptere at Gud har bestemt at han skal være biskop, og det er ingenting han kan gjøre med det. Han kan ikke påvirke Guds avgjørelser. Dette har fellestrekk med *Håkon Håkonssons saga*, der Håkon også aksepterer at det er Gud som bestemmer over hva som skal skje, og at alt som skjer derfor er Guds vilje. Men eksemplene viser også fellestrekk med *Sverres saga*. Mens Sverre bodde på Færøyene var han prest, men ifølge sagaen oppført han aldri seg som en. Det var derfor et tegn på at han skulle være noe større, og da han erfarte at han var kongssønn ble det klart hva Gud ville med Sverre. På den måten har Gudmunds lek som barn, likheter med *Sverres saga*.

³⁹³ Sts b 1: 234.

³⁹⁴ Sts b 1: 236

³⁹⁵ Sts b 1:239.

³⁹⁶ Sts b 1: 124.

Gud som herre: Døden

Guds vilje kommer også til uttrykk på et annet punkt i sagaen, og det er i møtet med døden. I 1237 ble høvdingen Tord Sturlasson syk. Det ble da sendt bud etter hans sønner, og flere av hans venner kom også til Tord. Åmunde, som var Tords venn, ba Tord bestemme hvordan godset hans skulle deles opp etter hans død, noe som ble gjort. Deretter ble Tord salvet, og da han senere døde sang han i dødsøyeblikket *Pater in manus tuas commendo spiritum meum* (Far, i dine hender overgir jeg min ånd).³⁹⁷

Denne skildringen av Tords død er et uttrykk for forestillingen om Gud som herre. Gud har bestemt at Tord skal dø, og Tord aksepterer dette. Han viser ingen dødsangst, og prøver ikke å påvirke Gud for at han skal bli frisk. Han forbereder seg på døden ved å gjøre seg ferdige med alle jordiske anliggender, og salvingen og sangen i dødsøyeblikket viser hans overgang til den neste verden. I denne forestillingen skulle man møte døden rolig, det viste at man hadde tillit til at Gud ville deg et godt liv etter døden. Sangen Tord sang viser også at han aksepterte sin død ved at han sa at han overga sin ånd til Gud.³⁹⁸ Tords død ligner dermed på Sverres og Håkon Håkonssons død. Alle forbereder seg og aksepterer at deres tid er kommet. Men de aller fleste i *Sturlunga saga* hadde ikke så god tid som Tord til å forberede sin død. Allikevel kan en finne eksempler der elementer fra en slik død kommer til uttrykk.

Et eksempel på dette er da Torvald tente på huset til Ravn. Ravn ba om forlik, men det fikk han ikke. Torvald bestemte at Ravn skulle dø. Da ba Ravn om å få lov til å skrifte til en prest, noe han fikk. Sagaen forteller at Ravn før han skulle dø skriftet og bekjente sin tro, mottok *corpus domini*, knelte til bønn og felte med stor anger tårer. Deretter ble han halshugd.³⁹⁹ Eksempelet viser at også her aksepterer Ravn at han skal dø. Han gir ingen løfter til Gud i forsøk på å påvirke Hans avgjørelse, men forbereder seg heller på døden ved å utføre ulike sakramenter.

Et annet eksempel er da Øgmund angrep Sæmund Ormsson i et bakholdsangrep. Sæmund ble overrasket over angrepet fordi han trodde de var forlikte. Men da han skjønnte at han ikke kom til å overleve ba han om å få møte en prest. Øgmund ville ikke tillate det i begynnelsen, men en prest ble etter hvert tilkalt. Presten forsøkte først å få Øgmund til å gi Sæmund fred, men da de også skjønnte at det ikke var noen utvei skriftet Sæmund for presten. Deretter forteller sagaen at han nøt sakramentet, og at de leste letaniam. Videre fortelles det at

³⁹⁷ Sts b 1: 439, 440.

³⁹⁸ Nedkvitne 1997: 72, 78.

³⁹⁹ Sts b 1: 282.

Sæmund kastet "overstykket af sig, faldt på knæ, skjulte ansigtet i sine hænder og ba den almægtige gud om miskundhet. Han gik i døden både standhaftig og med håb om frelse."⁴⁰⁰

Eksempelet viser den samme aksepten for døden som i de andre eksemplene når han skjønner at det ikke er noen utvei. Derfor forberedte han seg så godt han kunne på å møte Gud. Han møtte døden rolig, og forsøkte ikke å påvirke Gud med løfter for at han skulle overleve. Dermed er dette også et eksempel der forestillingen om Gud som herre kommer til uttrykk.

Påvirkning fra Norge

Vi har allerede sett at vennsksapsforestillingen til Gud og helgener hadde sammenheng med at vennskapet også var en viktig del av den politiske kulturen, både i Norge og på Island.

Forestillingen om Gud som herre vokste seg sterkere frem i Norge i sammenheng med kongens økende makt. Derfor vil et spørsmål være om hvordan denne forestillingen utviklet seg på Island, et land som ikke hadde en konge. I innledningskapittelet nevnte jeg at Norge og Island hadde et nært forhold i denne perioden. Derfor har trolig forestillingen utviklet seg etter påvirkning fra Norge, både fra kirken og fra kongemakten.

Kirken

Da kristendommen ble innført på Island i år 999/1000 var det de islandske høvdingene som kontrollerte kirken. Fra 1104 hørte den islandske kirken under erkebispesetet i Lund, og erkebiskopen vigslet her biskopene. Men på grunn av Islands isolerte beliggenhet i forhold til den øvrige kristne verden, hadde Island fortsatt i høy grad kontroll over interne kirkelige saker.⁴⁰¹ På 1000- og 1100-tallet var det flere høvdinge som var prester, men på 1200-tallet endret dette seg. Høvdingene fortsatte likevel å ha innflytelse over kirken ved at de kontrollerte hvem som ble biskoper, og et godt eksempel her Kolbein Tumasons valg av Gudmund Areson til biskop i 1201.⁴⁰²

Men i 1152/53 ble erkebispesetet i Nidaros opprettet, og Island ble da innlemmet under dette erkebispesetet. Med erkebiskop Øystein Erlendsson begynte for alvor erkebiskopen å gripe inn i islandske kirkesaker. I 1173 sendte han for første gang han et brev til biskoper, høvdinge og allmuen for å opplyse islendingene om områder ved den islandske

⁴⁰⁰ Sts b 2: 116, 117.

⁴⁰¹ Jóhannesson 1969: 134. Udnæs 2002: 8.

⁴⁰² Vesteinnson 2000: 182. Sigurðsson 2008: 151.

kirkeorganisasjonen som han mente var i strid med kanonisk rett. Men på dette tidspunktet var i biskopene på Island ikke interessert i å fremme erkebiskopens saker siden de selv var medlemmer av mektige høvdingfamilier.⁴⁰³

Etter hvert ble kontakten mellom erkebiskopen og den islandske kirken tettere. Mellom Norge og Island gikk det som regel skip hver sommer, så avstanden var ikke like stor som da Island tilhørte erkebispesetet i Lund. Det var også erkebiskopen som vigslet de islandske biskopene, hvis det ikke oppstod noen hindringer.⁴⁰⁴ På den måten utviklet det seg til å bli en større kontakt mellom erkebiskopen og biskopene på Island. Erkebiskopen fortsatte også å sende brev hvis det var noe han reagerte på, noe han blant annet gjorde under konflikten mellom biskop Gudmund og Kolbein Tumason. Erkebiskop Tore kalte i brevet navngitte personer til Norge for å kunne løse saken. Men sagaen forteller at det bare var to som dro.⁴⁰⁵ Det var heller ikke uvanlig at islendinger stevnte islandske saker inn for erkebiskopens domstol, for å kunne løse forskjellige konflikter.

I 1238 sikret domkapittelet i Nidaros seg retten til å velge hvem som skulle være biskop på Island, og de ville ikke innsette de to islandske kandidatene. Domkapittelet valgte i stedet å innsette to nordmenn til å være biskop på Island. På den måten forvant noe av høvdingenes kontroll over kirken. Ved å innsette to nordmenn fikk erkebiskopen lojale støttespillere som kunne brukes til å kjempe imot den gamle kirkeordningen.⁴⁰⁶

På den måten kan man si at forestillingen om Gud som herre kan ha blitt påvirket av kirken. Den økte kontakten mellom erkebiskopen og den islandske kirken, kan ha vært med på at denne forestillingen ble sterkere fremhevet på Island.

Kongemakten

Den norske kongemakten begynte for alvor sin påvirkning på Island etter at opprøret til Skule jarl ble slått ned i 1240. Da hadde Håkon ingen andre motstandere, og kunne begynne å konsentrere seg mer om utenlandske forhold. Håkon ønsket å underlegge Island den norske kongemakten, og det hadde blant annet bakgrunn i at Island lå under erkebispesetet i Nidaros. For Håkon var det viktig å styre over det samme maktområdet som erkebiskopen, eller så kunne erkebiskopen fremstå som den mektigste av de to.⁴⁰⁷

⁴⁰³ Sigurðsson 2008: 163

⁴⁰⁴ Jóhannesson 1969: 134.

⁴⁰⁵ Sts b 1: 268.

⁴⁰⁶ Sigurðsson 2008: 168.

⁴⁰⁷ Sigurðsson 1993: 86.

Metoden Håkon brukte var å knytte til seg de islandske høvdingene ved at de ble en del av kongens hird. Håkon ga dem dermed oppdrag om å jobbe for å underlegge Island under han. For høvdingene var det viktig å knytte seg til den norske kongen, fordi det ga dem en mektig støttespiller i deres kamp mot andre høvdinge på Island. Forholdet til kongen ga dem også en økt prestisje. Men ved å bli en del av kongens hird betydde det at de islandske høvdingene var bundet av hirdloven, og at Håkon kunne bruke det til å kontrollere dem. Blant annet kunne kongen kalle tilbake sine hirdmenn fra Island hvis han mente de ikke hadde fulgt hans ordre, og han kunne nekte dem å dra tilbake til Island når de først var kommet til Norge.⁴⁰⁸

Tidligere i oppgaven har vi allerede sett at da Snorre Sturlason dro til Island uten kongens tillatelse, ble han kalt en landsforræder. Snorres brudd på denne loven førte til slutt med at han ble drept. Det hadde sammenheng med at han hadde vært venn med Skule, og hadde stått på hans side i opprøret. Da Snorre reiste til Island i 1239, må han ha satset på at det var Skule som skulle stå igjen som den seirende. I 1240 sendte Håkon brev til Kolbein Unge og Gissur Torvaldsson at de skulle sende Snorre bort fra landet, enten han ville det eller ikke. Men Gissur drepte i stedet Snorre, og utnyttet situasjonen til å kvitte seg med han.⁴⁰⁹

Håkon hadde omkring 1250 fått hjemmel over flere av høvdingdømmene på Island, og på den måten sikret seg en enda større innflytelse over de islandske høvdingene. I tillegg kom hans innflytelse også til uttrykk ved at flere ønsket å legge sine konflikter under kongen. Et eksempel her er da Tord Kakale og Gissur Torvaldsson valgte å reise til kongen for å få han til å dømme i konflikten mellom dem.⁴¹⁰

Den norske kongemaktens påvirkning på de islandske høvdingene kommer også frem ved at de tok i bruk noen av kongens metoder for å styre sitt rike. Som nevnt tidligere så førte maktkonsentrasjonen på Island til at høvdingdømmene utviklet seg til å bli riker. Det førte til nye utfordringer for høvdingene, fordi avstanden mellom høvdingene og bøndene ble større. Høvdingene hentet derfor inspirasjon fra Norge, og tok i bruk troskapsed, følgesvenner og betrodde menn.⁴¹¹ Første gang troskapsed blir nevnt i *Sturlunga saga* var i 1228. Senere ble det vanligere å bruke troskapsed, det kan blant annet se hos Kolbein Unge og Tord Kakale. Begge brukte troskapsed for å sikre seg lojalitet hos bøndene i sine riker.⁴¹²

⁴⁰⁸ Sigurðsson 1993: 85.

⁴⁰⁹ Sigurðsson 1993: 80, 81. Sigurðsson 2010:48.

⁴¹⁰ Sigurðsson 1993: 82, 85, 86.

⁴¹¹ Sigurðsson 1993: 86.

⁴¹² Sts b 2: 9, 15. Sigurðsson 1987: 151.

Troskapseden var et godt instrument for høvdingene, siden de aller fleste ikke ville være edsbrytere. Et eksempel på dette er da Tord Kakale kom tilbake til Island, og ønsket støtte av sin frende Sturla Tordsson mot Kolbein Unge. Men Sturla hadde på et tidligere tidspunkt sverget troskapsed til Kolbein, og ønsket ikke å bryte den selv om eden hadde blitt sverget under tvang. I stedet ville Sturla vente til at Kolbein gjorde noe som brøt eden, og som gjorde at Sturla kunne gå sammen med Tord.⁴¹³

Betrodde menn ble også vanligere utover på 1200-tallet på Island. De var som regel storbønder og dere oppgave var å gi råd, forhandle med motstandernes betrodde menn og samle bondehærene. De skulle også spionere på andre høvdinge. Betrodde menn kunne også fungere som lokale ledere, og dermed være et slags mellomledd mellom bøndene og høvdingen.⁴¹⁴ Følgesmenn var derimot høvdingenes livvakter, og skulle kjempe sammen med dem. De kunne også fungere som sendebud, eller spioner. Systemet med følgesvenner utviklet seg raskt, og på midten av 1200-tallet hadde alle de mektigste høvdingene følgesvenner. Tallet på følgesvenner varierte noe. Det kunne være kun en eller to, eller det kunne være rundt ti eller tolv. Et eksempel på en høvding som brukte følgesvenner er Tord Kakale. Han hadde også det som kalles for gjester, men forskjellen på gjester og følgesvenner var i praksis liten.⁴¹⁵

Disse nye metodene kan illustrere at det hadde utviklet seg et mer ensidig forhold mellom høvdingene og bøndene, og at høvdingene dermed hadde fått en mer opphøyd posisjon. Troskapsed betydde at en hadde plikt til å være trofast, og på den måten forsvinner noe av gjensidighetsforholdet mellom høvdingene og bøndene. Men på en annen var ikke denne ensidigheten like sterk som hos den norske kongemakten. For det første lå det ingen ideologi bak ensidigheten på samme måte som hos kongen. Håkon legitimerte sin opphøydhet ved at han var Herrens Salvede, mens de islandske høvdingene ikke brukte Gud for å legitimere sin makt. For det andre betyr ikke bruk av troskapsed at forholdet automatisk var basert på lydighet. Da Kolbein Unge økte sitt maktområde kommer han tok ofte kontakt med storbøndene i området, som deretter tok kontakt med sine bønder om hva de synters om å ha Kolbein som sin høvding. På den måten var forhandlinger også en viktig del av Kolbeins møte med bøndene, selv om de sverget troskapsed, noe som viser gjensidigheten i forholdet.⁴¹⁶

⁴¹³ Sts b 2:

⁴¹⁴ Sigurðsson 1993: 87, 88.

⁴¹⁵ Sigurðsson 2003: 119.

⁴¹⁶ Orning 2010: 256, 257.

Konklusjon

I dette kapitlet har jeg undersøkt hvordan forestillingen om Gud som herre kommer til uttrykk i *Sturlunga saga*. De islandske høvdingene brukte ikke Guds vilje til å forklare hvorfor en høvding ble mektigere enn andre, og denne forestillingen er derfor nesten ikke tilstede i maktkampene. Det er en forskjell fra *Håkon Håkonssons saga*, der Guds vilje ofte kommer til uttrykk. Men forestillingen fremheves på et par andre steder i sagaen, og det er da Gudmund Areson ble valgt til biskop, og i møtet med døden. I eksemplene om Gudmund kommer det frem at det var Guds vilje at han skulle være biskop, og at selv om han forsøkte å vri seg unna så var det ingenting han kunne gjøre. I stedet måtte han akseptere Guds vilje, og dermed bli biskop. I Tord Sturlasons møte med døden kom også denne forestillingen frem. Han aksepterte at det var Guds vilje at han skulle dø, og gjorde derfor ingen forsøk på å påvirke Gud i denne avgjørelsen.

Forestillingen om Gud som herre har trolig blitt en sterkere del av det islandske samfunnet gjennom erkebiskopens økte kontroll og kontakt med den islandske kirken, og kongemaktens innblanding i maktkampene mellom de islandske høvdingene. En kan også se at høvdingene tok i bruk metoder som troskapsed, betrodde menn og følgesvenner etter inspirasjon fra kongen. Disse metodene var med på å endre forholdet mellom høvdingene og bøndene noe, ved at det ble mer ensidig. Men bruk av troskapsed betydde ikke at de gjensidige forholdene var borte. I tillegg viste forrige kapittel at det var vennskapet som bandt samfunnet sammen gjennom hele fristatsperioden. Jeg vil hevde at det også kan være forklaringen på hvorfor forestillingen om Gud som herre er så lite tilstede i sagaen.

Kapittel 5.

Konklusjon

Min problemstilling for denne oppgaven har vært å undersøke forestillinger om Gud i Norge og på Island på 1100- og 1200-tallet, og hvordan disse forestillingene ble brukt for å legitimere makt. På grunn av at helgener var en viktig del av kristendommen i middelalderen har også spørsmålet om forestillinger om helgener og bruk av disse som et maktlegitimeringsmiddel, vært en del av oppgavens undersøkelse. Jeg satte opp to modeller om Gud, Gud som venn og Gud som herre, som var utgangspunktet for oppgaven. Gud som venn kjennetegnes av at det er et gjensidig forhold mellom Gud og menneskene, der hver har sine forpliktelser. Gjør en det Gud ønsker kan en forvente en belønning av Gud, som kan være verdslige goder her på jorden, og en plass i himmelen. Gud er i denne modellen derfor en nær figur, og Han kan hjelpe og gripe inn i menneskers tilværelse hvis man ber om det. Det gjensidige forholdet innebærer også at forholdet er basert på frivillighet. Gud som herre kjennetegnes derimot av at det er et ensidig forhold mellom Gud og menneskene. Gud har her fått en mer opphøyd posisjon, der Han har en absolutt autoritet. Det betyr at alle har plikt til å være lydige mot Gud, og at ingen kan forvente noe av Han. Menneskene er på denne måten Guds undersåtter, og Gud straffer de som ikke følger Hans bud.

Min tese var at den politiske utviklingen i denne perioden påvirket forestillingene om Gud. Her tok jeg utgangspunkt i to modeller utformet av Sverre Bagge om det førstatalige og det statlige samfunn, som hadde likhet med de to modellene om forestillinger om Gud. Det førstatalige samfunnet kjennetegnes ifølge Bagge av at samfunnet er bundet sammen av gjensidige avhengighetsbånd, det som kan defineres som vennskap. Samfunnet har ikke en sentralisert makt med et embetsverk, men i stedet er det lokale ledere som konkurrerer mot hverandre. Det statlige samfunnet kjennetegnes på sin side at det er sentralisert og hierarkisk organisert. Her hersker kongen i kraft av sitt embete, og ikke på grunn av sine personlige egenskaper. Kongen styrer ved hjelp av et embetsaristokrati som er klart underordnet kongen. Den allmenne befolkning oppfattes som kongens undersåtter, og alle har plikt til å tjene han.

I oppgavens første del undersøkte jeg Norge. I *Sverres saga* kommer forestillingen om Gud som venn til uttrykk. Sverres forhold til Gud blir i sagaens første del fremstilt som et gjensidig forhold der Gud belønnet Sverre fordi han gav ytelser til Gud i form av at han tilgav sine fiender, gav grid til sine motstandere og var lojal mot Gud selv i vanskelige situasjoner.

Disse ytelsene kan tolkes som en gave Sverre gav til Gud, og en gave krevde motgave. Gud hjalp derfor Sverre til å vinne kampen mot Erling Skakke og Magnus Erlingsson, og i visse tilfeller gav Gud Sverre seier som en gave. På den måten ble Sverre Guds venn.

Men i *Gammelnorsk homiliebok* ble det fremhevet at en ikke kunne bli Guds venn uten å bli fristet. Gud måtte derfor teste Sverre for å se om han gjorde sine ytelser til Gud med den rette intensjonen. Sverres lange og vanskelige vei mot tronen kan derfor tolkes som at Gud testet Sverre, og her mener jeg at Sverres vei over Voss er et godt eksempel på dette. Det at det var Sverre som sto igjen som den seirende blir i sagaen fremstilt som et bevis på at Sverre hadde Gud på sin side.

Det samme gjensidige forholdet kan en også finne mellom Sverre og Olav den hellige. Olav den hellige var også en viktig del av Sverres propaganda. I privilegiebrevet hadde Magnus omtalt seg som Olavs vasall, og at han skulle styre landet som Olavs stedfortreder. Men *Sverres saga* fremstiller gjennom Sverres drøm at det var Sverre, og ikke Magnus, som var Olavs arvtager. Men Sverre var ikke bare Olavs mann og arvtager, men det kan også tolkes som at han var Olavs venn. Dåpsritualet illustrerer også et gjensidig forhold mellom Sverre og Olav. I denne drømmen valgte Sverre å støtte Olav i stedet for Magnus, og derfor belønnet Olav han med å beskytte han i kampen mot Erling og Magnus.

Magnus på sine blir i sagaen fremstilt som mer arrogant og hovmodig enn Sverre, og det er derfor Gud og Olav ikke kunne gi sin støtte til han. Magnus gav ikke grid like ofte som Sverre, og han fremstår som mer hevnlysten. Men den største handlingen Magnus gjorde feil var å bryte den Hellige- Olavs lov ved at han var konge uten å være kongssønn. På den måten kan det tolkes som at Magnus ble fremstilt som Guds uvenn, selv om dette ikke i nevnes direkte i sagaen.

I *Kongespeilet* fremstilles Gud som en absolutt autoritet, og alle har plikt til å vise lydighet til Han. Denne forestillingen om absolutt troskap kommer også sterkt til uttrykk om kongen. Kongen har sin makt fra Gud, og er dermed Herrens Salvete. Gud har overlatt det jordiske riket til kongen, mens Gud selv hersker i himmelen. Kongen skal styre etter Guds samfunnsorden og vilje, og for å klare dette var kongens viktigste oppgave å være dommer. Kongespeilet fremhever at kongen sitter på det høyeste dommersetet på jorden, og på samme måte som Gud straffer de som bryter Hans bud, skal kongen straffe de som bryter lovene og dermed bryter freden i samfunnet. Kongen har derfor fått en mer opphøyd posisjon enn i *Sverres saga*. Men i likhet med Gud skal kongen dømme rettfærdig, og på den måten være en *rex justus*.

I både *Sverres saga* og *Håkon Håkonssons saga* finnes det elementer av *rex justus* ideologien. Sverre blir særlig etter slaget ved Fimreite fremstilt som mer opphøyd enn tidligere, blant annet ved at det er i denne delen av sagaen at Sverre blir omtalt som herre. Denne endringen kan ha sammenheng med at denne delen av sagaen ble skrevet på begynnelsen av 1200-tallet da Sverre hadde sittet som konge siden 1184, og ikke rett etter seieren. Det betydde at Sverres forhold til birkebeinerne kan ha endret seg noe i disse årene. Fra å være et forhold basert på gjensidighet, kan man her se at et mer ensidig forhold blir sterkere fremstilt. Men denne ideologien kommer sterkere til uttrykk i *Håkon Håkonssons saga*, enn i *Sverres saga*.

Dette kommer frem ved at det også i andre del av *Sverres saga* er det gjensidige forholdet til birkebeinerne som dominerer, og det samme kan sies i Sverres forhold til Gud og til Olav. Håkon fremstilles i større grad enn Sverre som en rettferdig og opphøyd konge. Det kommer frem blant annet ved at Håkon omtales som herre gjennom hele sagaen, og at troskap til kongen fremstilles som mer absolutt enn hos Sverre. Til forskjell fra Sverre kjempet ikke Håkon på samme måte for å bli konge, men han overlot dette til Gud. Han aksepterte at alt skjer etter Guds vilje, og at det er Gud som avgjør hvem som skal være konge. I Håkons flykt som barn kommer det også frem at Gud hadde valgt Håkon til å bli konge. På den måten legitimerer dette at det var Håkon som hadde det rettmessige kravet på tronen. I tillegg fremstilles Håkon som en *rex justus* blant annet ved at han var god mot bøndene, og rettferdig i sine straffer. Skule på sin side fremstilles som en tyrann. Selv om disse to fremstillingene av Håkon og Skule ikke er konsekvente, har jeg allikevel vist at forestillingen om Gud og kongen som herre er sterkere på midten av 1200-tallet, enn på slutten av 1100-tallet.

Gud testet heller ikke Håkon på samme måte som han testet Sverre. Men det fremstilles som at Håkon hadde god tro på at det var Guds vilje at han hadde det rettmessige kravet på tronen, og at det kom til å gå hans vei i andre vanskelige situasjoner. Dette kan tolkes ved at Sverre, som var Håkons farfar, allerede hadde blitt testet og på den måten ikke bare hadde sikret seg retten til at han skulle være konge, men at også hans etterkommere hadde rett til tronen. Dette er en tanke som *Håkon Håkonssons saga* selv uttrykket under riksmøtet i Bergen i 1223, da Håkons rett til tronen igjen ble tatt opp som et tema. Dagfinn Bonde fortalte under møtet at han ikke var i tvil om hvem som hadde rett til tronen. Han fortalte at da han sammen med Sverre hadde slåss mot Øyskjeggerne hadde Sverre bedt til Gud der han sa: "Gud og den hellig Maria og den hellige kong Olav holde sin hånd over oss! Og måtte Gud gi meg seier i dag så sant jeg har rett til å kreve og verge min farsarv og de har urett som står

meg imot!"⁴¹⁷ Sverre vant dette slaget, og derfor var det Håkon som var den rettmessige arvingen til tronen. Seieren beviste ikke bare Sverres rettmessige krav, men også hans etterkommere som betydde at det var Håkon som hadde det rettmessige kravet på tronen. Sverres forhold til Gud kan derfor konkluderes med at det i hovedsak var gjensidig, mens Håkons forhold til Gud var ensidig. Dermed vil jeg hevde i likhet med Kristen Vik at sagaene fremstiller det som at Sverre styrte landet *med* Gud, mens Håkon styrte *for* Gud.⁴¹⁸

I oppgavens andre del var Island temaet. Selv om forestillingen om Gud som herre kommer til uttrykk i noen tilfeller i *Sturlunga saga*, er det forestillingen om Gud som venn som dominerer. Gjennom alle de forskjellige enkeltsagaene i samlingen er det det gjensidige forholdet mellom Gud og menneskene som oftest kommer til uttrykk. I ulike krisesituasjoner ble det avgitt løfter til Gud for å få hjelp. Disse løftene kan tolkes som en ytelse eller en gave til Gud som Han belønnet ved å hjelpe menneskene ut av vanskelige situasjoner, som for eksempel kunne være dårlig vær. På den måten har *Sturlunga saga* lite til felles med *Håkon Håkonssons saga* og *Kongespeilet*, selv om de er skrevet i ca. samme tidsperiode. Her er det som sagt Gud som herre som fremheves, der Gud ikke griper inn i menneskenes tilværelse siden Han har overlatt styringen av det jordiske riket til kongen. Håkon på sin side aksepterte at alt skjer etter Guds vilje, og han prøvde ikke å påvirke Gud med løfter. Dette ser man lite av i *Sturlunga saga*. Sagaen har i stedet mer til felles med *Sverres saga*, der gjensidigheten mellom Sverre og Gud er sentral. Men det er også noen forskjeller mellom disse to sagaene.

Jon Viðar Sigurðsson hevdet i sin avhandling at sagaene ikke bruker Guds vilje til å forklare hvorfor enkelte høvdinge ble mektigere enn andre.⁴¹⁹ Dette er en konklusjon som jeg er enig i, men min undersøkelse har vist at høvdingene heller ikke bruker vennsksapsforestillingen til Gud for å legitimere sin makt slik *Sverres saga* gjør. Dermed er min konklusjon at *Sturlunga saga* fremstiller det som om at de islandske høvdingene ikke brukte Gud eller helgener for å legitimere sin makt over andre. I stedet blir Gud og helgener kun trukket inn i maktkampene da høvdingene stod i en vanskelig situasjon og trengte ekstra hjelp, enten det var for å ikke miste ære eller for å ikke tape mot en overmakt i et slag. Gud og helgener ble med andre ord kun brukt i enkeltsituasjoner, mens Sverre brukte Gud og helgener gjennom hele sin kamp mot Magnus.

⁴¹⁷ HH: 84.

⁴¹⁸ Vik 1998: 69, 100, 101.

⁴¹⁹ Sigurðsson 1993: 98.

Det er nettopp denne forskjellen mellom Norge og Island som jeg mener kan forklares i at de to landene utviklet to ulike politiske systemer. Norge på Sverres tid kan sies å være et førstatlige samfunn på grunn av at kongemakten fortsatt var svak, og at det var det gjensidige avhengighetsforholdet som dominerte det politiske spillet. Sverre og birkebeinerne var avhengig av hverandre, og sagaen legger ikke skjul på at birkebeinerne fulgte Sverre fordi de forventet å få en belønning for deres lojalitet. En kan si at Sverre og birkebeinerne hadde et vennsksforhold, som i likhet med vennskapet til Gud var basert på gjensidige forpliktelser. Men når vi kommer frem til nedskrivningstidspunktet til *Kongespeilet* og *Håkon Håkonssons saga* har situasjonen endret seg noe.

Etter seieren over Skule i 1240 var det ingen store indre konflikter i landet, noe som gjorde det lettere for Håkon å bygge ut en organisasjon som bedre kunne styre riket enn det som hadde vært mulig fram til det tidspunktet. Det skjedde dermed en sentralisering av kongemakten, der blant annet hirden fikk en annen rolle ved at de ble utformet til et embetsverk som jobbet på vegne av kongen, både sentralt og lokalt. For kongemakten var det upraktisk å kun basere sin makt på gjensidige forhold. På grunn av at gaveutveksling og generøsitet var en viktig del av det førstatlige samfunnet var det kostbart å øke, eller å holde på sin makt. Vennsksforholdene var noe som måtte pleies, og det betydde at gaveutvekslingen aldri kunne stoppe opp for da kunne vedkommende gå over til en annen konge eller høvding. Det gjorde at forholdene kunne være ustabile. Derfor var det viktig for kongemakten å kunne legitimere sin makt på en annen måte, og det var på den måten at forestillingen om Gud og kongen som herre var nyttig.

Den nye kongsideologien som sa at alle hadde plikt til å tjene kongen, var et instrument de norske som kongen kunne bruke for å utvide og sentralisere sine maktområder. Det var viktig for kongen å knytte de lokale høvdingene til seg slik at de ikke kunne styre lokale områder uavhengig av kongen, og på den måten være en potensiell konkurrent. Denne prosessen tok lang tid, noe som også gjenspeiles i at elementer fra forestillingen om Gud og kongen som herre finnes i både *Gammelnorsk homilieboek* og *Sverres saga*, og at det gjensidige forholdet mellom kongen ikke er borte i *Håkon Håkonssons saga*. Men det er tydelig at det hadde skjedd en endring på midten av 1200-tallet. Dermed kan Norge i denne perioden plasseres i modellen om det statlige samfunn. Selv om denne utviklingen tok lang tid, og det kan diskuteres hvor langt denne prosessen til et mer statlig samfunn kom i denne perioden, er det liten tvil om at fremveksten av en ny kongsideologi har sammenheng med denne politiske utviklingen.

Island kan derimot defineres som et førstetlig samfunn gjennom hele perioden til de ble underlagt den norske kongen i årene 1262-64, selv om det også skjedde endringer i samfunnet på 1200-tallet. Maktkonsentrasjonen førte til at høvdingdømmer ble til riker. Det ble dermed færre høvdinge i landet som på sin side ble mektigere. Høvdingene måtte ta i bruk nye metoder for å kunne styre de store rikene, og her ble det hentet inspirasjon fra Norge. Blant annet ble bruk av troskapsed, følgesvenner og betrodde menn vanligere, noe som gav forholdet mellom høvdingene og bøndene et mer ensidig preg. Men vennskapet var allikevel en viktig del av det politiske spillet gjennom hele fristatstiden, og det mener jeg er en av forklaringene på hvorfor forestillingen om Gud som venn holdt seg så sterk også på 1200-tallet, da denne forestillingen ble mindre fremhevet i de norske kildene.

Men undersøkelsen har vist at den politiske utviklingen også påvirket forestillingene om helgener. Forholdet mellom menneskene og helgene var gjensidig. Ved å gi gaver til helgene, enten det var materielle eller åndelige ved å ære dem, kunne helgene hjelpe menneskene ved å gå i forbønn for dem hos Gud eller ved å utføre egne mirakler på vegne av Gud. Dette kan dermed sies å være en belønning for menneskenes ytelser til helgene. I *Sverres saga* og i *Sturlunga saga* er det dette gjensidige forholdet som kommer til uttrykk. Men i *Håkon Håkonssons saga* er helgener lite fremtredende. Sverres forhold til Olav den hellige kan som sagt defineres som et vennsforhold, men hos Håkon er dette annerledes. Olav er lite tilstede i sagaen og er en fjernere figur her enn hos Sverre. Men Olav er allikevel en viktig del av sagaen. Dette kommer frem i kroningen av Håkon i 1247 på olsokdagen. Det er ikke tilfeldig at det var denne datoen som ble valgt. Datoen viser en forbindelse mellom Håkon og Olav, ved at Håkon fremstilles som Olavs arvtaker. Dermed kan det virke som at Håkons forhold til Olav var mer likt Magnus sitt forhold til Olav i privilegiebrevet der han omtalte seg som Olavs vasall, og at han skulle styre landet på vegne av han. På den måten kan det kanskje sies at Olav den hellige fremstilles mer som en herre enn som en venn i *Håkon Håkonssons saga*, og at det, i likhet med forestillingen om Gud, har sammenheng med at Håkon i større grad enn Sverre bygget ut en mer sentralisert kongemakt.

Et spørsmål som en kan stille seg er om det var endringer i kongens maktposisjon og en ny kongsideologi som førte til en ny forestilling om Gud som herre, eller om det var det motsatte som skjedde. For å forsøke å gi et svar på dette er det nødvendig å først kort trekke frem kirkens rolle i utformingen av forestillingen om Gud som venn og Gud som herre.

Kirkens rolle i utformingen av forestillingene om Gud og helgener

Kirkens rolle i utformingen av forestillinger om Gud og helgener har ikke vært en del av denne oppgavens undersøkelse. Men det er helt tydelig at kirken har spilt en viktig rolle. For det første har vi sett at *Gammelnorsk homilieboek* uttrykker en vennsksforestilling til Gud, og for det andre at *Kongespeilet* som uttrykker en forestilling om Gud som herre, trolig ble skrevet av en geistlig person. Dermed hadde begge forestillingene vært en del av kirkens lære. Men hvordan kan dette forklares?

Da kristendommen ble innført i Norge og på Island på begynnelsen av 1000-tallet var kirken svak. Det var de norske kongene og de islandske høvdingene som hadde innført kristendommen i de to landene, og kirken var derfor på dette tidspunktet kontrollert av dem. I tillegg var pavemakten på denne tiden svak, og dermed ble det ikke gjort noen forsøk på å samle den kristne læren. Det betydde at kristendommen enklere kunne tilpasses Norden slik at overgangen til en ny religion ikke ble for stor. Det var viktig for kirken at selv om den nye troen representerte et brudd med den norrøne religionen, at kristendommen også hadde et innslag av kontinuitet.⁴²⁰ Det gjorde det lettere for folk å gå over til den nye religionen. En kan derfor kalle denne perioden for en kulturell forhandlingsfase mellom hedendommen og kristendommen.⁴²¹

Vennskapet var en viktig del av det norrøne samfunnet før kristendommen ble innført. Det gjaldt ikke bare i det politiske spillet, men også i den norrøne religionen. Forholdet mellom de norrøne gudene og menneskene kan beskrives som et kontraktsforhold basert på et gave- gjengave prinsipp. Gjennom blant annet offerkulten ble det opprettet et vennskap med de norrøne gudene, og hvis gudene aksepterte gaven ville menneskenes ønsker bli oppfylt.⁴²² Ideene om vennskap ble derfor overført til Gud og til helgener, slik at den nye religionen ikke skulle være altfor fremmed.⁴²³ Men som vi så i kapittel 1, så hadde også den kristne læren sine egne tanker om vennskap som ble knyttet sammen med de norrøne forestillingene. Det kommer blant annet frem ved at kirken fremhevet at en skulle tilgi sine uvenner, en tanke som var fremmed i det norrøne samfunnet.

Utover på 1100-tallet vokste kirken seg sterkere. Det var i hovedsak denne perioden at kirken bygget ut sin organisasjon. En viktig del av denne utbyggingen var innføringen av

⁴²⁰ Sigurðsson 2006b: 112.

⁴²¹ Det er uenighet blant forskere om denne tilpasningen bør defineres som synkretisme eller akkulturasjon. Det vil si at det er uenighet om tilpasningen førte til en religionsblanding eller om det var en kulturell tilpasning. Blant dem som mener at synkretisme er et godt begrep er Anders Hultgård (Hultgård 1992), mens Håkon Rydving mener at dette begrepet ikke bør brukes (Rydving 1993). Steinsland 2005: 433, 434.

⁴²² Andersen 1977: 189. Vik 59.

⁴²³ Sigurðsson 2006a: 104.

tienden. På Island ble den innført i år 1097, men den i Norge ble innført på begynnelsen av 1100-tallet. Tienden gav kirken økte inntekter, noe som blant annet gjorde det mulig å bygge ut et sognesystem. Inndelingen av sogn førte til at bøndene nå hørte til en fast kirke. Opprettelsen av bispedømmer var også viktig. Rundt år 1070 ble det opprettet tre bispedømmer i Norge, og noen år senere ble det opprettet to til. Dette skjedde i forbindelse av opprettelsen av erkebispesetet i 1152/53, som også var en svært viktig del av kirkens utbygging. I tillegg var dette en periode da flere kirker ble bygget.⁴²⁴

Denne utviklingen førte til at kongen mistet noe av sin kontroll over kirken. Det betydde også at kirken festet et sterkere grep om samfunnet, og at overgangsfasen fra hedendommen til kristendommen nå begynte å gå over i en ny fase. Dermed kunne kirken begynne å fremheve forestillingen om Gud som herre, i stedet for Gud som venn. Denne utviklingen kommer blant annet frem ved at kirken på Det fjerde laterankonsilet i 1215 innskjerpet bruk av mirakler og Gudsdom. Kirken ønsket ikke at Gud skulle tvinges til å gripe inn i menneskenes tilværelse.⁴²⁵ Dette kommer også til uttrykk i *Håkon Håkonssons saga* under besøket til kardinal Vilhelm av Sabina i forbindelse med kroningen av Håkon i 1247. Mens kardinalen oppholdt seg i Norge forbød han jernbyrd. Han sa at det "sømmet seg ikke for en kristen mann å tvinge Gud til å vitne i menneskelige saker."⁴²⁶ Dette viser en forestilling om en fjern Gud som har overlatt styringen av det jordiske riket til kongen. Gud er her ikke en nær figur. I stedet er Gud en mer fjern figur der det er et mer ensidig forhold mellom Han og menneskene.

For kirken var en sterk enekonge den rette verdensordenen. Igjen kommer dette til uttrykk i *Håkon Håkonssons saga* ved at kardinalen påpekte at det ikke var riktig at Island ikke hadde noen konge.⁴²⁷ Men en sterk enekonge var viktig for kirken av en annen grunn også. En sterk enekonge kunne skape mer fred og stabilitet i landet, og det gjorde det lettere for kirken å bygge ut sin organisasjon og bli en større del av samfunnet. I tillegg kunne kongens støtte føre til at han gav donasjoner til kirken, noe som var med på å sikre kirken økonomisk.⁴²⁸

Da er vi tilbake til spørsmålet jeg stilte tidligere om det var endringer i kongens maktposisjon og en ny kongsideologi som førte til en ny forestilling om Gud som herre, eller om det var det motsatte som skjedde. Dette er et vanskelig spørsmål å svare på. Kirken og

⁴²⁴ Sigurðsson 2006b: 50, 64, 74, 75.

⁴²⁵ Orning 2011: 164.

⁴²⁶ HH: 233.

⁴²⁷ HH: 234.

⁴²⁸ Sigurðsson 2006b: 38.

kongemakten vokste seg mektigere side om side. De var gjensidig avhengig av hverandre, og begge hadde grunner til å fremme en ny forestilling om Gud og om kongen. Trolig har disse to forestillingene utviklet seg i samspill med hverandre. Fremveksten av disse to nye forestillingene gikk gradvis. Det var ingen brå overgang fra en forestilling om Gud som venn til Gud som herre. Det samme gjelder fremveksten av en mer sentralisert kongemakt. Denne utviklingen var dermed kompleks, og det kan være vanskelig å gi et eksakt tidspunkt på når Gud og kongen som herre overtok vennsforestillingen. Det er derfor det også er så vanskelig å gi et svar på om det var kongens økende maktposisjon som utviklet seg først, eller om det var forestillingen om Gud som herre som var først ute. Men jeg håper at denne oppgaven har vært et bidrag til å utdype denne kompleksiteten om forestillinger om Gud, og hvordan de ble brukt til å legitimere makt. Jeg mener jeg har fått utdypet at politisk utvikling påvirker forestillinger om Gud og helgener. Ved å undersøke både Norge og Island har dette tydeliggjort denne påvirkningen.

Forkortelser:

GNH= Gammelnorsk homiliebook

G= Gulatingsloven

HH= Håkon Håkonssons saga

Kgs= Kongespeilet

KLNM=Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder

SS= Sverres saga

Sts= Sturlunga saga

Kilder

En tale mot biskopene. oversatt av Anne Holtmark, Oslo 1961.

Gammelnorsk Homiliebok. oversatt av Astrid Salvesen, Oslo-Bergen Tromsø 1971.

Gulatingsslovi. oversatt av Knut Robbestad, Oslo 1969.

Håkon Håkonssons saga. oversatt av Anne Holtmark, Oslo 1964.

Kongespeilet. oversatt av Anton Wilhelm Brøgger, Oslo 2000.

Njåls saga, oversatt av Fredrik Paasche, Oslo 1997.

Sturlunga saga bind 1, oversettelse av Kr. Kålund, København og Kristiania 1904.

Sturlunga saga bind 2, oversettelse av Kr. Kålund, København og Kristiania 1904.

Sverres saga, oversatt av Dag Gundersen, Oslo 1996.

Litteraturliste

Andersen, Per Sveeas, *Samlingen av Norge og kristningen av landet*, Handbok i Norges historie bind 2, Bergen 1977.

Bagge, Sverre, *Den Politiske ideologi i Kongespeilet*, Bergen 1979.

Bagge, Sverre, Herrens Salvede. Kroning og salving i norsk kongeideologi 1163-1247, i *Kongens makt og ære. Skandinaviske herskersymboler gjennom 1000 år*, M. Blindheim, P. Gjørder, D. Sæverud (red) Oslo 1985. s.29-33.

Bagge, Sverre, Borgerkrig og statsutvikling i Norge i middelalderen, i *Historisk tidsskrift*, bind 65 1986. s.145-197.

Bagge, Sverre, *Society and Politics in Snorri Sturlason`s Heimskringla*, Berkeley 1991.

Bagge, Sverre, *From gang leader to the Lord`s anointed: kinship in Sverris saga and Hákonar saga Hákonarsonar*, Odense 1996.

Bagge, Sverre, Innledende essay, i *Kongespeilet*, Oslo 2000. s.VII-LXXI.

Bagge, Sverre, *Mennesket i middelalderens Norge. Tanker, tro og holdninger 1000-1300*, Oslo 2005.

Bagge, Sverre, *From Viking stronghold to Christian kingdom: state formation in Norway, c. 900-1350*, København 2011.

- Blom, Grethe Authén, Kongekroninger i norsk middelalder frem til 1300-årene, *Kongens makt og ære. Skandinaviske herskersymboler gjennom 1000 år*, i M. Blindheim, P. Gjørder, D. Sæverud (red), Oslo 1985. s.71-75.
- Byock, Jesse L, *Island i sagatiden. Samfund, magt og fejde*, København 1999.
- Bøe, Arne, Grið, i *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*, bind 5 1980. s.463-464.
- Cormack, Margaret, *The Saints in Iceland: their veneration from the conversion to 1400*, Brussel 1994.
- Green, D.H, *The Carolingian Lord: semantic studies on four old high German words: balder, fro, truthin, herro*, Cambridge 1965.
- Green, D.H, *Language and history in the early Germanic world*, Cambridge 1998.
- Gunnes, Erik, *Kongens ære. Kongemakt og kirke i 'En tale mot biskopene'*, Oslo 1971a.
- Gunnes, Erik, Innledning, i *Gammelnorsk Homiliebok*, Oslo-Bergen-Tromsø 1971b. s.9-17.
- Gunnes, Erik, *Erkebiskop Øystein: Statsmann og kirkebygger*, Oslo 1996.
- Gurevich, Aaron, *Wealth and gift-bestowal among the ancient Scandinavians*, i *Historical Anthropology of the middle ages*, Jana Howlett (red), Cambridge 1992.
- Hamre, Lars, Edsformular, i *Kulturhistorisk leksikon for Nordisk middelalder*, bind3 1980. s.509-517.
- Hansen, Elise Meling, *En undersøkelse av drap, hevndrap og feide i Heimskringla og seks islendingesagaer*, Hovedoppgave i historie, UiO 1999.
- Helle, Knut, Innleiing, i *Soga om Håkon Håkonsson*, Oslo 1963.
- Helle, Knut, *Norge blir en stat 1130-1319, Handbok i Norgeshistorie*, Bind 3, Bergen 1974.
- Helle, Knut, *Under kirke og kongemakt: 1130-1350*, Aschehougs Norgeshistorie bind 3, Oslo 2005.
- Hermanson, Lars, Vänskapens ideologi och praktik. Teoretiska och metodiska reflektioner rörande vänskapsbandets betydelse i det högmedeltida samhället, i *Gaver, ritualer, konflikter. Et rettsantropologisk perspektiv på nordisk middelalderhistorie*, Hans Jacob Orning, Kim Esmark, Lars Hermansen (red), Oslo 2010. s.211-250.
- Hernes, Gudmund, *Makt og avmakt. En begrepsanalyse*, Oslo 1978.
- Hjelde, Oddmund, *Norsk preken i det 12. århundre: studier i Gammel norsk homiliebok*, Oslo 1990.
- Hjelde, Oddmund, *Kirkens budskap i sagatiden*, Oslo 1995.

- Holm-Olsen, Ludvig, *Studier i Sverres saga*, Oslo 1953.
- Holtmark, Anne, Forord, i *Sverres saga- En tale mot biskopene*, Oslo 1961. s
- Hultgård, Anders, Religiøs forandring, kontinuitet och ackulturation/synkretism i vikingatidens och medeltidens skandinaviske religion, i *Kontinuitet i kult och tro från vikingatid till medeltid*, B. Nilsson (red), Uppsala 1992.
- Jóhannesson, Jón, *Islands historie i mellomalderen. Fristatstida*, Oslo 1969.
- Johnsen, Arne Odd, *Fra ættesamfunn til statssamfunn*, Oslo 1948.
- Karlsson, Gunnar, *Iceland's 1100 years: the history of a marginal society*, London 2000.
- Kjeldstadli, Knut, *Fortida er ikke hva den en gang var*, Oslo 2005.
- Krag, Claus, *Sverre- Norges største middelalderkonge*, Oslo 2005.
- Lid, Nils, Draumar, i *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*, bind 3 København 1980. s.300-302.
- Lunden, Kåre, *Økonomi og samfunn*, Oslo 1972.
- Lunden, Kåre, *Europa i krise*, Aschehougs verdenshistorie bind 6, Oslo 1984.
- Lunden, Kåre, *Norge under Sverreætten, 1177-1319: høymiddelalder*, Oslo 1995
- Mauss, Marcel, Gaven. *Uttevkslingens form og årsak i arkaiske samfunn*, Cappelen akademisk forlag 1995.
- Melve, Leidulf, *Komparativ historie: Ei utfordring for historiefaget?*, i *Historisk tidsskrift* nr. 1, 2009. s.61-80.
- Miller, William Ian, *Bloodtaking and peacemaking: feud, law, and society in saga Iceland*, Chigago 1990.
- Monclair, Hanne, *Lederskapsideologi på Island i det trettende århundret. En analyse av gavegiving, gjestebud og lederfremtoning i islandsk sagamateriale*, Oslo 2003.
- Monclair, Hanne, Fortidens grunnleggende annerledeshet. En analyse av Gudsdomsberetningene i norsk sagamateriale, i *Historisk Tidsskrift*, bind 83 2004. s. 482-504.
- Mundal, Else, Legender, helgenkult og misjonsstrategi i kristningstida, i *Selja: heilag stad i 1000 år*, Magnus Rindal (red), Oslo 1997. s.77-101.
- Nedkvitne, Arnved, *Møtet med i norrøn middelalder: en mentalitetshistorisk studie*, Oslo 1997.
- Orning, Hans Jacob, *Uforutsigbarhet og nærvær: en analyse av norske kongers maktutøvelse i høymiddelalderen*, Oslo 2004.

Orning, Hans Jacob, *Unpredictability and presence: Norwegian kingship in the High Middle ages*, Leiden Boston 2008.

Orning, Hans Jacob, Det rettsantropologiske perspektivet og staten: konfliktløsning og byråkratisering i høymiddelalderen, i *Gaver, ritualer, konflikter. Et rettsantropologisk perspektiv på nordisk middelalderhistorie*, Hans Jacob Orning, Kim Esmark, Lars Hermansen (red), Oslo 2010. s.251-290.

Orning, Hans Jacob, Esmark, Kim, Hermansen, Lars, Det rettsantropologiske perspektivet innenfor europeisk middelalderhistorie, i *Gaver, ritualer, konflikter. Et rettsantropologisk perspektiv på nordisk middelalderhistorie*, Hans Jacob Orning, Kim Esmark, Lars Hermansen (red), Oslo 2010. s.-5-38.

Orning, Hans Jacob, *Frem til 1400. Norgegr: Norges historie*, bind 1, Oslo 2011.

Rydving, Håkon, The end of drum-time. Religious change among the Lule saami 1670s-1740s, i *Historia Religiomun* nr. 12, Uppsala 1993.

Sigurðsson, Jón Viðar, *Fra godord til riker: gode- og godordsinstitusjonens utvikling på Island på 1100- og 1200-tallet*, Bergen 1987.

Sigurðsson, Jón Viðar, *Goder og maktforhold på Island i fristatstiden*, Bergen 1993.

Sigurðsson, Jón Viðar, Forestillinger om Gud på Island på 1100- og 1200-tallet, i *Kristningen av Norge: rapport fra etterutdanningskurs for lærere 20.-21. november 1994*, Ingunn Montgomery, Dag Thorkildsen (red), Oslo 1996. s.65-73.

Sigurðsson, Jón Viðar, Krigføring på Island på 1200-tallet, i *Krigføring i middelalderen. Strategi, ideologi og organisasjon ca. 1100-1400*, Knut Peter Lyche Arstad (red) Forsvarsmuseets småskrift nr. 35, Oslo 2003. s.110-127.

Sigurðsson, Jón Viðar, *Norsk historie 800-1300*, Oslo 2006a.

Sigurðsson, Jón Viðar, *Kristninga i Norden 750-1200*, Oslo 2006b.

Sigurðsson, Jón Viðar, *Det norrøne samfunnet. Vikingen, Kongen, Erkebiskopen og Bonden*, Oslo 2008.

Sigurðsson, Jón Viðar, *Den vennlige vikingen. Vennskapets makt i Norge og på Island 900-1300*, Oslo 2010.

Skórzewska, Joanna Agnieszka, *Constructing a cultus: the life and veneration of Guðmundr Arason (1161-1237) in the Icelandic written sources*, Oslo 2007.

Stefánsson, Magnús, Islandske egenkirkevesen, i *Møtet mellom hedendom og kristendom i Norge*, Hans-Emil Lidén (red) Oslo 1995. s.234-254.

Steinsland, Gro, *Norrøn religion. Myter, riter, samfunn*, Oslo 2005.

Sørensen, Preben Meulengracht, *Fortelling og ære: studier i islændingesagaerne*, Oslo 1995.

Tobiassen, Torfinn, Tronfølgelov og privilegiebrev, i *Samfunnsmaktene brytes*, Andreas Holmsen og Jarle Simensen (red) Oslo 1969. s.216-292.

Udnæs, Marit Roland, *Tro og Makt. En studie i godenes bruk av kristne institusjoner og kristen tro i den politiske maktkampen på Island, ca. 1120-1262/6*, Hovedoppgave i historie, UiO 2002.

Vésteinsson, Orri, *The christianization of Iceland: priests, power and social change 1000-1300*, Oxford 2000.

Vik, Kristin, *Forestillinger om Gud i Norge på 1100 og 1200-tallet*, Bergen 1998. Hovedoppgave i historie, UiB 1998.

Wolf, Kirsten, *Pride and Politics in Late-Twelfth-Century Iceland: The Sanctity of Bishop Þorlákr Þórhallsson*, i *Sanctity in the North. Saints, lives, and cults in medieval Scandinavia*, Thomas A. Dubois (red) Canada 2008. s.241-270.

Østby, Elin, *Drømmer og drømmetydning i norrøn sagalitteratur*, Hovedoppgave i historie, UiO 2002.